

MUSIQA FANLARINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

- ❖ O‘zDSMI huzuridagi Tarmoq markazi
- ❖ Musiqa san‘ati (Bastakorlik san‘ati, Vokal san‘ati, Dirijyorlik, Cholg‘u ijrochiligi) yo‘nalishi
- ❖ p.f.n., dots. Axmedov Ma‘rufjon

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

OLIY TA’LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH
VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL ETISH BOSH ILMIY - METODIK
MARKAZI

O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN’AT VA MADANIYAT INSTITUTI HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH
VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ MARKAZI

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o‘quv dasturi Oliy, o‘rta maxsus va professional ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengashining
2023 yil _____dagi _____ - sonli bayonnomasi bilan ma’qullangan.

Tuzuvchilar:	<p>“Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma’naviy asoslari” moduli: Y.f.b., PhD F.B.Maxmudov.</p> <p>“Oliy ta’limning normativ-huquqiy asoslari” moduli: Y.f.n., prof. V.Topildiyev.</p> <p>“Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” moduli: t.f.d., prof. D.Irgasheva, Sh.Adashboyev, p.f.b., PhD A.Obidov.</p> <p>“Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish ” moduli: i.f.d., prof. R.Nurimbetov, p.f.b., PhD J.Kusherbayev.</p> <p>“Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish” moduli: p.f.d., prof. N.A.Muslimov, R.Dj.Ishmuxammedov, A.Turayev.</p> <p>“Ta’lim sifatini ta’minlashda baholash metodikalari” moduli: p.f.d., prof. N.A.Muslimov, p.f.d., prof. J.Tolipova, p.f.b., PhD M.Innazarov.</p> <p>“Musiqqa fanlarini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar” moduli: p.f.n,dotsent M.M.Axmedov.</p> <p>“Ijodiyotda musiqiy nomoddiy madaniy meros” moduli: prof. U.G.Toshmatov.</p> <p>“Musiqqa san’atida marketing strategiyalari” moduli: dotsent U.G.Zunnunova.</p>
Taqrizchilar:	<p>O‘zDSMI “Folklor ijrochiligi” kafedrasida dotsent Axmedova Oygul</p> <p>O‘zDK professori A.M.Mansurov</p>
Xorijiy ekspert:	<p>Parij milliy oliy musiqa va raqs konservatoriyasi professori Dylan Corlay.</p>
Hamkor tashkilotlar:	<p>O‘zbekiston davlat konservatoriyasi</p>

O‘quv dasturi O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Kengashining qarori bilan tasdiqqa tavsiya qilingan (2023 yil _____dagi _____ - sonli bayonnomasi).

MUNDARIJA

I.	ISHCHI DASTUR.....	4
II.	MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI.....	12
III.	NAZARIY MATERIALLAR.....	20
IV.	AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	71
V.	KEYSLAR BANKI.....	82
VI.	GLOSSARIY.....	88
VII.	ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	93

I. ИШЧИ ДАСТУР

I. ISHCHI DASTUR

Kirish

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

Modulning maqsadi va vazifalari

“Musiqqa fanlarini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar” modulining maqsadi:

Oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kursining **maqsadi** pedagog kadrlarni innovatsion yondoshuvlar asosida o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada loyihalashtirish, sohadagi ilg‘or tajribalar, zamonaviy bilim va malakalarni o‘zlashtirish va amaliyotga joriy etishlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, shuningdek ularning ijodiy faolligini rivojlantirishdan iborat.

“Musiqqa fanlarini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar” modulining vazifalari:

-“Musiqqa san’ati (Bastakorlik san’ati, Vokal san’ati, Dirijyorlik, Cholg’u ijrochiligi)” yo‘nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini takomillashtirish va rivojlantirish;

-pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish;

-mutaxassislik fanlarini o‘qitish jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni samarali tatbiq etilishini ta’minlash;

-maxsus fanlar sohasidagi o‘qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg‘or xorijiy tajribalarini o‘zlashtirish;

-“Musiqqa san’ati (Bastakorlik san’ati, Vokal san’ati, Dirijyorlik, Cholg’u ijrochiligi)” yo‘nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarini fan va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar bilan o‘zaro integratsiyasini ta’minlash.

Modul bo‘yicha tinglovchilarning bilimi, ko‘nikmasi, malakasi va kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar

“Musiqqa fanlarini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar” modulini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

Tinglovchi:

- fanlarni o‘qitishdagi ilg‘or xorijiy tajribalarni;
- yangi ilmiy natijalar, yaratilgan ilmiy adabiyotlarni;
- respublika va xorijda “Musiqqa san’ati” yo‘nalishi bo‘yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar va ularning natijalarini;
- o‘quv va elektron o‘quv qo‘llanmalardan foydalanish metodikasini;
- dars texnologik xaritasini ishlab chiqishni;
- adabiyotlar tahlili, ta’lim jarayoniga tatbiq etish masalalarini;
- ijrochilik turlarini o‘zlashtirishning uslubiy asoslarini;
- yakka va jamoaviy ijroning rivojlanish tendensiyalarini;
- zamonaviy talablarda mashg‘ulotlarni tashkil qilishning ilmiy va amaliy asoslarini;
- fanlarini o‘qitishda so‘nggi yillarda erishilgan yutuqlarni;
- san’at sohasidagi ta’lim mazmuni uzviyligi va integratsiyasini ta’minlashda novatorlik va an’anaviylik mezonlarini;
- san’atidagi zamonaviy yo‘nalish va uslublar hamda tendensiyalarni **bilishi** lozim.
- san’at yo‘nalishi bo‘yicha yangi elektron o‘quv adabiyotlarni yaratish va ulardan foydalanish;
- san’at yo‘nalishi bo‘yicha xorijiy tildagi manbalardan foydalana olish;
- an’anaviy o‘qitish uslublarini zamonaviylashtirish;
- ilg‘or mahalliy va xorijiy tajribalardan foydalanish;

- modernizatsiya va o'zgarishlarni o'zlashtirgan holda uning mazmun-mohiyatini talabalarga yetkazish;
- fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish **ko'nikmalariga** ega bo'lishi lozim.
 - musiqa san'ati ta'limida audio va video yozuvlarini yaratish va qo'llash;
 - musiqiy asarlarni o'zlashtirishda an'anaviy va zamonaviy uslublarni qo'llash;
 - musiqa san'ati fanlarini o'qitishda zamonaviy texnik vositalardan foydalanish;
 - musiqa ijrochiligida zamonaviy uslublarni va jahon tajribasidan samarali foydalanish;
 - yakka tartibda, jamoalar bilan ishlashda ijro malakalarini o'stirish;
 - guruhli va yakka tartibdagi mashg'ulotlarni tashkil etish **malakalariga** ega bo'lishi zarur.
 - musiqa sohasida mashg'ulotlarni yuqori saviyada tashkil etish;
 - mashg'ulotlarni ilg'or pedagogik hamda zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etish va boshqarish;
 - guruhli va yakka tartibdagi mashg'ulotlar uchun tegishli fanlar bo'yicha modullarni ishlab chiqish va modul tizimi asosida mashg'ulotlarni tashkil etish;
 - musiqa san'ati sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borish **kompetensiyalariga** ega bo'lishi lozim.

Modulni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar

“**Musiqa fanlarini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar**” moduli hozirgi kunda ta'limning zamonaviy metodlari, axborot kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan. Ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan, shuningdek an'anaviy va zamonaviy dirijyorlik asarlaridan o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so'rovlarni, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o'tkazish, ijrochilik malakalarini shakllantirish va boshqa interaktiv ta'lim usullarini qo'llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Musiqa fanlarini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar” moduli mazmuni o'quv rejadagi “Ijodiyotda musiqiy nomoddiy madaniy meros”, “Musiqa san'atida marketing strategiyalari”, “Musiqada avangardizm va yangi tendensiyalar” o'quv modullari bilan uzviy bog'langan holda pedagoglarning kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar oliy ta'lim muassasalarida nomoddiy madaniy merosning o'rganilishini ta'minlash, zamonaviy uslublarni bilan

boyitilgan holda amalda qo'llash va talabalar bilimini baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar.

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti:

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o'quv yuklamasi, soat			
		Jami	nazariy	amaliy	ko'chma
1.	Zamonaviy jahon va milliy vokal san'ati yo'nalishlari. Turli ijrochilik uslublari. Musiqiy – lug'aviy so'zlar. Zamonaviy metroritmik modellar.	4	2	2	
2.	Yakka, ansambl va xor ko'rinishdagi vokal ijrochiligi. Teatr, konsert va kino sohalaridagi zamonaviy vokal ijrochiligi. Tovush gigiyenasi asoslari. Ovoz yozish studiyalarining ishlash tamoyillari. Vokal sanat pedagogikasi muammolari Ta'lim jarayonining tuzilmasi.	2	2		
3.	Mashg'ulot turlari, shakllari. Ixtisoslik fanlarini o'qitishning zamonaviy metodikasi. Ochiq darslarni o'tkazish va darslarni tahlil qilish metodikasi.	6	2	4	
4.	Ilg'or xorijiy tajribalar asosida darslarni tashkil etish uslubiyoti. Musiqa fanlarini o'qitishda "Ustoz-shogird" an'analari.	2		2	
5.	Talabalar bilimini nazorat qilish va baholash metodikasi. Ixtisoslik fanlarini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish.	2		2	
Jami:		16	6	10	

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Zamonaviy jahon va milliy vokal san'ati yo'nalishlari. Turli ijrochilik uslublari. Musiqiy – lug'aviy so'zlar. Zamonaviy metroritmik modellar. (2 soat)

Zamonaviy jahon va milliy vokal san'ati yo'nalishlari. Turli ijrochilik uslublari. Musiqiy – lug'aviy so'zlar. Zamonaviy metroritmik modellar. Bastakorlik san'ati rivojlanishining asosiy bosqichlari. Bastakorlik ijodiyoti targ'ibotida dirijyorlik san'atining rivojlanish bosqichlari. Dunyo xalqlarining ma'naviy -

madaniy hayotida zamonaviy tendensiyalar asosida yaratilgan musiqaning tutgan o'rnini. Dirijyorlik san'atining o'ziga xos tomonlari. Uslublar, yangi milliy musiqa maktablarining paydo bo'lishi va rivojlanishi. Dirijyor – katta bilim va tajribaga ega ijodkor, tashkilotchi va boshqaruvchi sifatida.

2-mavzu: Yakka, ansambl va xor ko'inishdagi vokal ijrochiligi. Teatr, konsert va kino sohalaridagi zamonaviy vokal ijrochiligi. Tovush gigiyenasi asoslari. Ovoz yozish studiyalarining ishlash tamoyillari. Vokal sanat pedagogikasi muammolari Ta'lim jarayonining tuzilmasi. (4 soat)

Yakka, ansambl va xor ko'inishdagi vokal ijrochiligi. Teatr, konsert va kino sohalaridagi zamonaviy vokal ijrochiligi. Tovush gigiyenasi asoslari. Ovoz yozish studiyalarining ishlash tamoyillari. Vokal sanat pedagogikasi muammolari Ta'lim jarayonining tuzilmasi. XX asr musiqasida shakl va uslublar xilma-xilligi, janrlar. Musiqada “modernizm” tushunchasining paydo bo'lishi, tarixiy va turli innovatsion an'analarning vujudga kelishi. Musiqa san'atining an'anaviy uslub va janrlarini inkor etilishi va turli kompozitorlik oqimlari.

3-mavzu: Mashg'ulot turlari, shakllari. Ixtisoslik fanlarini o'qitishning zamonaviy metodikasi. Ochiq darslarni o'tkazish va darslarni tahlil qilish metodikasi. (2 soat)

Mashg'ulot turlari, shakllari. Ixtisoslik fanlarini o'qitishning zamonaviy metodikasi. Ochiq darslarni o'tkazish va darslarni tahlil qilish metodikasi. Zamonaviy musiqa yaratgan kompozitorlar: Penderetskiy, Shchedrin, Shnitke va boshqalarning ijodi. Gibril janrlar. Uslublar plyuralizmi. Musiqiy til evolyusiyasi va uning shakl, musiqiy obraz hosil qilish mexanizmiga ta'siri.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

Ma'ruzadan so'ng rejalashtirilgan dastlabki to'rt mavzu bo'yicha amaliy mashg'ulotlar ma'ruza mashg'ulotining mavzusi asosida tashkil etiladi. Bunda tinglovchilar mustaqil ravishda, shuningdek pedagog tomonidan taklif etilgan yo'nalish bo'yicha amaliy topshiriqlarni bajaradilar. Topshiriq yozma, savol-javob tarzida yoki amaliy ijro yoki boshqa shaklda bajarilishi mumkin.

Nazariy ta'lim rejalashtirilmagan amaliy mashg'ulotlar quyida keltirilgan rejalar asosida tashkil etiladi. Amaliy mashg'ulotlar tinglovchilarning taklif etilayotgan mavzuga bo'lgan munosabatini yozma, og'zaki javob yoki amaliy ijro ko'inishlarida ifoda etishlari uchun imkon yaratishi ko'zda tutilgan. Amaliy mashg'ulotlardagi rejalashtirilgan masalalar pedagog tomonidan maxsus tayyorlangan tarqatma materiallar, yozma manbalar, qo'shimcha vositalar, shuningdek orkestr yoki xor jamoalari bilan amaliy ishlash orqali tinglovchilarning faolligini oshirish uchun xizmat qilishi kerak.

1-amaliy mashg'ulot: Zamonaviy jahon va milliy vokal san'ati yo'nalishlari. Turli ijrochilik uslublari. Musiqiy – lug'aviy so'zlar. Zamonaviy metroritmik modellar. (2 soat)

Zamonaviy jahon va milliy vokal san'ati yo'nalishlari. Turli ijrochilik uslublari. Musiqiy – lug'aviy so'zlar. Zamonaviy metroritmik modellar. Bastakorlik borasida qabul qilingan hujjatlarni o'rganish, har bir hujjatning mazmun-mohiyati, unda qo'yilgan vazifalar va ushbu vazifalarni amalga oshirish imkoniyatlari, sharoitlari to'g'risida fikr almashish. Ushbu hujjatlarni talabalarga yaxshi va zamonaviy axborot vositalari yordamida tushuntirish.

2- amaliy mashg'ulot: Mashg'ulot turlari, shakllari. Ixtisoslik fanlarini o'qitishning zamonaviy metodikasi. Ochiq darslarni o'tkazish va darslarni tahlil qilish metodikasi. (4 soat)

Mashg'ulot turlari, shakllari. Ixtisoslik fanlarini o'qitishning zamonaviy metodikasi. Ochiq darslarni o'tkazish va darslarni tahlil qilish metodikasi. Musiqiy avangardizm da dodekofoniya, sonorika, puantilizm, aleatorika, minimalizm kabi musiqiy kompozitsiya tuzish metodlari ularning takomillashuv jarayoni tahlil etish. O'zbekistonda qabul qilingan qonunlarning Konvensiya maqsadlariga mos kelishi va undagi ziddiyatlar o'rganish. Qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish. Mustaqil ravishda xorijiy adabiyotlar va INTERNETdan qo'shimcha ma'lumotlar to'plash. Mavzu bo'yicha ko'tarilgan masalalarning amaliy ko'nikmalarini namoyish etish.

3-amaliy mashg'ulot: Ilg'or xorijiy tajribalar asosida darslarni tashkil etish uslubiyoti. Musiqa fanlarini o'qitishda “Ustoz-shogird” an'analari. (2 soat)

Ilg'or xorijiy tajribalar asosida darslarni tashkil etish uslubiyoti. Musiqa fanlarini o'qitishda “Ustoz-shogird” an'analari. Kompozitor va folklor, Sharq va G'arb musiqasining integratsiyasi, Rossiya va Amerikada professional dirijyorlar tayyorlash tizimi va ularning mazmuni nimalardan iboratligini bilib olish. Mavzu bo'yicha ko'tarilgan masalalarning amaliy ko'nikmalarini namoyish etish.

4-amaliy mashg'ulot: Talabalar bilimni nazorat qilish va baholash metodikasi. Ixtisoslik fanlarini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. (2 soat)

Talabalar bilimni nazorat qilish va baholash metodikasi. Ixtisoslik fanlarini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Ta'lim tizimida bastakorlikni o'rgatish. Ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalar, mumtoz musiqani o'rgatish uslubining zamonaviylashtirilishini ta'lim tizimiga tatbiq etish masalalari muhokama etilishi. Shu maqsadda o'qituvchi guruhdagi tinglovchilarni kichik guruhlarga ajratib, har bitta kichik guruhga alohida mavzularni o'zlashtirish

bo'yicha topshiriq berishi va blits-so'rov, T-sxema, klaster, grafik organayzer singari interfaol metodlar orqali eng faol va bilimli tinglovchilarni aniqlashga harakat qilish. Mashg'ulot yakunida tinglovchilarga mustaqil ravishda yangi metodlarni o'zlashtirish bo'yicha topshiriq berish.

O'QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash), ko'chma mashg'ulotlar;
- davra suhbatlari (muammo yechimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo'yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish

II. МОДУЛНИ ўҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI

Ақлий ҳужум (брейнстроминг-ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жавоавий юзага келтириш.

Aqliy hujum va masalani yechish bosqichlari

1. Мустақил фикрланг хаёлингизга келган барча ғоя, фикрларни қоғозга ёзинг.
2. Барча ғоя ва фикрларни ёзинг, агар улар такрорланаётган бўлса, махсус белги қўйинг.
3. Ғояларни баҳоланг.
4. Энг мақбул ғоя гуруҳ ғояси сифатида шакллантиради.
5. Барча ёзилган ғоялар гуруҳ муаммосини ечиш учун гуруҳлаштириш мумкин.
6. Гуруҳнинг умумий жавоби шакллантирилади.

Инсерт - самарали ўқиш ва фикрлаш учун белгилашнинг интерфаол тизими ҳисобланиб, мустақил ўқиб-ўрганишда ёрдам беради. Бунда маъруза мавзулари, китоб ва бошқа материаллар олдиндан таълим олувчига вазифа қилиб берилади. Уни ўқиб чиқиб, «V; +; -; ?» белгилари орқали ўз фикрини ифодалайди.

Matnni belgilash tizimi

- (v) - men bilgan narsani tasdiqlaydi.
 (+) – yangi ma'lumot.
 (-) – men bilgan narsaga zid.
 (?) – meni o'ylantirdi. Bu borada menga qo'shimcha ma'lumot zarur.

Insert jadvali

Tushunchalar	V	+	-	?
Ta'lim metodi va ta'lim texnologiyasi				
Ta'limda interfaol metodlardan foydalanish yo'llari				
Ta'lim va tarbiyani tashkil etish shakllari				
Pedagogik texnologiyalarning xususiyatlari				
Pedagogik texnologiya turlari				
Pedagogik texnologiyaning rivojlanish nazariyasi				
Pedagogik texnologiyalarning samaradorligi				

"Qarama-qarshi munosabat" metodi

Metod o'z mohiyatiga qo'ra o'zlashtirilgan bilimlarni tahlil va sintez qilish asosida asosiy hamda ikkinchi darajali ma'lumotlar sifatida guruhlariga ajratish imkonini beradi. Metodni qo'llashda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

- mavzuning umumiy mazmuni yodga olinib, uning ahamiyatini yorituvchi tayanch tushunchalar aniqlanadi;
- ular muayyan ketma-ketlikda qayd etiladi;
- tushunchalar shaxsiy yondashuv asosida muhim va u qadar muhim bo'lmagan tushunchalar tarzida guruhlanadi;
- jadval yaratilib, uning 1-ustuniga muhim bo'lgan, 2-ustuniga muhim bo'lmagan tushunchalar yoziladi;
- kichik guruhlar asosida shaxsiy yondashuvlar muhokama qilinadi;
- jamoaning umumiy fikriga ko'ra yakuniy xulosani ifoda etuvchi jadval yaratiladi.

"Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim" metodi

Ushbu metod talabalarga muayyan mavzular bo'yicha bilimlari darajasini baholay olish imkonini beradi. Metodni qo'llash jarayonida talabalar bilan guruhli yoki ommaviy ishlash mumkin. Guruh shaklida ishlashda mashg'ulot yakunida har bir guruh tomonidan bajarilgan faoliyat tahlil etiladi. Guruhlarning faoliyatlari quyidagi ko'rinishda tashkil etilishi mumkin:

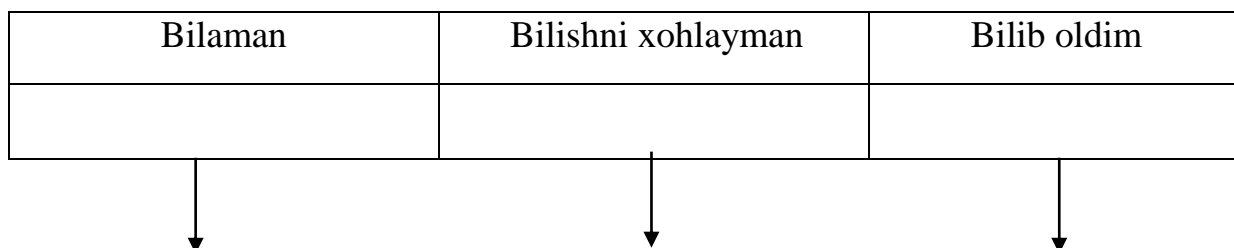
- 1) har bir guruh umumiy sxema asosida o'qituvchi tomonidan berilgan

topshiriqlarni bajaradi va mashg‘ulot yakunida guruhlarning munosabatlari loyiha bandlari bo‘yicha umumlashtiriladi;

2) *guruhlar umumiy sxemaning alohida bandlari bo‘yicha o‘qituchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi.*

O‘quv faoliyati bevosita yozuv taxtasi yoki ish qog‘ozida o‘z aksini topgan quyidagi sxema asosida tashkil etiladi:

17-shakl

Metoddan foydalanish uch bosqich asosida amalga oshiriladi, ya‘ni:

1. Talabalarning o‘rganilishi rejalashtirilayotgan mavzu bo‘yicha tushunchalarga egalik darajalari aniqlanadi.

2. Talabalarning mavzu bo‘yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo‘lgan ehtiyojlari o‘rganiladi.

3. Talabalarni mavzuga oid ma‘lumotlar bilan batafsil tanishtiriladi.

Bosqichlar bo‘yicha amalga oshirilgan harakatlarning to‘liq tafsiloti quyidagicha:

- *Talabalar guruhlarga biriktiriladi;*
- *Talabalarning yangi mavzu bo‘yicha tushunchalarga egalik darajasi o‘rganiladi;*
- *Talabalar tomonidan qayd etilgan tushunchalar loyihaning 1-bandiga yozib boriladi;*
- *Talabalarning yangi mavzu bo‘yicha mavjud bilimlarni boyitishga bo‘lgan ehtiyojlari sifatida bayon etilgan tushunchalar loyihaning 2-bandiga yozib qo‘yiladi;*
- *o‘qituvchi Talabalarni yangi mavzuga oid umumiy ma‘lumotlar bilan tanishtiradi;*
- *Talabalar o‘zlashtirgan yangi tushunchalar aniqlanadi;*
- *bayon etilgan yangi tushunchalar loyihaning 3-bandiga yozib qo‘yiladi;*
- *mashg‘ulot yakunida yagona loyiha yaratiladi.*

Keys -stadi metodi.

Keys-stadi (inglizcha sase - to‘plam, aniq vaziyat, stadi -ta‘lim) keysda bayon qilingan va ta‘lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo‘naltiradigan aniq real yoki sun‘iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan ta‘lim uslubidir.

Keys – bu real xayotning «bir bo‘lagi» (ingliz terminalogiyasida TRUE LIFE).

Keys – faqat vaziyatni to‘g‘ri yoritish emas, balki vaziyatni tushuntirish va baholashga imkon beradigan yagona ma‘lumot kompleksi.

Keysda aks etgan vaziyat, bu real yoki sun‘iy hodisani institusional tizimda ma‘lum vaqtda hayotda yuzaga kelishini aks ettiradi.

Keysda bayon qilingan vaziyat institusional tizimda (shu o‘rinda va keyinchalik - korxonada) diskret (ayni shu) vaqtda tashkiliy hayotdagi tipik muammolarni qayta yaratadigan real yoki sun‘iy qurilgan hodisalarning ideal tarzidagi in‘ikosidan iboratdir.

Muammoli vaziyat. Mazkur holda vaziyat subyektining hozirgi vaqtda yoki kelgusidagi maqsadlarga erishishiga xavf soladigan vaziyat tushuniladi.

Muammoli vaziyat. Bunda subyektini hozirgi sharoitda yoki kelgusida maqsadiga erishishiga xavf tug‘diruvchi vaziyat tushuniladi

“Keys metodi”ni amalga oshirish bosqichlari

Ish Bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta‘minoti bilan tanishtirish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o‘quv topshirig‘ni belgilash	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik ierarxiyasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o‘quv topshirig‘ining echimini izlash, hal etish yo‘llarini ishlab chiqish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil echim yo‘llarini ishlab chiqish; ✓ har bir echimning imkoniyatlari va to‘siqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil echimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini echimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalga qo‘llash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat echimining amaliy aspektlarini yoritish

“VEYER” texnologiyasi.

Bu texnologiya murakkab, ko‘p tarmoqli, mumkin qadar, muammo xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan.

Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir yo‘la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida nuqtalardan muhokama etiladi. Masalan, ijobiy va salbiy

tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari belgilanadi.

Bu interaktiv texnologiya tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o'z g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda ixcham bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. "VEYER" texnologiyasi umumiy mavzuni ayrim tarmoqlarini muhokama qiluvchi kichik guruhlarning har bir qatnashuvchining, guruhning faol ishlashiga qaratilgan.

"VEYER" texnologiyasi mavzuni o'rganishning turli bosqichlarida qo'llanilishi mumkin:

- boshida: o'z bilimlarini erkin faollashtirish;
- mavzuni o'rganish jarayonida; uning asosiylarini anglab yetish;
- yakunlash bosqichida; olingan bilimlarni tartibga solish.

Asosiy tushunchalar quyidagilar:

Aspekt (nuqtai nazar) bilan predmet, hodisa, tushuncha tekshiriladi.

Afzallik - biror narsa bilan qiyoslangandagi ustunlik, imtiyoz.

Fazilat-ijobiy sifat.

Nuqson-nomukammallik, qoidalarga, mezonlarga nomuvofiqlik.

Xulosa-muayyan bir fikrga, mantiqiy, qoidalar bo'yicha dalildan natajaga kelish.

FSMU texnologiyasi.

(F) - fikringizni bayon eting.

(S) - sababini ko'rsating.

(M) - misol (dalil) keltiring.

(U) - umumlashtiring.

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, bahs munozaralar o'tkazishda yoki o'quv-seminar yakunida (tinglovchilarning o'quv seminari haqidagi fikrlarini bilish maqsadida) yoki o'quv rejasi asosida biron bo'lim o'rganib bo'lingach qo'llanilishi mumkin, chunki bu texnologiya tinglovchilarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan bir qatorda tinglovchilarning, o'quv jarayonida egallagan bilimlarini tahlil etishga, qay darajada egalaganliklarini baholashga hamda tinglovchilarni bahslashish madaniyatini o'rgatadi.

Ushbu texnologiyaning asosiy maqsadi tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa ifoda etib, tasdiqlovchi dallillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

Ushbu texnologiya bir necha bosqichda o'tkaziladi:

1-bosqich.

-o'qituvchi tinglovchilar bilan birga bahs mavzusini yoki muhokama etilishi kerak bo'lgan muammoni, yoki o'rganilgan bo'limni belgilab oladi;

-o'qituvchi o'quv mashg'ulotida avval har bir tinglovchi yakka tartibda ishlashi, keyin esa kichik guruhlarda ish olib borilishi va nihoyat dars oxirida jamoa bo'lib ishlanishi haqida tinglovchilarga ma'lumot beradi:

-mashg'ulot davomida har bir talaba o'z fikrini erkin holda to'liq bayon etishi mumkin ekanligi eslatib o'tiladi.

2- bosqich.

Har bir tinglovchiga FSMU texnologiyasining 4 bosqichi yozilgan qog'ozlar tarqatiladi:

F- fikringizni bayon eting.

S - fikringizni bayon etishga sabab ko'rsating.

M - ko'rsatilgan sababingizni isbotlab misol (dalil) keltiring.

U - fikringizni umumlashtiring.

Har bir tinglovchi yakka tartibda tarqatilgan qozozdagi FSMU ning 4 bosqichini o'z fikrlarini yozma bayon etgan holda to'latadi.

3 - bosqich.

-Har bir tinglovchi o'z qog'ozlarini to'latib bo'lgach, O'qituvchi ularni kichik guruhlarga bo'linishlarini iltimos qiladi yoki o'zi turli guruhlarga bo'lish usullaridan foydalangan holda tinglovchilarni kichik guruhlarga bo'lib yuboradi:

-o'qituvchi har bir guruhda FSMU texnologiyasining 4 bosqich yozilgan katta formatdagi qog'ozlarni tarqatadi:

-o'qituvchi kichik guruhlarga har birlari yozgan qog'ozlardan fikr va dallillarni katta formatdagi umumlashtirgan holda 4 bosqich bo'yicha yozishlarini taklif etadi.

4 - bosqich.

-Kichik guruhlarda avval har bir tinglovchi o'zi yozgan har bir bosqichdagi fikrlari bilan guruh a'zolarini tanishtirib o'tadi. Guruh a'zolarining barcha fikrlari o'rganilgach, kichik guruh a'zolari ularni umumlashtirishga kirishadi:

-guruh a'zolari FSMUning 4 bosqichini har biri bo'yicha umumlashtirib, uni himoya qilishga tayyorgarlik ko'radilar:

-fikrlarni umumlashtirish vaqtida har bir tinglovchi o'z fikrlarini himoya etishi, isbotlashi mumkin.

5- bosqich.

-Kichik guruhlarda umumlashtirilgan fikrlarini himoya qiladilar: Guruh vakili har bir bosqichni alohida o'qiydi iloji boricha izoh bermagan

holda. Ba'zi bo'limlarni isbotlash ya'ni guruhning aynan nima uchun shu fikrga kelganini aytib o'tishi mumkin.

6 - bosqich.

-o'qituvchi mashg'ulotga yakun yasaydi, bildirilgan fikrlarga o'z munosabatini bildiradi;

-quyidagi savollar bilan tinglovchilarga murojat qiladi:

-ushbu texnologiyadan nimalarni bilib oldingiz va nimalarga o'rgandingiz?

-ushbu texnologiyani o'quv jarayonida qo'llanilishi qanday samara berdi?

-ushbu texnologiyani qo'llanilishi tinglovchilarda qanday hislatlarni tarbiyalaydi, nimalarni shakllantiradi, ularning qanday fazilatlarini rivojlantiradi?

-ushbu texnologiyaning o'quv jarayonining qaysi bosqichida qo'llanilgani ma'qul va nima uchun?

-ushbu texnologiyani dars jarayonida qo'llanilishi tinglovchilarga nima beradi va nimaga o'rgatadi?

-ushbu texnologiyani yana qanday tartibda yoki qanday shaklda o'tkazish mumkin?

III. НАЗАРІЙ МАТЕРІАЛІАР

III. NAZARIY MATERIALLAR

1-mavzu: Zamonaviy jahon va milliy vokal san'ati yo'nalishlari. Turli ijrochilik uslublari. Musiqiy – lug'aviy so'zlar. Zamonaviy metroritmik modellar.

Reja:

1.1. Kompozitorlik san'ati rivojlanishining asosiy bosqichlari. Kompozitorlik ijodiyoti targ'ibotida dirijyorlik san'atining rivojlanish bosqichlari.

1.2. Uslublar, yangi milliy musiqa maktablarining paydo bo'lishi va rivojlanishi xususida xorijiy adabiyotlar tahlili, ta'lim jarayoniga tadbiiq etish masalalari.

1.3. Musiqada “modernizm” tushunchasining paydo bo'lishi, tarixiy va turli innovatsion an'analarning vujudga kelishi.

1.4. Dodekofoniya, sonorika, puantilizm, aleatorika, minimalizm kabi musiqiy kompozitsiya tuzish metodlari.

1.5. Musiqiy til evolyusiyasi va uning shakl, musiqiy obraz hosil qilish mexanizmiga ta'siri.

1.6. Sharq va G'arb musiqasining integratsiyasi. Zamonaviy dirijyorlik san'ati maktablari.

Tayanch iboralar: *Kompozitorlik san'ati, zamonaviy tendensiyalar, uslublar, avangardizm, modernizm, dodekofoniya, sonorika, puantilizm, aleatorika, minimalizm, uslublar plyuralizmi, dirijyorlik, sxema, pozitsiya, auftakt, sinkopa, fermata, yakka mashg'ulot, nazariy bilim, manual texnika, sezura, to'liqsiz takt, sinxron harakat, dinamika, fraza, kuy, akkompanement, dirijyorlik tayoqchasi, pult, partitura, shtrix, pozitsiya*

1.1. Kompozitorlik san'ati rivojlanishining asosiy bosqichlari.

Kompozitorlik ijodiyoti jarayonining evolyusiyasiga oid tadqiqotlar inson ruhiyati va fiziologiyasi, ijtimoiy-jamoat munosabatlari, san'at tarixi va boshqa sohalar nuqtai nazaridan katta qiziqish uyg'otadi. Ma'lumki, musiqada mualliflik tushunchasi nisbatan yaqin o'tmishda vujudga kelib, XIV asrda G'arbiy Yevropada qayd etila boshlagan. Musiqa san'ati ko'p vaqt mobaynida, asosan, og'zaki an'anadagi san'at hisoblanib, ikkinchi mingyillikning o'rtalarigacha badihago'ylik xarakterida bo'lgan. Tarixdan ma'lumki, qadimda musiqa muallifi uning ijrochisi vazifasini ham bajargan. Buni Sharq xalqlari musiqiy afsonalarining yorqin namoyandalari bo'lmish Borbad hamda Ota Qo'rqit misolida ko'rishimiz mumkin.

Musiqanavislik natijasida muayyan xalqning estetik talablarini aks ettiruvchi ifoda vositalarining tanlab olinishi, bir xalqning musiqasiga oid badiiy yutuqlar boshqa bir xalqning tilida butkul o'zgacha sifat uyg'unligiga ega bo'lgan. Kompozitorlik ijodiyotining qaror topishi jarayoni – umumbashariy sivilizatsiyaga oid ko'plab san'atkor avlodlarning faoliyati natijasidir.

Musiqada mualliflikning paydo bo'lishi ijod sohasida individuallik xususiyatining anglanishi bilan bog'liq. Musiqadagi individual-betakror qirra tinglovchining e'tiborini o'ziga tortishi tabiiy, albatta. Bu esa, tarixda buyuk musiqachilarning nomlari muxrlanib qolishiga sabab bo'lgan. Ilk nota yozuvi misollari muayyan musiqiy davrning uslubiy qirralarini ifodalovchi o'ziga xoslikni muhrlab qo'yish ehtiyoji orqali vujudga kelgan.

Qadimda musiqa yaratishning ijodiy jarayonini kuzatadigan bo'lsak, avvalam bor, u ushbu xalqning ijtimoiy-jamoaviy hamda diniy munosabatlari tizimi tomonidan shakllangan axloqiy mukammallikka asoslangan. Axloqiy-estetik mukammallik ta'siri ostida ushbu davrning o'ziga xos musiqiy uslubi qaror topgan.

Qadimgi davr allomalarining nazariy risolalariga oid tadqiqotlar musiqiy jarayonlarni yuksak darajada anglash, shu bilan birga, ushbu jarayonlarda mantiqiylik ham yuqori saviyada bo'lganidan dalolat beradi. Safiuddin al-Urmaviyning "Risolatun ash-Sharafiya", Darvishali Changiyning "Risolai musiqi", Abu Nasr Forobiyning "Kitob ul-musiqa al-kabr", "Kalom fi-l musiqi", "Kitob ul fi ixso-il-iko", Abduraxmon Jomiyning "Risolai musiqiy" singari ilmiy-nazariy meros va undagi qimmatli ma'lumotlar fikrimizga dalildir...

XX asr birinchi yarmi musiqiy shakllari. Bu davr musiqasi kompozitsion sxemalari ko'pchiligining an'anaviyligi bilan bir qatorda ularning bir qator o'ziga xosliklarini xam aytib o'tish lozim: ulardan faqat asar shakli sifatida emas, balki makro yoki mikroshakl ko'rinishida xam foydalanish mumkin. Misol uchun: Prokofyevning 5 qismli P₄ fortepiano konsertida rondo bu siklni tashkil etish shaklidir. (makrosatx) va «Zolushka» da «Qish parisi» saxnasida ham mavzu shakli rondodir (mikrosath). Romantik aralash shakllar_g erkin shakllar, qismlarning funksiyalarini noan'anaviy taqsimlash xosdir.

Bulardan tashqari, yangi, individual shakllar paydo bo'ladi, ammo asrning ikkinchi yarmidachalik emas.

An'anaviy, tipik shakllarni quyidagilarga bo'lish mumkin;

a) — mumtoz — davr, sodda va murakkab shakllar, rondo, variatsiyalar, sonata va turkum.

barokko — kanon, fuga, kichik 2,3 va ko'pqismli, qadimgi sonata va qadimgi konsert; romantik — aralash, konsentrik, qarama — qarshi — tuzilgan, qo'shiq — kupletli. sahna ko'rinishidagi — balet, opera. Vokal — xorli — kantata, rekviyem, messa.

Sanab o'tilganlar orasida juda keng tarqalgan variatsionlikka diqqatimizni qaratamiz.

Neobarokko tajribalari asosida bas — ostinatli variatsiyalar qayta tug'ildilar (Shostakovich, Berg, Vebern, Xindemit) va faol mavzuiy rivojlanishga ega bo'lgan erkin variatsiyalar xam (Shyonberg). Prokofyevning mavzuning to'liq qaytarilishli, fakturali, tembrli va qismli (chastichno) garmonik rivojlanishga ega bo'lgan

variatsiyalarigina ostinat shaklga o‘tib o‘tadilar va ular sahna asarlarida prostratsiya, alaxlash, g‘oyaga bog‘lanib qolish hissiyotini uygotadilar.

Sonata shakli yozuvning yangi texnikalaridan foydalanadi, misol uchun dodekafon seriyalilik bilan (Shyonberg). Veberning 9 cholg‘u uchun konsertida seriyalikning sonatalik bilan birlashuvida reprizada yondosh mavzu—seriyaning transpozitsiyasi yo‘qdir.

Juda keng tarqalgan konsentrik shakl o‘zining yuqori konstruktivligi bilan arxitektonika, garmoniya, faktura, mavzudagi destruktiv o‘zgarishlarga qarama — qarshi turadi.

Mazmun jihatdan konsentrik simmetriya mantiqining rivoji deb — oynali — qisqichbaqali (zerkal’no — rakoxodnaya) shaklni olish mumkin (Berg).

b) XX asr ikkinchi yarmida rivojlanishda davom etgan novatorlik shakllari orasida Prokofyevning ostinatli shakllarini misol qilib olish mumkin. Ular orasida Yavan gamelani tamoyili asosidagi poliostinatli bir tovushli, bir akkordli, bir ritmli invensiyadir. Vaqtda o‘ralgan (svyornutaya) (simul’tan) reprizali shaklni B.Bartok kiritdi. Va nihoyat, makrotematizm asosida qurilgan shakllar paydo bo‘la boshlaydi (Ayz. «Javobsiz qolgan savol»).

Bu shakllarning hammasidagi ichki «hodisalar», rivojlanish turlari ma’lum bir yozuv texnikasiga tegishli bo‘lgan mavzuiylik turi yoki ulardagi ma’lum bir ifoda vositasining tutgan o‘rni bilan aniqlanadi.

XX asr ikkinchi yarmi shakl tashkil etilishi va shakllar tipologiyasi. XX asrning ikkinchi yarmi shakl tashkil etish sohasidagi novatorlik faollik bilan tavsiflanadi. Bu jarayondagi muhim va doimiy tamoyillarni ko‘rsatib o‘tamiz. Birinchidan: bu — poliparametrik (V.Xolopova atamasi) bo‘lib, bunda rivojlanish asoslari turli xil masshtablarga ega, ular mikro, makro va o‘rta (midl) sathlarda joylashgandir. Har biri o‘z mavzuiyligi va unga mos bo‘lgan rivojlanish usuliga egadir. Ayniqsa, makrosath muqim ahamiyat kasb etadi. Unda mavzu rolini ifodaviylik va yozuv turi o‘ynaydi. Makrosath bir butunlik dramaturgiyasini tashkil etadi va bu V.Xolopovaga shaklning yangi turi bo‘lgan dramaturgiya haqida so‘z yuritish imkonini berdi. Shu bilan bir qatorda dramaturgiyaning asosiy turlarini aniqlash mumkin: qarama — qarshilik (konflikt, Shnitke), qarama-qarshiliksiz solishtirma (kontrast, Shedrin, B.Chaykovskiy), zamonaviy adabiyotdan olingan parallel dramaturgiya (Kanchelli), monodramaturgiya («Pianissimo», Shnitke, Terteryan simfoniyalari). Bu davr asarlari orasida oldingi konstruktiv tamoyillarga bog‘liq bo‘lgan, asarlar ham saqlanib qolgan. Misol uchun variatsiyalar shakli o‘z faolligini yo‘qotmaydi. Bu shakl R.Shedrin ijodida muxim o‘rin egallandir. Polifonik shakllardan prelyudiyaning kichik turkumi va fuga, mustaqil pyesa sifatidagi kanon saqlanib qolgan («Kanon pamyati S.Stravinskogo» Shnitke). Bu davr ijodiyotida ochik; shakllar muxim o‘rin egallaydilar. Ular orasida:

a s s! ... sxemali reprizasiz oraliq (skvoznaya) shakl. Bu shaklni tavsiflash uchun ekzistensializm ruxidagi falsafiy tasavvurni asos qilish mumkin, ya’ni: oxirgi maqsadni bilmagan xolda insoniyat tomonidan bosib o‘tilayotgan yo‘lni misol qilib olish mumkin, Bunday mantiqqa ko‘ra pyesa so‘ngida yakuniy ta’kiddov bo‘lmasligi kerak (S.Gubaydulining skripka vaviolonchel’ uchun «Raduysya» sonatasi); ikkita material va makromavzuning marotaba ketma — ket qaytarilishiga

asoslangan alternativ shakl. Sxemasi quyidagicha $a^1 b^1 a^2 b^1 \dots$. bu yerda odatda texnikalarning qarama — qarshi xossalari qarama — qarshi qo'yiladi. Misol uchun: kolajlar aleatorikasi va dodekafoniya (Shnitke, klarnet, skripka, kontrabas va zarbli cholg'ular uchun serenadaning birinchi qismi),

Va nihoyat qisqa mavzuiy formulaning ostinatli qaytarilishga asoslangan shakl paydo bo'ladi. Bu shakl marosim, zikr taassurotini beradi. Uni mikroostinatli shakl deb atash mumkin (misol — Tishenko «Yaroslavna» baletidagi «Zatmeniye» saxnasi).

Yuqorida ko'rib o'tilgan shakllarning xammasi aniq ifodalangan mavzuiylikka asoslangan ba'zi bir xollarda aniq chegaralar va intonatsion d, oimiylikka ega bo'lmasa xam. Ammo XX asr musiqasida material va uning rivoji orasida mutlaqo boshqacha bog'lanish vujudga keladi. Bu vaziyat mavzuning tanlovi musiqiy yozuvning yangi unsurlari bilan bog'liq bo'lib unga mos bo'lgan davomni talab qilganda sodir bo'ladi. Bu yerda tanlov va moslashtirish (sochetaniye) poetik qonuni ish ko'radi. «Tenglik o'qining o'rindoshlik o'qiga proyeksiyasi, ya'ni moslashuvga, tovushqatorga proyeksiyasi» mavjuddir (R.Yakobson — Poeziya grammatiki i grammatika poezii).

Xuddi shu narsa analiz vaqtida kompozitsiyaning universad meyorlaridan emas, balki musiqaning ma'lum bir zamonaviy ifodaviyligi ko'rinishining qonuniyatlari va potensial imkoniyatlaridan kelib chiqishi kerak degan fikrga olib keladi.

U xolda dodekafon — seriyali, ritmik, linear, sonor, serial, polifonik shakl tashkil etishlar xaqida so'z yuritish kerak...

Kompozitorlik ijodiyoti targ'ibotida dirijyorlik san'atining rivojlanish bosqichlari. Odamlar birgalikda quylay boshlaganlaridan beri ularda umumiy ritm va sur'atga rioya qilish zaruriyati paydo bo'lgan. Ibtidoiy xalqlarning raqs va qo'shiqlarida ritmni qarsak chalib berib turganlar, shuningdek, do'pirlatib yoki do'mbira chertib urib turganlar. Qadimgi Gretsiyada xor rahbarlari bo'lib, ular oyoqlarini do'pirlatib, ritm belgilab berganlar. Yana shu ham ma'lumki, Rim qo'shiq maktabida xorni boshqarib turish uchun ma'lum qo'l harakatlaridan foydalanishgan. Dirijyorlikning mazkur ikki usuli orkestr boshqaruviga asos soldi, birgalikdagi aniq ijroni yo'lga qo'yish uchun dirijyor takti oyog'i bilan urib, tayoqcha bilan pult yoki polni taqillatib, yana shuningdek, karnay qilib o'ralgan nota daftari bilan pultni urib ko'rsatib turardi. Antik davrda "dirijyor sozandalar ijrosini yagona ritm va tempga moslashtirishni, ularni ijroga yo'naltirish uchun belgi berishi lozim"¹.

Xullas, takti oyoq bilan urib ko'rsatish uzoq vaqt davom etdi. Nemis bastakori Matteson (1731 y) kinoya bilan shunday degan edi «Ba'zilar takti oyoq bilan urib ko'rsatish haqida ijobiy fikr bildirishlari taajjublanarli, balki ular o'z oyoqlarini boshlaridan ko'ra aqlliyoq deb hisoblasalar kerak. Shu bois oyoqqa bo'ysunadilar».

Dirijyorlik tayoqchasi esa u paytda turli uzunlikda yasalar edi. Ba'zan, uning uzunligi 180 smga yetardi va u «Qirollik jezli — hassasi» deb yuritilardi, hamda uni yerga urib, takt belgilanardi.

¹ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 144-145

«Ohang mazmunini oldindan ilg'ab, mag'zini chaqib, har bir musiqiy cholg'uning tovushini yaxshi tushunishga, qulog'ingni ularga xos pardalarni ajrata bilishga o'rgat»², — Robert Shumanning bu o'g'itini har bir dirijyor doimo esda tutishi kerak.

Musiqqa san'ati jadallik bilan rivojlana boshlagan davrlarga kelib, ilk bor ahamiyatga molik bo'lgan operalar paydo bo'lgan. Kompozitorlar turli ansambl hamda ovozlari uchun musiqqa yoza boshladilar. Ana shunday guruhlar ijrosidagi suroatning yagona bo'lishiga erishish uchun ularni boshqarishga ehtiyoj tug'ildi. Yaratgan musiqiy asarlar murakkablashgani sari, qo'shiqchilarni va orkestrni boshqarishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchaya bordi. Ijroda yakdillik va sur'atga rioya qilish zaruriyati bu muhim vazifani eng mas'ul va malakali musiqachilar zimmalariga yuklashni talab etar edi. Bundaylar esa orkestrning birinchi skripkachisi yoki orkestrda uyg'unlikni ta'minlovchi chembalo partiyasini ijro etuvchi sozandalar bo'lgan. Ba'zan bu vazifani ularning 'ar ikkalasi birgalashib bajarganlar. YA'ni, chembalachi yakkaxonlar va xorni boshqarsa, birinchi skripkachi esa orkestrni boshqarardi. Bu tarzda boshqaruv ham dirijyorlik edi, biroq unda bu ish hozirgi ahamiyati va shakliga ega emasdi. Dirijyorlik san'ati rivojlanishining bu bosqichidagi o'ziga xoslik xususiyati — orkestrni uning a'zosi bo'lgan musiqachilar boshqarishidan iborat edi.

«Dirijyor» so'zi turli tillarda turlicha talaffuz qilinadi: nemislar «Dirigent», italyanlar «Dirigente», fransuzlar «Shef orkestre», inglizlar «Konduktor» deyдилar.

Hikoya qilishlaricha, Rixard Vagnerdan keyingi davrlarning eng buyuk dirijyorlaridan sanalgan Gans Rixter (1843–1913), Vena opera teatrining bosh dirijyori paytida, repetitsiya vaqtida kontrabaschining xatosini ko'rib, unga qo'pol tarzda tanbeh bergan. Shunda musiqachi: «Siz haqsiz, men xato qildim, biroq bunga qo'pol tanbeh bermasangiz bo'lardi. Agar sizning tayoqchangiz uchida qo'ng'iroqchasi bo'lganda bormi, biz ham ba'zida noto'g'ri harakat tovushlarni eshitgan bo'lardik!» Darhaqiqat, orkestr a'zolari dirijyor xatolarini «eshitib» turadilar, lekin doim emas. Dirijyor xatosini faqat uni kuzata turib, noto'g'ri harakatini ko'rib qolgan kishigina anglashi mumkin³.

Har qaysi tilda ham bu so'z rahbar, boshliq, direktor ma'nosini anglatadi. Shunday qilib, dirijyor bu — orkestr jamoasining rahbaridir. O'z vaqtida Gektor Berlioz uquvsiz pianinochi yoki xonanda ijrosiga chidash mumkin, lekin asar maromini va orkestr jarangini his qilmagan, uyg'unlikni anglamagan, musiqachilarga halal berayotgan dirijyor qancha tashvish orttirishini tasavvur qilish qiyinligini ta'kidlab o'tgan edi...

Qadimda ijtimoiy hayotning diniy qonun-qoidalar bilan belgilanishi, musiqaning asosan cherkovlarda rivojlanishi bois, kompozitorlik ijodiyotining asosan diniy mavzularda aks etishi kuzatiladi. Diniy cheklovlar insonlarning yurish-turishiga bo'lgan jiddiy yondashuvlar musiqada ham yaqqol kuzatiladi. Garmoniya, ritm va melodik yo'llarning oddiyligi cherkovning talabi bilan belgilanadi.

Qadimgi risolalar, adabiy yodgorliklar, afsona va rivoyatlarda berilgan ma'lumotlarda keltirilishicha, musiqqa yaratish jarayoni kuchli hissiy ta'sir bilan

² Demaree, Robert W., Jr., and Don V Moses. The complete Conductor. Englewood. Cliffs, N.J.: Prentice hall, 2005. -P.85.

³ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 44

teng. Insoniyat va hayvonotga ijobiy ta'sir ko'rsatish hamda ilohiy dunyoga ma'qul kelish – musiqaning maqsadi hisoblangan. Go'zallik va uyg'unlik qonuni musiqaga kosmosdan kirib kelgan bo'lib, badiiy uslubga asos bo'lgan. Badiiy uslubning o'zi esa aqliy va hissiy birlikni o'zida teng hissada jam etgan.

Ijodiy uslubda esa, yuqorida aytilgan badihago'ylik katta ahamiyat kasb etgan. Badihago'ylik bilan ijodiy uslub o'rtasidagi uzviy bog'liqlik Markaziy Osiyoning maqom madaniyatida yaqqol ko'zga tashlanadi. Yaratib bo'lingan va hatto yozib olingan musiqaning ijrosida variantlarning paydo bo'lishiga nafaqat musiqiy yozuvning nomukammalligi, balki, birlamchi variantni o'zgartirish bo'yicha izlanishlarning mavjud bo'lishi ham sabab bo'lgan. Tugal badiiy asar bo'lgan Kompozitsiya tushunchasi mavjud bo'lmagan davrda mana shunday ijodiy holat odatiy hisoblangan.

Barcha qadimiy sivilizatsiyalar qo'lga kiritgan musiqa san'ati yutuqlari o'rta asr yevropa musiqasining rivojiga poydevor tayyorladiki, bu davrda musiqada **mualliflik ijodiyoti** butkul shakllandi.

Kompozitorlik san'atiga oid janrlarning rivojlanishi (Sharq va G'arb). Sharqda maqom san'atining rivojlanishi. Duvozdahmaqom 12-asrga tegishli musiqiy-badiiy turkum. Kompozitorlik san'atining cholg'u sohadagi rivojlanishi. Kompozitorlik san'atining aytim sohadagi rivojlanishi. G'arbda polifonik shakllarning yuzaga kelishi. Garmoniya ta'limotining vujudga kelishi. Ilk operalar. Monteverdi operalari. Vagner, Glyukning opera islohoti. Cholg'u konsertlarining rivojlanishi.

Dirijyorlik san'atining o'ziga xos tomonlari. San'at — bu insonga xos shunday faoliyat turiki, uning vositasida bir inson o'z boshidan kechirayotgan hissiyotlarni tashqi belgilar orqali boshqalarga yetkazadi, ular esa bu hissiyotni o'z qalblariga ko'chiradilar, dildan xis etadilar». Bu e'tirof dirijyorlik san'atiga bevosita taalluqlidir. Bunda dirijyorning emotsional ta'sir kuchi, uning boshqalarga hissiyotlarni yetkaza bilish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo u o'z hissiyoti bilan orkestrni rom etishi, so'ng esa u bilan birga tinglovchilarni sehrlab qo'yishi darkor. Aynan emotsional ta'sir ko'rsata olish hususiyati ko'p jihatdan dirijyorning iste'dodi, uning artistlik mahorati va ishi sifatini belgilaydi. Boshqalarga o'z hissiyotini yetkaza bilish qobiliyati dirijyor ijodining mustaqilligi, qolaversa — ilhom belgisidir. Tom ma'nodagi ilhom — bu emotsional samimiylik, chuqur intellekt, san'atkorona temperament, idrok, erkinlik va intizom, o'zini boshqarish, yuksak mahorat, va nihoyat bu haqiqiy yorqin iste'dod hamda aqliy mehnat demakdir. Shu o'rinda ajoyib dirijyor A. M. Pazovskiyning «Dirijyor qaydlari» kitobidan Artur Toskanini haqidagi quyidagi mulohazalarni keltirish joiz:

«Shaxsan mening fikrimcha, Arturo Toskanini zamonamiz dirijyorlik san'atining eng yuksak cho'qqisiga erishgan insondir. Uning daholigi, ulkan iroda kuchi, romantik insonga xos individuallik va hissiyotchanligi, muallif matnini yorqin va o'ziga xos tarzda o'qiy bilishi, o'zining artistlik qobiliyatini kompozitor shaxsiyati va musiqasi bilan uyg'unlashtira olishi, bu musiqaning obrazlilikini yanada chuqurlashtirib, uning shaklini kamol toptirishdan iboratdir».

O'z vaqtida Sharl Myunsh: «Agar dirijyor ichki hissiyot kuchiga, orkestr a'zolari va tinglovchilarni sexrlab qo'yishga qodir ohanraboga ega bo'lmasa, unda

xatto 15 yillik mehnat va o‘qish jarayoni ham insonning dirijyor bo‘lishiga yordam bera olmaydi»⁴, — deya e’tirof etganda mutlaqo haq edi. Shu bois dirijyorning o‘zi avvalo musiqiy asarning g‘oya va mohiyatini chuqur anglashi, shundan so‘nggina uni orkestrga yetkazib, musiqachilar uning maqsadlarini amalga oshirishlariga erishishi lozim. Dirijyor partiturasidagi unsiz nota belgilariga hayot ato etishi lozim. Bunda u musiqani to‘g‘ri talqin etishi zarur. O‘z ishini yaxshi bilmaydigan yoki iste’dodsiz dirijyor tomoshabin oldida hattoki eng ajoyib musiqiy asarni ham barbod qilishi mumkin. Ayniqsa, asar yangi, xali ko‘pchilikka notanish asar bo‘lsa. Shuning uchun yangi asarni ijro etishda dirijyor juda ehtiyot bo‘lishi kerak. Chunki uni avval eshitmagan tinglovchi dirijyor xatolarini bastakorniki deb o‘ylashi mumkin.

Albatta, har qanday eng mahoratli, yuksak iqtidor sohibi bo‘lgan dirijyor ham yomon musiqani yaxshi qilolmaydi. Biroq musiqiy asarning noyob tomonlarini ochib berish, yoki muallif g‘oyasini buzib ko‘rsatgan holda, bunday hususiyatlarni yashirish — faqat dirijyorga bog‘liq. Shu bois Rimskiy-Korsakovning «Dirijyorlik — qorong‘u ish» degan iborasi qaysidir ma’nodan shu kungacha o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Garchi o‘sha paytlardayoq Rimskiy-Korsakovga javoban, Ippolitov-Ivanov «Bu ish faqat dirijyorlik texnikasi asoslari bilan tanish bo‘lmaganlargagina «Qorong‘u ekanligini» aytgan bo‘lsada, bunday asoslarni nazariy jihatdan ishlab chiqish ishi to‘liq yakunlangan deyish qiyin. Barcha musiqachilar kabi, dirijyor ham musiqaning elementar nazariyasini, solfedjio, garmoniya, polifoniya, musiqiy asarlar tahlilini yaxshi bilishi kerak. Shuningdek u inson ovozi haqida umumiy ma’lumotlarga ega bo‘lishi, cholg‘ushunoslik, musiqa tarixi, estetika va boshqa kerakli sohalardan bohabar bo‘lmog‘i lozim. Dirijyor orkestr yoki xorga nisbatan rahbar, o‘qituvchi, instruktor bo‘lishini ham unutmasligi kerak. Bu mezonlar dirijyor hoh yosh, hoh qari, tajribali yoki o‘z faoliyatini endi boshlayotgan bo‘lsin — barchasiga barobar tegishlidir. Albatta, dirijyorlik tajribasini amaliy faoliyatsiz to‘plab bo‘lmaydi. Biroq, bu faoliyatdan oldin, ya’ni boshlovchi dirijyor orkestr yoki xor qarshisida turish huquqini qo‘lga kiritguncha qilinishi lozim bo‘lgan ishlar ko‘p. Buning uchun endi faoliyat boshlayotgan dirijyor alohida qobiliyatga ega bo‘lishi kerak, bu — o‘ta muhimdir. Bundan tashqari u yaxshi musiqachi bo‘lishi, ya’ni musiqiy madaniyat va bilimga ega bo‘lishi lozim. Musiqa sadolarini yaxshi ilg‘ash, ritm va temp hissi, musiqiy shakl va uslubni tushunish qobiliyati, musiqiy did, meyor hissi, musiqiy xotira, temperament va tasavvur kabi ijrochi-musiqachilarga xos xususiyatlardan tashqari dirijyor yana bir qator alohida jihatlarga ham ega bo‘lishi darkor. Bu avvalo qo‘llarning maqsadga muvofiq va ohista harakatlari hamda shunga yarasha yuz ifodasi yordamida orkestr yoki xor a’zolariga musiqiy asarning mohiyatini yetkaza olishdir. Bunda dirijyor o‘zini nazorat qila bilishi, har qanday vaziyatda tezkor va ifodali bo‘lishi lozim. Bularning bari dirijyorga musiqa asarlarini tinglovchi oldida ijro etilayotgan paytda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan og‘ir vaziyatlardan muvaffaqiyat bilan chiqib ketishi uchun kerak bo‘ladi. Dirijyorda tashabbuskorlik, qat’iyatlilik, intizomlilik, tashkilotchilik iste’dodi uyg‘unlashgan bo‘lib, shu bilan birga jamoaga nisbatan hushmuomalalik, osoyishtalik va chuqur his eta bilish quvvati namoyon bo‘lishi

⁴ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 73.

kerak. Orkestr yoki xor bilan yaxshi ishlash uchun dirijyor ziyrak va oqil pedagog-tarbiyachi bo'lishi lozim. Bunga qo'shimcha qilib shuni aytish mumkinki, mardlik, halollik va prinsipiiallik kabi xususiyatlarsiz, haqiqiy dirijyorni tasavvur qilib bo'lmaydi.

1.2. Uslublar, yangi milliy musiqa maktablarining paydo bo'lishi va rivojlanishi xususida xorijiy adabiyotlar tahlili, ta'lim jarayoniga tadbiiq etish masalalari.

Repetitsiyalarda dirijyor orkestrni u yoki bu musiqiy asarni ijro etishga tayyorlaydi. Bunda har bir orkestr yoki xor jamoasi o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini hisobga olish zarur. Shu bois dirijyor oldida turgan vazifalar ko'p bo'ladi-yu, unga ajratilgan vaqt esa kam bo'ladi. Qisqa vaqt ichida orkestrga kerak bo'lgan hamma narsaga ulgurish lozim. Biroq, dirijyorning o'zi ham repetitsiyaga muxtojku, ayniqsa agar orkestr bilan yangi musiqiy asarni birinchi bor mashq qilayotgan bo'lsa. Agar dirijyor faqat orkestr uchun qayg'urib o'zi ustida ishlash haqida unutib qo'ysa, ya'ni o'zini nazorat qilishdan to'xtasa bu uning xatosidir. Agar dirijyor o'zi haqidagina o'ylab, orkestrni tashlab qo'ysa, undan-da noto'g'ri yo'l tutgan bo'ladi. Bordi-yu, dirijyor orkestr haqida o'ylamasa, o'zining dirijyorligi haqida unitib qo'ysa va faqat shunday bo'lishi kerakligi uchungina, majburan ishlasa yoki xotirasini sinash maqsadida yoddan dirijyorlik qilib, o'z harakatlarining «go'zalligi»ga mahliyolik tuyg'usi bilan yashasa bundan yomoni bo'lmaydi.

Hikoya qilishlaricha, Rixard Vagnerdan keyingi davrlarning eng buyuk dirijyorlaridan sanalgan Gans Rixter (1843–1913), Vena opera teatrining bosh dirijyori paytida, repetitsiya vaqtida kontrabaschining xatosini ko'rib, unga qo'pol tarzda tanbeh bergan. Shunda musiqachi: «Siz haqsiz, men xato qildim, biroq bunga qo'pol tanbeh bermasangiz bo'lardi. Agar sizning tayoqchangiz uchida qo'ng'iroqchasi bo'lganda bormi, biz ham ba'zida noto'g'ri harakat tovushlarni eshitgan bo'lardik!» Darhaqiqat, orkestr a'zolari dirijyor xatolarini «eshitib» turadilar, lekin doim emas. Dirijyor xatosini faqat uni kuzata turib, noto'g'ri harakatini ko'rib qolgan kishigina anglashi mumkin.

O'z vaqtida Gektor Berlioz uquvsiz pianinochi yoki xonanda ijrosiga chidash mumkin, lekin asar maromini va orkestr jarangini his qilmagan, uyg'unlikni anglamagan, musiqachilarga halal berayotgan dirijyor qancha tashvish orttirishini tasavvur qilish qiyinligini ta'kidlab o'tgan edi. Shu bois, musiqiy va kasbiga xos qobiliyatlardan tashqari dirijyor tartibli inson bo'lib, reja bo'yicha ishlashi, repetitsiya maromi va muxitini to'g'ri tashkil eta bilishi lozim.

Ko'rinib turibdiki, dirijyorning vazifalari juda ko'p va mas'uliyatli, Xo'sh, musiqa san'ati oldida shunchalik katta mas'uliyatli bo'lgan san'atkor qanday fazilatlar egasi bo'lishi kerak? Dirijyor va orkestr o'rtasida «ko'zga ko'rinmas aloqa» vujudga kelishi uchun zarur bo'ladigan intellektual, badiiy-ijodiy, professional va insoniy fazilatlarining ko'pqirrali majmuasi nimalardan tarkib topadi?

Bu avvalo — keng ko'lamli musiqiy bilimlardir. Dirijyor ko'p musiqiy asarlar — ularning shakli, turli davrlarga xos musiqiy tilning xususiyatlarini bilishi

kerak. Orkestrning har bir musiqachisi qanday muammoga duch kelishi va uni bartaraf etish yo'lini tushunish uchun orkestrning har bir musiqa cholg'usini yaxshi bilishi shart. Dirijyor orkestr partiturasini erkin o'qiy olishi, musiqa tarixi soxasida keng bilim va dunyoqarashga ega bo'lishi kerak. Bundan tashqari, agar tartib bilan sanab o'tsak, «iste'dod» deb atashga o'rganganimiz — asosiy ifoda vositalariga kiruvchi musiqiy eshitish, xotira, temperament, tasavvur qilish qobiliyati, musiqiy shakl va ansambl hissi, urg'u sezgirligi, qo'llar va yuzning tabiiy harakatchanligi, bularning hammasi dirijyorga orkestr a'zolariga o'zining badiiy maqsadlarini yetkazishga yordam beruvchi vositalardir. Xuddi shu fazilatlar kabi, dirijyor qalbida doimo metroritm hissiyoti yashaydi. Bu hissiyot musiqaga shakl, hayot, harakat va rivojlanish beradi, Agar dirijyorda texnika iste'dodi bo'lsa, unda uning egiluvchan qo'llari va yuzining, ayniqsa ko'zlarining ma'nodor ifodasi bilan uyg'unlashsa, dirijyorning ajoyib va betakror «tili»ga aylanadi. U ana shu tilidan qanchalik unumli foydalansa, o'zining badiiy maqsadlariga shunchalik tez va aniq yetaoladi. Agar dirijyorning texnikasi yomon bo'lsa, dirijyorga musiqaning nozik qochirimlarini, o'zgarishlarini ifoda etishga xalal beribgina qolmay, unga takti bir maromda chalishga imkon ham bermaydi.

Ba'zi dirijyorlarning qo'l harakatlari erkin va plastik bo'lsada, ijrochilar ularni baribir tushunmaydilar. Buni shunday izohlash mumkin, ular o'zlarining chiroyli qo'l harakatlari bilan ma'no ifoda eta olmaydilar. Shu bois dirijyorga qo'l harakatlarning tashqi chiroyi emas, balki ularning ma'nodorligi va ishontiruvchanligi muhim. Buning eng yaxshi isboti sifatida buyuk rus kompozitori Pyotr Chaykovskiyning ajoyib dirijyor Artur Nikish haqida quyidagi so'zlarini keltirish joiz: «Uning dirijyorligi, — deb yozadi P. I. Chaykovskiy, — Gans Fon Byulovning ta'sirchan va o'ziga xos usuliga mutlaqo o'xshamaydi, Fon Byulov qanchalik harakatchan, notinch va ko'zga tashlanuvchi harakatlari ta'sirchan bo'lsa, janob Nikish shunchalik xotirjam va nafis, ortiqcha harakatlardan xolidir. Shu bilan birga janob Nikish hayratlanarli darajada kuchli, hukmronlik tuyg'usiga to'liq va o'ta irodalidir. U bamisoli dirijyorlik qilayotgandek emas, balki qandaydir sirli ilhom ta'sirida harakatlanayotgandek, ohanglar og'ushida suzayotgandek tuyuladi kishiga. U diqqatni qo'p ham jalb qilavermaydi, chunki e'tiborni o'ziga tortmaslikka harakat qiladi. Vaholanki, orkestrning ulkan jamoasi, mahoratli ustaning qo'lidagi bir cholg'udek, uning hukmida ekanini, to'liq bo'ysunayotganini sezasiz. Orkestrni boshqarayotgan bu rahbar — 30 yoshlar chamasidagi rangpar, chaqnoq ko'zli yigit sehrli kuchga egadek tuyuladi. Bu kuch ta'sirida orkestr, goh minglab Iyerixon karnaylaridek gumburlaydi, goh kaptardek mayin ovoz chiqaradi, gohida esa sehrlab qo'yuvchi sirlilik og'ushiga sizni batamom bog'lab qo'yadi. Bularning barchasi tinglovchilar o'ziga bo'ysinuvchi orkestr ustida xotirjam hukmronlik qilayotgan bu kichkinagina kapelmeysterga e'tibor ham bermaydigan tarzda amalga oshiriladi. Menimcha, bu — ideal!».

Barokko davrida - Kavalieri, Monteverdi, Ramo, Gendel, Pyorsel ijodi barchaga ma'lum bo'ldi. I.S.Bax ijodiy izlanishlari yuksaklarga ko'tarildi..

Klassitsizm davrida - Gaydn, Motsart, Betxoven ijodi jahonga tanildi. Romantizm davrining ijodkorlari - Shopen, Shuman, Shubert, List ijodi ravnaq

topdi. Impressionizm davrining eng ulug‘, barchaga ma’qul ijodkorlari Debyussi va Ravel bo‘ldi.

Ekspressionizm davrida - K.Penderetskiy, G.Maler, R.Shtraus ijod qilishdi. Arnold Shyonberg rahbarlik qilgan Yangi Vena maktabi tashkil topdi. Bular, A.Shyonberg (rahbar), A.Berg va A.Veberndir. O‘z ijodini kechki romantizm davriga yaqin bo‘lgan asarlarni yaratishdan boshlagan A.Shyonberg romantik idealni rad etish orqali xavf-xatar hissi, atrof-muhitga nisbatan qo‘rqinch, umidsizlik va ishonchsizlik ruhi bilan yo‘g‘rilgan badiiy-g‘oyaviy obrazni ifoda etishga kirishdi...

1.3. Musiqada “modernizm” tushunchasining paydo bo‘lishi, tarixiy va turli innovatsion an‘analarning vujudga kelishi.

XX asrning 1-choragidan boshlab jahon musiqa san’ati ham barcha san’atlar qatorida dunyo miqyosida bo‘layotgan siyosiy tortishuvlar asnosida o‘zgarishlarga yuz tutdi. Zamonaviy musiqa – avangard musiqa sifatida bosqichma-bosqich rivojlanish pog‘onalarini boshdan kechirdi. Yangi kompozitorlik texnologiyalari, uslublari, yangi milliy musiqa maktablarining paydo bo‘lishi va rivojlanishi kuzatildi. Natijada, hozirgi zamonda vujudga kelgan, endi biz biladigan yangi gibrit janrlar, yangicha shakl va uslublarda yaratilgan asarlar meros bo‘lib qoldi. XXI asrda ham avangard musiqa yo‘nalishida ijod qilayotgan ko‘plab yangi avlod kompozitorlar bu ishlarni yuqori darajada davom ettirishmoqda.

XX asr musiqasida shakl va uslublar xilma-xilligi, uslublar plyuralizmi, musiqiy til evolyusiyasi va uning shakl hosil qilish mexanizmiga ta’siri kabi yangi tushunchalar ham paydo bo‘ldi...

Dirijyor – katta bilim va tajribaga ega ijodkor, tashkilotchi va boshqaruvchi sifatida. Taniqli dirijyor Oskar Frid aytganidek, «eng nozik musiqiy tasavvurlarni ilg‘ashga qodir yurak bilan tug‘ilish kerak, ana shu tasavvurlarni g‘oyalarga aylantirishga qodir aqlni tarbiyalash zarur, bu g‘oyalarni orkestrga yetkazish uchun esa kuchli qo‘lga ega bo‘lish lozim». Mohir dirijyorning san’atini orkestrdan ajratib bo‘lmaydi deganimizda, biz avvalo uning ijrochilar jamoasini ko‘ptovushli va rang-barang yagona musiqa asbobi sifatida qabul qila olish qobiliyatini nazarda tutamiz. Ana shu yagona musiqiy asbob — tirik, o‘ziga xos tarzda fikr yurituvchi, his qiluvchi va yaratuvchi ijodkor — musiqachilar guruhidan iborat ekanligini doimo esda tutish kerak. Orkestr jamoasiga uyg‘unlashib ketish, butun vujudi ila u bilan nafas olish, kuylash, ijro etishga qodir bo‘lmagan musiqachi mohir dirijyor bo‘la olmaydi.

«Yaxshi xotira — dirijyorning asosiy va eng yaxshi fazilatlaridan biridir», — degan edi Charl Myunsh. Bu borada Nikolay Anosov Balakirev bilan sodir bo‘lgan voqeani misol qilib keltiradi: «O‘z navbatida ajoyib pianinochi ham bo‘lgan Balakirevning dirijyorlik fazilatlarini uning zamondoshlari bo‘lgan bastakorlarning rus musiqa shinavandalari orasida ommaviylashuviga ko‘p jixatdan ko‘maklashdi. Balakirev tomonidan M. I. Glinkaning «Ruslan va Lyudmila» operasini Pragada sahnalashtirilganligi ham bu borada katta ahamiyat kasb etdi. Bu postanovka bilan bog‘liq qiziqarli voqeani eslab o‘tmasdan iloj yo‘q. Premyera arafasida «Ruslan va

Lyudmila» partiturası g'oyib bo'ldi va umuman topilmadi. Biroq bu spektakl muvaffaqiyatiga zarracha putur yetkazmadi — Balakirev butun operani yoddan bilgani uchun bemalol o'tkaza oldi.»

Dirijyor navo, xirgoyi va ritm hissiga ega bo'lishi lozim. Qachonlardir Vagner musiqiy jumlanı mantıqan xirgoyi qilib berishni bilmagan dirijyor, to'g'ri tempo-ritmni ham topa olmasligini, musiqaning o'zi esa uning uchun qandaydir mavhum, grammatika, arifmetika va gimnastika o'rtasidagi qandaydir mujmal narsa ekanligini qayd etgandi. Bu juda to'g'ri. Musiqiy asarning navosini his qilish – musiqaning go'zalligini anglash va uning barcha nozik harakatlari plastikasini ilg'ash, asarning obrazlilik ruhiyati va uslubiga singib ketishning eng qisqa yo'lidir. Aynan navoni his qilish orqali dirijyor yengil va tabiiy tarzda jamoaviy ijod jarayoniga singib ketadi. Dirijyorning obrazli tasavvuri kuchli bo'lishi ham juda muhim, negaki bitta musiqa turli insonlarda har xil tasavvurlarnı vujudga keltiradi. ***Kompozitor yaratgan musiqa o'zida mujassam etgan barcha narsalarnı qanday qilib anglash va tasavvurda tiklash mumkin?*** Mana shunda dirijyorning ijodiy fantaziyasi va uning obrazli-shoirona fikrlash qobiliyati qo'l keladi. Muallifga ishongan holda uning ketidan borar ekan, ijro etilayotgan asar g'oyasiga tayanib, dirijyor o'z tasavvurida uning mohiyatini tiklaydi, uni aniq obrazlar orqali ko'ra oladi. ***Kompozitor uslubini yaxshi bilish, muallif g'oyasini anglab yetish,*** nihoyat yaxshi va nozik did, musiqachini asarga xos bo'lmagan mohiyatini tiqishtirishdan saqlaydi, musiqiy asar talqini tabiiy va haqqoniy bo'lishini ta'minlaydi.

«Ajoyib, yuksak darajada iqtidorli, xatto buyuk musiqachi — kompozitor, pianinochi, skripkachi yoki boshqa ijrochi bo'lish mumkin-u, iste'dodning ilg'ash qiyin bo'lgan va faqat ayrim musiqachilarning dirijyor bo'la olishiga sabab bo'luvchi alohida fazilatlariga ega bo'lmalik mumkin. Bunga misollar talaygina: xususan, Chaykovskiy, Taneyev, Debyussi, Rimskiy-Korsakov kabi bastakorlar, Izai, Venyavskiy, Kazane kabi ijrochilar va boshqalarnı sanab o'tish mumkin-ki, ularning ***kompozitorlik yoki ijrochilik mahoratini dirijyorlik san'ati bilan taqqoslab bo'lmalikligini*** ko'rishimiz mumkin. Shu bilan birga Vagner, Berlioz, Raxmaninov, Maler kabi ajoyib kompozitorlar, Byulov, Karlo Sekki kabi pianinochilar o'zlarida alohida ***dirijyorlik qobiliyati bo'lgani uchun mohir dirijyor bo'la oldilar***», — deb yozgan edi Nikolay Anosov.

Dirijyorning vazifasi — orkestrni o'z irodasiga bo'ysundirgan holda barcha musiqachilarning musiqani yakdil his qilishini ta'minlash, ularni birlashtirib, yuzta turli shaxsdan o'zining har bir harakatiga qarab ish tutuvchi yagona jamoa, organizm yaratishdan iborat. Bunda quvonchli ijod hayajoni, ijodkorga xos va uni san'atga ruhlantiruvchi ko'tarinkilikni asabiylikdan farqlash joiz. Zero ijodiy hayajonda doimo o'zini tuta bilish, yaxshi kayfiyat, ijodga berilib, sho'ng'ib ketish hamroh bo'lsa, asabiylik o'ziga ishonmaslik, quyushqondan chiqib ketish kabi salbiy oqibatlariga olib keladi.

O'zini qo'lga ola bilish qobiliyati, bor mahoratni ishga solish, mavjud bilimlardan to'g'ri foydalanishning birinchi shartidir. Shu bois ijrochining ijodiy xarorati, ya'ni uning artistik temperamenti xususiyatlari va undan foydalana olish qobiliyati musiqa ijrochisiga ta'sir qilmay qolmaydi. Ijro jarayonida ana shu «ijodiy harorat chegaralari» juda aniq belgilanishi lozim. Haddan ziyod yuqori harorat

asabiylashuvga, badiiy pulsning noaniq bo'lishiga, juda past harorat esa ijodiy jarayonning jonsizlanib, samarasiz bo'lishiga olib keladi. Bulardan birinchisi ijrochini ijodiy jihatdan o'zini qo'lga ola bilishdan maxrum qiladi, ikkinchisi esa hissiyotlarni yo'qqa chiqaradi.

Dirijyorning mahorati ijroni ifodalay bilishi, unga munosib harakat bilan silliq o'tadigan va aniq auftakt bera olishi bilan bog'liq. Cholg'ularning alohida guruhlari yoki butun orkestrga ijro ifodasini ko'rsatishdek muhim yana bir jihat musiqiy qurilmalar — epizod, jumla, turli melodik chiziqlarning boshlanishini ko'rsatishdir. Ijroni anglatuvchi qo'l harakati uchun oldin bo'ladigan auftakt kabi tabiatni juda aniq, faol, yorqin ko'rimli bo'lishi kerak. U boshqa qo'l harakatlardan ajralib turishi lozim.

Zamonaviy dirijyorlik tili — yuz ifodasi va qo'l harakati tili sifatida insonning ko'p asrlik tajribasi bilan sinalgan muloqot vositasidan foydalanib, shakllangan. Qo'l harakati va yuz ifodasi tili hammaga tushunarli, serma'no va boydir. U darhol qaytariluvchi emotsional javobga sabab bo'ladi. Qo'l harakatlari katta hissiy — obrazli ifoda kuchiga ega: ular jaxldor yoki muloyim, so'roq yoki tasdiqlovchi, iltimos qiluvchi yoki rad etuvchi, da'vatkor yoki taklif qiluvchi, kutib oluvchi yoki hayratlanuvchi, ogohlantiruvchi yoki tahdid qiluvchi bo'lishi mumkin va xokazo. Ijro etilayotgan musiqaning obrazli — emotsional mohiyatiga qarab, u yoki bu ma'noli harakat tanlanadi.

Mimika — dirijyorning obrazli firklashi naqadar yorqin va aniqligini namoyon etuvchi omildir. U — ma'nodor qo'l harakatining doimiy hamrohidir. Zero, qo'l harakatiga hamroh bo'lgan nigoh uni ruhlantiribgina qolmay, uning ta'sirini kuchaytirib, birinchi navbatda bu harakat mo'ljallanganini ham bildiradi. Agar yuz ifodasiz bo'lsa, xatto eng aniq va nozik qo'l harakati ham kerakli badiiy ta'sirga ega bo'la olmaydi. Hattoki ba'zi hollarda mimika qo'l harakatini ortda qoldirib, asosiy ma'no kasb etadi.

«Ohang mazmunini oldindan ilg'ab, mag'zini chaqib, har bir musiqiy cholg'uning tovushini yaxshi tushunishga, qulog'ingni ularga xos pardalarni ajrata bilishga o'rgat», — Robert Shumanning bu o'g'itini har bir dirijyor doimo esda tutishi kerak. Nozik, yaxshi «sozlangan» tembral eshitish qobiliyati (tembralniy slux) dirijyor kasbida juda katta ahamiyat kasb etadi. U dirijyorni har bir ijrochining ijodiy sayi harakatini nafaqat ulardagi mahorat va iqtidordan, balki sozning muayyan imkoniyatlaridan kelib chiqib aniq va to'g'ri yo'naltira bilishga qodirlik darajasini ko'rsatadi. Shuni bilish qobiliyati o'ta muhim jihatlardan biridir.

O'z vaqtida Sharl Myunsh: «Agar dirijyor ichki hissiyot kuchiga, orkestr a'zolari va tinglovchilarni sexrlab qo'yishga qodir ohanraboga ega bo'lmasa, unda xatto 15 yillik mehnat va o'qish jarayoni ham insonning dirijyor bo'lishiga yordam bera olmaydi», — deya e'tirof etganda mutlaqo haq edi.

Dirijyor ijro etilayotgan *kompozitor asarini juda yaxshi bilishi, nota materialini yaxshi yodlab va o'rganib olishi* kerak. Biroq, kompozitorning badiiy maslagi va maqsadlarini tushunib, ochib berish uchun uning nota yozuvi zamirida yotgan *tub ma'noni chuqur anglashi* lozim.

Asarni ko'z bilan o'rganish maqsadga muvofiq emas, uni ichki eshitish qobiliyati bilan idrok qilish, his etish va urg'u bera bilish kerak. «Partiturani ijro

etishdan oldin uni ichki hissiyot bilan o'rganuvchi va orkestr repetitsiyasi boshlanguncha tinglanadigan narsani aniq biluvchi dirijyor — juda chuqur ijodiy hodisadir. Zero, bunday dirijyor musiqani ijodiy tafakkur yoki fikr sifatida namoyon etadi, u dirijyorlik texnikasini puxta o'zlashtirgan bo'ladi. Dirijyorlik texnikasi esa, mohiyati, ijrochilar jamoasiga ma'lum tashqi belgilar orqali o'zining niyatlari va maqsadlarini yetkazish va ularda o'zinkidek hissiyotlar uyg'otishdan iborat», — deya ta'kidlaganda yanglishmagan edi B. V. Asafev. Pulda turgan dirijyorning o'zini tutishi, qo'l harakati, yuz ifodasi, ko'z nigohining ma'nodorligi, tabiiyligi yoki aksinchalik — bularning barchasi ijrochilar jamoasi tomonidan ajoyib sezgirlik va aniqlik bilan qabul qilinadi. Bularning barisi dirijyorning ijrochilarga tashqi ta'sir vositalari — uning texnikasi va tom ma'noda chegarasiz bo'lgan ifoda imkoniyatlarini tashkil qiladi.

1.4. Dodekofoniya, sonorika, puantilizm, aleatorika, minimalizm kabi musiqiy kompozitsiya tuzish metodlari.

XX asrning 1-choragidan boshlab jahon musiqa san'ati ham barcha san'atlar qatorida dunyo miqyosida bo'layotgan siyosiy tortishuvlar asnosida o'zgarishlarga yuz tutdi. Zamonaviy musiqa – avangard musiqa sifatida bosqichma-bosqich rivojlanish pog'onalarini boshdan kechirdi. Yangi kompozitorlik texnologiyalari, uslublari, yangi milliy musiqa maktablarining paydo bo'lishi va rivojlanishi kuzatildi. Natijada, hozirgi zamonda vujudga kelgan, endi biz biladigan yangi gibrit janrlar, yangicha shakl va uslublarda yaratilgan asarlar meros bo'lib qoldi. XXI asrda ham avangard musiqa yo'nalishida ijod qilayotgan ko'plab yangi avlod kompozitorlar bu ishlarni yuqori darajada davom ettirishmoqda.

XX va XXI asrlar musiqasida shakl va uslublarning xilma-xilligi, uslublarning plyuralizmi, musiqiy til evolyusiyasi va uning shakl hosil qilish mexanizmiga ta'siri kabi yangi tushunchalar ham paydo bo'ldi...

Bugungi kun mutaxassis-o'qituvchisining keng dunyoqarashi, axborot boyligi, zamonaviy musiqada kechayotgan jarayonlarni muntazam kuzatishi bilan, dunyo xalqlarining ma'naviy - madaniy hayotida zamonaviy musiqaning tutgan o'rnini tushungan holda faoliyat olib borishi davr talabi bo'lib qoldi.

Demak, asosiy maqsad - tinglovchilar zamonaviy musiqani tushunishi, XX asr musiqasida vujudga kelgan shakl va uslublarni anglash bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishdir. XX asrda jahon musiqa san'atida paydo bo'lgan - Avangardizm oqimiga yondoshgan Chet ellar, O'zbekiston kompozitorlarining hayoti va ijodi, vujudga kelgan shakl va uslublarning haqida bilimlarga ega bo'lish va ular haqida fikr-mulohaza yurita olishimiz lozim. Avangard musiqa paydo bo'lishiga sababchi bo'lgan Arnold Shyonberg nomini hamma bilishi kerak.

Arnold Shyonberg hayoti va ijodi yaratgan asarlari misolida, deb gap boshlashimizda ma'no bor, albatta. Dodekofoniya - musiqa yaratish metodi Y.Xauer va A.Shyonberg izlanishlarida shakllandi. Arnold Shyonbergning turli davrlarda dunyoqarashi o'zgarib borishi, uning asarlarida ham o'z aksini topgan. *Musiqada "modernizm" tushunchasining* paydo bo'lishi, tarixiy va turli innovatsion an'analarning vujudga kelishi boshqa san'at turlari kabi musiqa

san'atida ham kuzatildi. Avstriya kompozitori va dirijyori Gustav Maler va rus kompozitori Aleksandr Skryabin ijodiy izlanishlarining Yevropa va AQSH kompozitorlari ijodiga katta ta'sir ko'rsatdi.

XX asr musiqa san'atidagi oqimlarning janr, shakl va uslubga ta'siri haqida nimalarni bilishimiz kerak... (dodekofoniya, sonorika, puantilizm, aleatorika, minimalizm kabi musiqiy kompozitsiya tuzish metodlari mavjud).

Arnold Shyonberg – dodekofoniya, ya'ni 12 tonli musiqa yoki seriya, deb nomlanadigan kompozitsiya uslubining klassik namunasini yaratgan kompozitor ekanligini butun dunyo tan olgan. Buni amaliy mashg'ulotlarda tegishli asarlardan parchalardan bilib olamiz...

1.5. Musiqiy til evolyusiyasi va uning shakl, musiqiy obraz hosil qilish mexanizmiga ta'siri.

Avangardizm bu – XX asrning 1-choragida paydo bo'lgan zamonaviy musiqaning yangi oqimi ekanligi barchaga ma'lum bo'lib, XX asr o'rtalarida taraqqiy topdi. Uni tushunish uchun zamonaviy musiqa yaratgan kompozitorlar: Penderetskiy, Shchedrin, Shnitke va boshqalarning hayoti va ijodi bilan yaqindan tanishish lozim. Musiqa san'atining an'anaviy uslub va janrlarini in'kor etib, XX asrda turli kompozitorlik oqimlari paydo bo'ldi va jahon musiqasining klassik ko'rinishlari tubdan o'zgarishiga asos bo'ldi. Bizga yaqin va tushunarli bo'lgan rus musiqasida ham birinchi va ikkinchi avangard davrlari kuzatildi...

Gibrit janrlar paydo bo'ldi. Konsert — simfoniya, simfoniya —maqom, violonchel, bayan va kamer orkestr uchun partita, simfonik orkestr, 4 ta elektrogitara va djaz — grupp uchun konsert kabi janrlar aralashmalari — odatda turli g'oyalar, madaniyatning turli xil qatlamlarining to'qnashuvi sifatida namoyon bo'ladi. Ba'zi bir xollarda ular janrlar sintezini yaratishadi: simfoniya — memorial, aralashma (gibrid) va bu garmonik natijaga olib keladi.

Janriy eksperimentlar natijasida stilizatsiya, polistilistika, individual uslublar kabi tushunchalari paydo bo'ldi. Endi shu bildirilgan fikrlar bilan bog'liq musiqa namunalarini amaliy mashg'ulotlarda tinglash joiz.

XXI asr kompozitorlik (kompozitorlik) san'atida ham atom asri hisoblanmish – XX asrda, davr taqozosi bilan o'z-o'zidan paydo bo'lgan seriyaviy musiqa, sonorika, aleatorika, polistilistika, minimalizm, postminimalizm, postmodernizm, neoklassitsizm, elektron musiqa kabi turli musiqa yaratishning turli uslublari yanada rivoj topdi. Bular aynan kompozitorlik san'atida zamonaviy tendensiyalarning bilvosita shakllanishiga, klassifikatsiya qilinishiga olib keldi.

Kompozitorlik o'zining XX asrdagi evolyusiyasi jarayonida xalq musiqasidan tortib, to elektron musiqagacha taraqqiy etdi. 21-asrda yana qaytib xalq musiqasiga qaytish omillarining vujudga keltirmoqda. Temperatsiyalangan sozdan qaytish, o'rta asr musiqa ladlariga qaytish tendensiyasining yuzaga kelishi ham endi-endi kuzatilmogda. Shu bilan birga xalq cholg'ulariga murojaat, xalq cholg'ularida yangi ifoda vositalarining namoyon bo'lishi zamonaviy uslublarda ijod qilayotgan milliy kompozitorlik maktablari vakillariga novatorlik ishlarini amalga oshirishlariga turtki bo'lmoqda. Yangi tembr, yangi musiqiy cholg'ularning kashf etilishi o'z-o'zidan ijodiy izlanishlar natijasida ro'yobga chiqmoqda.

Cholg'ulashtirish san'atida ham "zamonaviy nota grafikasi" tushunchasi paydo bo'lib, hamma uchun tushunarli bo'ladigan belgilar klassifikatsiyasi takomillashayapti. O'rta asr musiqa ladlariga ehtiyojning oshishi tufayli yangi zamonaviy nota grafikasining vujudga kelishi asosli ta'riflanmoqda. Zamonaviy musiqaning zamonaviy nota grafikasida aks ettirilishi, klassik notagrafiya tarafdorlari tomonidan ham qabul qilinib, asta-sekin ijodiy izlanishlar amaliyotiga kiritilmoqda. Ifoda vositalarini aks ettiruvchi belgilarning ijodkorlar tomonidan individual holda tizimlashtirilishi, axborot makonida tez sur'atlarda muhokamada bo'lib, boshqalar tomonidan ham ijodiy jarayonlarga tadbiiq etilmoqda va yangi avlod musiqachilari tomonidan ham o'zlashtirilayapti.

PENDERETSKIY, KSHISHTOF (Penderecki, Krzysztof) 1933 yilda tug'ilgan, polshp musiqiy avangardining yorqin vakili. Uning musiqasi haqida quyidagicha ta'rif keng tarqalgan: "...musiqasi tonlardan emas, balki tovushlardan tashkil topgan". Penderetskiy o'z odiga tovush unsurlarini noananaviy yo'l bilan kengaytirish va ular tinglovchiga emotsional ta'siri ga erishishni maqsad qilgan. Asarlarida kutilmaganda xushtak chalishlar, xayqiriq-baqiriqlar, pichirlashlar kabi tovush effektlarini qo'llay boshlagan. Torli cholg'ularga chertish, ishqalash kabilarni ham ustalik bilan kiritgan.

K.Penderetskiyga mashhurlik 1966 yilda – Xirosima qurbonlariga "Yig'i" deb nomlangan asaridan keyin keldi.

SHEDRIN, RODION KONSTANTINOVICH 1932 yilda tug'ilgan, rus kompozitori. Ham kompozitor, ham pianinochi sifatida tez mashhur bo'lib ketdi. Teatr uchun yaratgan asarlari - balet "Konek-Gorbunok" (1960), Karmen-syuita (1967), operasi "Ne tolko lyubov" (1961) kabilar Moskvadagi Katta teatrda sahnalashtirilgan. Rus folklor ohanglariga asoslangan Fortepiano uchun "Ozorniye chastushki" (1963) nomli konserti,

Baletlaridan – "Anna Karenina" (1972), "Chayka" (1980), "Dama s sobachkoy" (1986), opera "Mertviye dushi" (1977) yanada shuhrat cho'qqisiga ko'tarilishiga sabab bo'ldi. Uning yutug'i musiqiy avangard oqimi texnikasini ustalik, nozik mohirlik bilan asarlariga singdirgani sabab bo'ldi. Kompozitor o'z izlanishlarini "so'ng-avangard" metodi deb ta'riflab, "eklektik" uslub nomini beradi.

SHNITKE, ALFRED GARRIYEVICH 1934–1998 yillarda yashab ijod qilgan zamonaviy mashhur rus kompozitoridir. Asarlari orasida opera, balet, simfoniya, kamer va xor musiqasi janrlariga mansub opuslarni uchratish mumkin. Teatr va kino uchun ko'plab musiqa yozgan. 1990 yil muntazam Germaniyada yashagan.

XX asr ikkinchi yarmida juda keng tarqalgan musiqiy faoliyatning turi ko'puslubiylik (polistilistika) rivojlandi. Bu - uslub plyuralizm vaziyatini madaniy hayotdan bir badiiy asarning matniga ko'chirishdir. Buyuk burilish davri albatta yangi san'atning ko'p sonli deklaratsiyalarini keltirib chiqardi. Ular o'tmish bilan aloqalarini uzganliklarini e'tirof etdilar. An'ana, kanonga bo'lgan munosabat teskari tomonga o'zgarib, birlamchi bo'lib eksperiment oldinga chiqadi. Bu jarayon XIX asrning oxirgi yillarida boshlanib: simvolizm, impressionizm — ular yangi san'atning boshlovchilari edi. Xuddi shu vaqtda «san'atning ichini bo'shatishdan

bosh tortish», «badiiy matndan muallifning intim muammolarini olib tashlash» kabi shiorlar oldinga chiqdi.

Badiiy fikr hodisa va xissiyotlarni tavsiflashning xayoliy yoki epik koʻrinishlariga murojaat qiladi. Ana shunday zaminda xam folʼklorizm, xam neoklassitsizmning yoʻnalishlari boʻlgan — neobarokko, afsona ijodiyoti, urbanizm, fovizm paydo boʻladi.

Musiqiy yozuvdagi burilish musiqiy vositalar ifoda boʻyoqlarini boshqatdan koʻrib chiqish yoʻlidan borardi.

Agar mumtoz matn asosini kuy va garmoniya tashkil etgan boʻlsa, yangi musiqiy tilda faktura, tembr, dinamika, artikulyatsiya va agogikaning roli kuchaydi. Melos bilan bogʻliq boʻlmagan ritmning mustaqil funksiyasi oʻsib boradi. Bunday qayta koʻrib chiqish ladogarmonik yangiliklar asosida bajarilib, avvalambor, dissonansni boʻshatish (raskreposhat), garmoniyaning ladlar tovushqatori 12 tonligini major — minorli markazlashgan funkcionallikdan voz kechishdan boshlandi. Mumtoz garmoniyaning qudratli tashkiliy imkoniyatlari boshqa tashkiliy omillarga joy boʻshatib berishga majbur boʻldi. Bunga yozuv texnikalarini misol qilish mumkin. Bu texnikalarning turli xil boʻlishlariga qaramay, ularning kesishish nuqtalari va tekis qutblashish tizimlari sezilib turadi. Bu texnikalarning hammasida intonatsion — melodik boshlanish rolining kamayishini taʼkidlash lozim. Uning oʻrniga fonizm yoki ratsional tashkilotchilik rolining oʻsishi bilan toʻldirildi. Hamma texnikalarni qarama — qarshilik koʻrinishida ifodalash mumkin: seriyaliylik — aleatorika, puantilizm — sonoristika, elektron — konkret musiqa, algoritmik — stoxastik musiqa. Vaziyatning qizikligi (paradoksalnost) shundaki, maʼlum bir texnika tarafdorlari individuallashtirishga intilishib, ammo individual yagonalikka erisha olmadilar. Bu musiqani tashkil qilish intonatsion-mazmuniy qatlamini yoʻqligidan kelib chiqadi. Butun keyingi musiqa tarixi bu vaziyatdan chiqib ketish yoʻlini izlashga, musiqiy ifodaviylik boʻyoqlarini kengaytirishga olib keldi.

Turli xil davrlarda janr musiqa maʼnosini tushunish uchun yoʻl boshlovchi boʻlib, tinglanayotgan asarni toʻgʻri tushunishni taʼminlagan. Burilish, klassitsizm qonuniyatlarining inqirozi davrida muallif tomonidan oldiga qoʻygan vazifalarini konkretlashtirishi ayniqsa, qadrlidir. XX asr musiqiy asarlarida janrlarning oʻzaro aloqasi ahamiyatli ravishda kengaydi.

XX asr sanʼatining oʻziga xos tomoni shundaki, unda bir butun uslubiy asosi yoʻq. Ijod qiluvchi bir usulga asoslanib oʻz usuli tamoyillarini qura olmaydi. Shuning uchun musik.ada novatorlik yozuvining atonallik, nomavzuilik, nomantiqlik kabi tavsiflari juda uzoq saqlanib keldi. Buning natijasida musiqiy til eski tizimini yangilashga boʻlgan xarakat koʻrinmadi.

Professional yozuvdagi bunday burilish toʻgʻridir. Bu falsafa va musiqiy estetikada olam va sanʼatni bilishning mumtoz nazariyasi oʻz imkoniyatlarini tugatdi. Romantizm mumtoz logika asoslari bilan uzilmagan holda uni yangilab, uning imkoniyatlarini ichidan kengaytirdi. Ammo XIX asrning oxiriga kelib, bu qudratli konsepsiya yangi konsepsiyaga yoʻl boʻshatib berishga majbur boʻldi.

Fikrlashning klassik — romantik tizimidan voz kechish bu yoʻnalishlarning janrli konsepsiyasidan xam voz kechishga olib keldi. Janr hosil boʻlishda aralash

janr asosiy tamoyilga aylandi. Bunda turli janrlarning aralashishi har xil bo‘lib, ularning hosil bo‘lishi bir — biridan ancha farq qilardi. Konkret janr belgilaridan voz kechish sezilarli bo‘lib, ularni janrli - neytral nomlanishlar bilan almashtirildi, Masalan: «musiqa»ga qo‘shimcha to‘ldirishlar va aniqlashlar kiritildi — « ... uchun musiqa», « ...da musiqa». Xuddi shu kabi improvizatsiya, kadensiya tushunchalarini xam keltirish mumkin. Ularning hammasi dasturli bo‘lmagan holda asarning eksperimentli xarakterini ta’kidlaydi. Bu yerda eksperiment ijrochilar guruhiga, ma’lum bir usulga yangi nazar bilan qarashda, birlashtirib bo‘lmaydigan narsalarni birlashtirishda namoyon bo‘ladi.

Ko‘p hollarda bunday eksperimentlar o‘tkazish tanlangan janrni usullashtirishda yoki mavjud janr bilan munozarada namoyon bo‘ladi. Bu xususta L.Polovkinning ijodi qiziqarlidir («24 ta postlyudiyalar», noktyurnlar or. 15 va b.).

XIX asrda janrlilik (janrovost) asar matnida ihtiboslash (sitirovaniye) yoki janrli umumlashtirish sifatida ishlatilgan bo‘lsa, XX asrga kelib u yangi vazifalarni o‘zlashtirdi — janrni soddalashtirish (utirovaniye), grotesk va ma’noni butunlay teskari ravishda o‘zgartirish. Tarixiy xotira janri xam paydo bo‘lib, ko‘p xollarda u ko‘p qatlamli, janrning uzoq tarixiy o‘tmishini ochib beruvchi ko‘rinishida edi.

Butun asr davomida uslub muammolarining roli o‘sib bordi. Mumtoz-romantik tizimining universalligidan voz kechib, kompozitorlar xar bir tajribalarida tovush natijalari organikasi zaruriyatiga yetishish kabi masalaga to‘qnashib keldilar. Bu borada uslub kategoriyasining ahamiyati kuchayadi. YA’ni ish tamoyilini tanlash, kasbning ma’lum qonunlari bo‘yicha musiqa yaratish xaqida gap borayapti. Bu borada birinchilardan bo‘lib yorqin iste’dod egasi I.Stravinskiyni eslash kerak. Stravinskiy xar doim o‘z kasbining ustasi bo‘lishni yoklab, xis — tuyg‘ularni keyinroqqa surardi. Bu o‘z badiiy maqsadlari bilan farqlanuvchi ko‘pgina kompozitorlarning ish uslubi edi; Prokofyev, Shyonberg, Vebern, Pulenk va boshqalar.

Ana shunday ijodiy asosda uslublar plyuralizmi va uslublashtirish yuzaga keldi, u esa begona, ko‘p xollarda juda teskari, uzoq uslublar modellari bilan ishlash, «musiqa yaratish» edi. Bunda albatta tarixiy dialog: o‘zimizniki — begonaniki bo‘lishi lozim edi. Bundan tashqari bunday uslublashtirishga til va janr ham qo‘shilardi.

Matnda uslublar to‘qnashuvi aniq bir dramaturgik g‘oya bor vaqtdagina badiiy mazmunga ega bo‘lishi mumkin, aks holda bu bema’no eklektikaga olib keladi. Ko‘puslubiylik odatda «uslub yordamida umumlashtirish»ning timsoliy vositasiga aylanadi. Ko‘puslubiylik musiqiy asar mazmuni haqidagi tasavvurlarni o‘zgartiradi: musiqa, uning tarixi, musiqiylikning qadr — qimmat va musiqiylikning turli xil ko‘rinishlarining bema’noligi mazmunga baholash va kulturologik ko‘rinish beradi (Shnitke).

Uslub bilan ishlashning navbatdagi bosqichi - karama-qarshilik emas, balki — turli xil janrlarni qo‘shishdan iboratdir. Ular aniq bo‘lmagan xissiyotlarni uyg‘otadi, ramzilikni (simvolika) matnga kiritib, unga ma’noli xajm ko‘rinishini beradi (misol – D. Shostakovich ijodining oxirgi yillari, D. Ligeti ijodi).

1.6. Sharq va G'arb musiqasining integratsiyasi. Zamonaviy dirijyorlik san'ati maktablari.

O'zbekiston kompozitorlari – To'liqin Qurbonov, Feliks Yanov-Yanovskiy, Mustafo Bafojev, Mirhalil Maxmudov, Avaz Mansurov, Dmitriy Yanov-Yanovskiy, A.Kim va boshqalar ijodida avangard musiqaning shakl va uslublaridan unumli foydalanilganini kuzatishimiz mumkin.

Hurmatli tinglovchilar, hozir musiqashunos olim Axmed Xamidovich Jabborovning “O'zbekiston kompozitorlari va musiqashunoslari” deb nomlangan kitobdan yuqorida nomlari keltirilgan O'zbekiston kompozitorlarining hayoti va ijodiy faoliyatini aks ettiruvchi sahifalarni o'qiymiz... (kitobning zarur sahifalari o'qiladi, shu bilan birga O'zbekiston kompozitorlari ijodi lo'nda ta'riflangan “Tarqatma material № 9” bilan tanishiladi). O'zbekiston kompozitorlari ham o'zlarining ayrim asarlarida avangard oqimiga yondoshganliklari xususidagi fikr-mulohazalar bilan o'rtoqlashamiz... (namuna sifatida amaliy mashg'ulotlarning birida kompozitor Avaz Mansurovning “Moziydan sado” poema-fantaziyasi partiturasini bilan yaqindan tanishtiriladi, har bir tinglovchi o'zi varoqlab ko'radi). O'zbekiston kompozitorlari musiqiy kompozitsiyaning zamonaviy uslublaridan foydalanganliklari bilan birga milliylikka katta va jiddiy e'tibor qaratib qalam tebratganligi sezilib turibdi (fikrlar aniq asarlar misolida uqtiriladi).

O'zbekiston kompozitorlari ijodida shakl va uslub muammosi haqida juda ko'p fikr va mulohazalar o'z paytida bildirilgan. Turli Simpoziumlar, festivallar, konferensiyalarda musiqa ilmi olimlari asosli tahlillar bilan chiqishlar qilishganligi barchamizga ma'lum. O'zbekistonda zamonaviy musiqa paydo bo'lishi, rivojlanishi, tendensiyalarni yoritib bergan olimlarimizning bir talay monografiyalari, darslik va o'quv qo'llanmalari. Maqolalar to'plamlari chop etilgan (Kompozitor va folklor; Sharq va G'arb musiqasining integratsiyasi mavzulariga bag'ishlangan manbalar bilan tinglovchilar tanishtiriladi...).

O'zbekiston kompozitorlari:

To'liqin QURBONOV – 1936-2002 yillarda yashab ijod qilgan, musiqa san'atining turli janrlarida ko'plab asarlar yaratgan kompozitordir. Zamonaviy musiqa shakl va uslublaridan foydalanib yozgan bir talay asarlari orasida – “Musiqqa”, damli va zarbli cholg'ular ansambli uchun (1978), “Rechitativ”, truba, valtorna, trombon va litavralar uchun (1984) deb nomlanganlari Xalqaro festivallar konsert dasturlarida ijro etilib, milliylikka yo'g'rilgan, zamonaviy musiqiy til bilan yozilgan ijod namunasi sifatida olqishlarga sazovor bo'lgan.

Feliks YANOV-YANOVSKIY – 1934 yil 28 may kuni tavallud topgan, musiqa san'atining barcha janrlarida barakali ijod qilayotgan, sermahsulligi bilan hammaga o'rnak bo'layotgan kompozitor. Barcha asarlarida zamonaviy ohang va uslub ufurib turganini eshituvchi darhol anglab oladi. Ayniqsa, avangard musiqa texnikasiga asoslanib yozgan – “Budet laskoviy dojd” multfilmiga musiqa (rejissyor N.To'laxodjaye, 1984), “Veld” kinofilmiga musiqa (rejissyor N.To'laxodjaye, 1987), “ECHO”, klarnet, fagot, kornet a-piston, skripka, violonchel va zarbli cholg'ular uchun (1999) kabi, va yana ko'plab asarlari xalqaro miqyosda e'tirof etilgan.

Mustafo BAFOYEV – 1946 yil 10 noyabrda tug‘ilgan, bugungi kunda yashab ijod qilayotgan, o‘zining turli janrlarda yaratgan asarlari bilan elu yurt og‘ziga tushgan, chet ellarda ham ijod namunalari ijro etilayotgan, olqishlarga sazovor bo‘layotgan, o‘zining original musiqiy ohangiga, uslubiga ega kompozitordir. Uning yuzlab asarlari orasida zamonaviy musiqa shakl va uslublariga tayanib yozgan bir talay asarlari bor, “Buyuk ipak yo‘li” balet-tomoshasi (A.Sharipova librettosi, 1996), “Buxoracha konsert”, violonchel va milliy cholg‘ular uchun (1999) kabi opuslarini ham suyub tinglash mumkin.

Mirhalil MAXMUDOV – 1947 yil 2 yanvar kuni tug‘ilgan, musiqaning turli janrlarida, ayniqsa kino musiqasida ko‘plab asarlar yaratayotgan, asarlari bilan nomi ulug‘langan kompozitordir. Juda yoshligidan zamonaviy musiqiy tilni, uslubni asarlariga, ayniqsa simfonik musiqaga kiritgan ilg‘or ijodkordir. 1972 yilda yaratgan “Navo” simfoniyasi katta miqyosda shov-shuv bo‘lishiga ham zamonaviy uslublarga tayanib ijod qilgani bo‘lgan, deb ishonch bilan ta’kidlash mumkin.

Avaz MANSUROV – 1957 yil 2 noyabrda tug‘ilgan, musiqa san’atining barcha janrlarida ijod qilayotgan, ayniqsa bolalar qo‘shiqlari o‘z paytida unga shuhrat keltirgan kompozitordir. Uning bir qator asarlari chet ellarda ham ijro etilib, musiqa shinavandalarining olqishlariga sazovor bo‘lgan. “Sharq afsonasi” bir aktli baleti (1983), “Moziydan sado” poema-fantaziyasi (2001) kabi bir nechta asarlari avangard musiqa, ya’ni zamonaviy musiqa uslublariga tayanib yaratilgan. “Moziydan sado” asosida kinorejissyor E.Davidov musiqali film ham olgan (“O‘zbektelyefilm”, 2005).

Dmitriy YANOV-YANOVSKIY – 1963 yil 24 aprelda tug‘ilgan, musiqa san’atining turli janrlarida ijod qilayotgan kompozitor, ayniqsa teatr va kino musiqasi, kamer-cholg‘u va vokal musiqasi uning asarlari orasida asosiy o‘rin tutadi. O‘zbekistonda turli yillarda bo‘lib o‘tgan “Ilxom – XX” zamonaviy musiqasi festivallarining tashkilotchisidir. U o‘z ijodi bilan ko‘plab bugungi yosh kompozitorlarni orqasidan ergashtira oldi. Barcha asarlari zamonaviy uslubda yaratilgan. Uning nomi chet ellarda ham mashhur.

1.6. Sharq va G‘arb musiqasining integratsiyasi. Zamonaviy dirijyorlik san’ati maktablari.

XX asr — bu Yevropacha bo‘lmagan milliy madaniyatlar kompozitorlik ijod yo‘llarining boshlanish asridir. Milliy yozuv meyorlarini ishlab chiqishda yangi milliy kompozitorlik maktablari o‘z badiiy tajribalarigagina emas, balki boshqa xalqlarning kompozitsiya san’ati soxasida erishgan yutuqlariga xam tayanadilar. Bunda ular o‘z ruxlari va milliy musiqiy madaniyatlari intonatsion ruxiga yaqin bo‘lganlarini tanlab oladilar. Bunday maktablarning har biri kompozitsiya tili meyorlarini, garmoniya, polifoniya qonunlarini, ularning milliy musiqaning o‘ziga xosligiga ko‘ra modifikatsiyalarini o‘zlashtirishdan tortib, to turli janrlarda yozilgan to‘la qonli va rivojlangan asarlarni yaratishgacha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tadilar. Bu yaratilgan asarlarda milliy, o‘ziga xos mavzuiylik o‘z tabiatiga xos bo‘lgan rivojlanishga ega bo‘lib, u mantiqli va mazmunan ishonarli kompozitsiya ko‘rinishini olgandir. Va nixoyat, to‘plangan tajriba asosida milliy usulning

individual ko‘rinishlari shakllanadi. Bu bosqichlarning hammasida mustaqil madaniyatlarning ixtiyoriy shakldagi dialoglari bo‘lishi mumkin: ularning qo‘shilishi, sintezidan to usullarning dialogi yoki polilogigacha va janrdan chetga chiqmagan holdan to oldiga qo‘yilgan maqsad ta’sirida umumlashtirish va transformatsiyagacha.

Milliy madaniyatdan chetga chiqqanda ham Yevropacha bo‘lmagan tajribadan foydalanish chegaralanmaganidir. Xususan bu hol Yevropa musiqasini milliy koloritni boshqatdan tashkil etmagan xolda musiqiy til bo‘yoqlarining kengayishi va yangilanishiga olib keldi (O.Messian, djazning garmoniyaga ta’siri, G.Kanchellining meditativ simfonizmi).

Zamonaviy dirijyorlik san’ati maktablari.

Yevropada birinchilardan bo‘lib bu kasbni ma’lum dirijyorlik qobiliyatiga ega bo‘lgan *ijrochi-musiqachilar yoki kompozitorlar* mahorat cho‘qqisiga olib chiqdilar. Bu o‘rinda *Lyulli, Glyuk, Motsart, Mendelson, Shpor, Veber, Rixard Shtraus, Vagner, Berlioz, F. List, G. Maler va boshqalar* nomlarini sanab o‘tish mumkin. Namlari keltirilgan dirijyorlarning barchasi bu kasb bilan o‘zlarining boshqa mutaxassisliklari — kompozitsiya, skripka chalish va xokazo bilan bir vaqtda, parallel ravishda shug‘ullanganlar.

Rossiya va Amerikada professional dirijyorlar tayyorlash tizimi va ularning mazmuni boshqa maktablardan farqlanib turadi. San’at — bu insonga xos shunday faoliyat turiki, uning vositasida bir inson o‘z boshidan kechirayotgan hissiyotlarni tashqi belgilar orqali boshqalarga yetkazadi, ular esa bu hissiyotni o‘z qalblariga ko‘chiradilar, dildan xis etadilar». Bu e’tirof dirijyorlik san’atiga bevosita taalluqlidir. Bunda dirijyorning emotsional ta’sir kuchi, uning boshqalarga hissiyotlarni yetkaza bilish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo u o‘z hissiyoti bilan orkestrni rom etishi, so‘ng esa u bilan birga tinglovchilarni sehrlab qo‘yishi darkor. Aynan emotsional ta’sir ko‘rsata olish hususiyati ko‘p jihatdan dirijyorning iste’dodi, uning artistlik mahorati va ishi sifatini belgilaydi. Boshqalarga o‘z hissiyotini yetkaza bilish qobiliyati dirijyor ijodining mustaqilligi, qolaversa — ilhom belgisidir. Tom ma’nodagi ilhom — bu emotsional samimiylik, chuqur intellekt, san’atkorona temperament, idrok, erkinlik va intizom, o‘zini boshqarish, yuksak mahorat, va nihoyat bu haqiqiy yorqin iste’dod hamda aqliy mehnat demakdir. Shu o‘rinda ajoyib dirijyor A. M. Pazovskiyning «Dirijyor qaydlari» kitobidan Artur Toskanini haqidagi quyidagi mulohazalarni keltirish joiz:

«Shaxsan mening fikrimcha, Arturo Toskanini zamonamiz dirijyorlik san’atining eng yuksak cho‘qqisiga erishgan insondir. Uning daholigi, ulkan iroda kuchi, romantik insonga xos individuallik va hissiyotchanligi, muallif matnini yorqin va o‘ziga xos tarzda o‘qiy bilishi, o‘zining artistlik qobiliyatini kompozitor shaxsiyati va musiqasi bilan uyg‘unlashtira olishi, bu musiqaning obrazlilikini yanada chuqurlashtirib, uning shaklini kamol toptirishdan iboratdir».

Shu bois dirijyorning o‘zi avvalo musiqiy asarning g‘oya va mohiyatini chuqur anglashi, shundan so‘nggina uni orkestrga yetkazib, musiqachilar uning maqsadlarini amalga oshirishlariga erishishi lozim. Dirijyor partiturasidagi unsiz nota belgilariga hayot ato etishi lozim. Bunda u musiqani to‘g‘ri talqin etishi zarur. O‘z ishini yaxshi bilmaydigan yoki iste’dodsiz dirijyor tomoshabin oldida hattoki eng

ajoyib musiqiy asarni ham barbod qilishi mumkin. Ayniqsa, asar yangi, xali ko'pchilikka notanish asar bo'lsa. Shuning uchun yangi asarni ijro etishda dirijyor juda ehtiyot bo'lishi kerak. Chunki uni avval eshitmagan tinglovchi dirijyor xatolarini bastakorniki deb o'ylashi mumkin.

Albatta, har qanday eng mahoratli, yuksak iqtidor sohibi bo'lgan dirijyor ham yomon musiqani yaxshi qilolmaydi. Biroq musiqiy asarning noyob tomonlarini ochib berish, yoki muallif g'oyasini buzib ko'rsatgan holda, bunday hususiyatlarni yashirish — faqat dirijyorga bog'liq. Shu bois Rimskiy-Korsakovning «Dirijyorlik — qorong'u ish» degan iborasi qaysidir ma'noda shu kungacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Garchi o'sha paytlardayoq Rimskiy-Korsakovga javoban, Ippolitov-Ivanov «Bu ish faqat dirijyorlik texnikasi asoslari bilan tanish bo'lmaganlargagina «Qorong'u ekanligini» aytgan bo'lsada, bunday asoslarni nazariy jihatdan ishlab chiqish ishi to'liq yakunlangan deyish qiyin. Barcha musiqachilar kabi, dirijyor ham musiqaning elementar nazariyasini, solfedjio, garmoniya, polifoniya, musiqiy asarlar tahlilini yaxshi bilishi kerak. Shuningdek u inson ovozi haqida umumiy ma'lumotlarga ega bo'lishi, cholg'ushunoslik, musiqa tarixi, estetika va boshqa kerakli sohalardan bohabar bo'lmog'i lozim. Dirijyor orkestr yoki xorga nisbatan rahbar, o'qituvchi, instruktor bo'lishini ham unutmasligi kerak. Bu mezonlar dirijyor hoh yosh, hoh qari, tajribali yoki o'z faoliyatini endi boshlayotgan bo'lsin — barchasiga barobar tegishlidir. Albatta, dirijyorlik tajribasini amaliy faoliyatsiz to'plab bo'lmaydi. Biroq, bu faoliyatdan oldin, ya'ni boshlovchi dirijyor orkestr yoki xor qarshisida turish huquqini qo'lga kiritguncha qilinishi lozim bo'lgan ishlar ko'p. Buning uchun endi faoliyat boshlayotgan dirijyor alohida qobiliyatga ega bo'lishi kerak, bu — o'ta muhimdir. Bundan tashqari u yaxshi musiqachi bo'lishi, ya'ni musiqiy madaniyat va bilimga ega bo'lishi lozim. Musiqa sadolarini yaxshi ilg'ash, ritm va temp hissi, musiqiy shakl va uslubni tushunish qobiliyati, musiqiy did, meyor hissi, musiqiy xotira, temperament va tasavvur kabi ijrochi-musiqachilarga xos xususiyatlardan tashqari dirijyor yana bir qator alohida jihatlarga ham ega bo'lishi darkor. Bu avvalo qo'llarning maqsadga muvofiq va ohista harakatlari hamda shunga yarasha yuz ifodasi yordamida orkestr yoki xor a'zolariga musiqiy asarning mohiyatini yetkaza olishdir. Bunda dirijyor o'zini nazorat qila bilishi, har qanday vaziyatda tezkor va ifodali bo'lishi lozim. Bularning bari dirijyorga musiqa asarlarini tinglovchi oldida ijro etilayotgan paytda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan og'ir vaziyatlardan muvaffaqiyat bilan chiqib ketishi uchun kerak bo'ladi. Dirijyorda tashabbuskorlik, qat'iyatlilik, intizomlilik, tashkilotchilik iste'dodi uyg'unlashgan bo'lib, shu bilan birga jamoaga nisbatan hushmuomalalik, osoyishtalik va chuqur his eta bilish quvvati namoyon bo'lishi kerak. Orkestr yoki xor bilan yaxshi ishlash uchun dirijyor ziyrak va oqil pedagog-tarbiyachi bo'lishi lozim. Bunga qo'shimcha qilib shuni aytish mumkinki, mardlik, halollik va prinsipiiallik kabi xususiyatlarsiz, haqiqiy dirijyorni tasavvur qilib bo'lmaydi.

Repetitsiyalarda dirijyor orkestrni u yoki bu musiqiy asarni ijro etishga tayyorlaydi. Bunda har bir orkestr yoki xor jamoasi o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini hisobga olish zarur. Shu bois dirijyor oldida turgan vazifalar ko'p bo'ladi-yu, unga ajratilgan vaqt esa kam bo'ladi. Qisqa vaqt ichida orkestrga kerak bo'lgan

hamma narsaga ulgurish lozim. Biroq, dirijorning o‘zi ham repetitsiyaga muxtojku, ayniqsa agar orkestr bilan yangi musiqiy asarni birinchi bor mashq qilayotgan bo‘lsa. Agar dirijyor faqat orkestr uchun qayg‘urib o‘zi ustida ishlash haqida unutib qo‘ysa, ya’ni o‘zini nazorat qilishdan to‘xtasa bu uning xatosidir. Agar dirijyor o‘zi haqidagina o‘ylab, orkestrni tashlab qo‘ysa, undan-da noto‘g‘ri yo‘l tutgan bo‘ladi. Bordi-yu, dirijyor orkestr haqida o‘ylamasa, o‘zining dirijyorligi haqida unitib qo‘ysa va faqat shunday bo‘lishi kerakligi uchungina, majburan ishlasa yoki xotirasini sinash maqsadida yoddan dirijyorlik qilib, o‘z harakatlarining «go‘zalligi»ga mahliyolik tuyg‘usi bilan yashasa bundan yomoni bo‘lmaydi.

Nazorat savollari:

1. Kompozitorlik san’atining rivojlanish tarixi qaysi davrlardan boshlanadi?.
2. Ijodiy izlanish jarayonlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Musiqa san’atida “Avangardizm” oqimining paydo bo‘lishiga sabablar nima?
4. XX asr musiqasiga xos janrlar, shakl va uslublar xususida gapirib bering.
5. Musiqada gibrit janr deganda nimani tushunasiz?
6. Zamonaviy musiqiy kompozitsiya metodlarini sanab o‘ting.
7. Dirijyor ingliz tilida qanday ma’noni anglatadi?
8. Gans Rixter qaysi yillarda yashab o‘tgan?
9. Dirijorning vazifasi nimalardan iborat?
10. Robert Shuman dirijyorga qanday ta’rif aytib o‘tgan?
11. Dirijorning obrazli firklashi naqadar yorqin va aniqligini namoyon etuvchi omil - qanday harakat?
12. Yevropa mamlakatlarida dirijyorlar tayyorlash tizimi qanday yo‘lga qo‘yilgan?
13. Rossiya professional dirijyorlar tayyorlash tizimi va ularning mazmuni nimalardan iborat?
14. Amerikada professional dirijyorlar tayyorlash tizimi va ularning mazmuni?

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kogoutek S. Texnika kompozitsii v muzike XX veka M., 2015.
2. Gabitova A. Minimalizm v muzike T., 2007.
3. Nazaykinskiy YE. Janr i stil v muzike – M, 2003.
4. Uzbekskaya muzika na stike stoletiy (XX-XXI vv.), problemi (kollektivnaya monografiya). Tashkent, 2008.
5. Demaree, Robert W., Jr., and Don V Moses. The complete Conductor. Englewood. Cliffs, N.J.: Prentice hall, 2005

6. Elizabeth A.H. Green. The Modern Conductor. Prentice hall, upper Saddle, New Jersey. 2004.
7. The Techniques Orchestral Conducting by Ilya Musin. (Translated by Oleg Proskurnya), EdWin Mellen Press Ltd, 2014, USA
8. Neymer V.–Psixologiya dirijirovaniya, T., 2010
9. Toshmatov E. Dirijyorlik fanidan darslik, “Musiqqa” nashriyoti. 2005.

2-mavzu: Yakka, ansambl va xor ko‘rinishdagi vokal ijrochiligi. Teatr, konsert va kino sohalaridagi zamonaviy vokal ijrochiligi. Tovush gigiyenasi asoslari. Ovoz yozish studiyalarining ishlash tamoyillari. Vokal sanat pedagogikasi muammolari Ta’lim jarayonining tuzilmasi.

Reja:

- 2.1. Vokal san’atida stilistik yo‘nalishlar va ular xususida xorijiy adabiyotlar (tahlili, ta’lim jarayoniga tadbqiq etish masalalari).
- 2.2. Milliy va zamonaviy kuylash uslublari.
- 2.3. Vokal ijrochiligida badihaviylik (improvizatsiya) texnikasi. Xorijiy adabiyotlar tahlili, ta’lim jarayoniga tadbqiq etish masalalari.
- 2.4. Musiqqa san’atining an’anaviy uslub va janrlarini inkor etilishi va turli kompozitorlik oqimlari.

Tayanch iboralar: *Vokal san’ati, astilistik yo‘nalish, kuylash uslublari, badihaviylik, fraza, ohang, akkompanement, an’anaviy xonandalik, akademik xonandalik, estrada xonandaligi, o‘n ikki maqom, shashmaqom, bel kanto, opera, rechitativ, jaz, estrada, sving, binnigi, gulligi, ishkami, badihaviylik, improvizatsiya*

2.1. Vokal san’atida stilistik yo‘nalishlar va ular xususida xorijiy adabiyotlar (tahlili, ta’lim jarayoniga tadbqiq etish masalalari).

Vokal san’atida stilistik yo‘nalishlar ko‘p asrlar mobaynida, yer yuzining turli qit’alarida bosqichma-bosqich shakllangan. Xususan, Osiyo mamlakatlarida xalq qo‘shiqchiligi, Yevropada cherkov vokal aytimlari, Afrika, Avstraliya, Amerika mamlakatlarida kuylash san’ati o‘zgacha o‘ziga xoslik bilan rivoj topgan.

O‘zbekiston misolida kuylash san’ati tarixini kuzatadigan bo‘lsak, kasbiy musiqqa sifatida ilk shakllanish davri - Kushon podsholigi davri musiqaga oid ashyoviy manbalarida o‘z aksini topgan. Kasbiy musiqqa namunalarini yaratishda xalq musiqasi muhim zamin va manba ekanligi olimlar tomonidan e’tirof etilgan. Kasbiy musiqaning og‘zaki uslubda yashash an’anasi va rivoj topishi barchaga ma’lum.

O‘n ikki maqom va Shashmaqom. Maqomlarning qadimiy tarixi o‘zaro farqli ikki yirik davrga ajralgan. Birinchi davr - mazmunini maqomlarning makon-

zamon nuqtai nazaridan dastlabki kuy-ohang qatlamlari tashkil etgan. Maqomlarning ikkinchi muhim davri - maqom tizimlarining shakllanish jarayoni bo'lganligidir. Ayni paytda ularning kasbiy musiqa qatlamining ma'lum bosqichi, shuningdek, rivojlangan musiqa ilmi, falsafa, matematika fanlari hamda shahar (saroy) madaniy muhiti kabi omillar bilan shartlanganligi ham asoslidir. Alloma Abu Nasr Forobiyning bu boradagi buyuk xizmatlari uning musiqa o'ldirilishida o'z aksini topgan. O'n ikki maqom tizimi Urmaviy va Sheroziylarning musiqa ilmi o'ldirilishida yoritilgan. Marog'iy, Jomiy, Husayniy, Kavkabi va Changiy kabi amaliyotchi va nazariyotchi olimlar ham ko'p izlanishlar qilishgan. O'n ikki maqom majmuasiga mansub maqomlar, ovoza va sho'balar bugungi kungacha saqlab kelinmoqda.

Shashmaqom turkumi - Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq jeb nomlangan bo'limlardan iborat. Shashmaqom O'n ikki maqom tizimining milliy (mahalliy) musiqiy makon shart-sharoitlarida rivojlantirilishi natijasida XVIII asr o'rtalida uzil-kesil shakllangan. Unda kompozitorlik san'ati an'analari ilmiy jihatdan muayyan tizimga solinib, tasnif etilgan. Shashmaqom – olti mukammal parda va ularga mos kuy va ashulalar majmuasidir. Uning tarkibidagi maqomlarning har biri yirik shakldagi turkumli asarlardan iborat. Bu maqomlar og'zaki an'ana tarzida, ya'ni ustozdan shogirdga «og'zaki uslub» vositasida o'tib, bizning davrga qadar yetib kelgan. Ular **Mushkilot (cholg'u) va Nasr (ashula) bo'limlaridan iborat.**

Nasr bo'limi. Shashmaqomning ashula bo'limlari murakkab shakldagi sho'balardan tarkib topgan. Ashula bo'limlarida tuzilishi jihatidan bir-biridan ajralib turuvchi ikki xil sho'balar guruhining mavjud. Bulardan birinchisiga - Saraxbor, Talqin, Nasr kabi sho'balar va Ufar qismi kiradi. Sho'balarning murakkab shakli tuzilmalari mavjud. Namudlar ularning sho'ba avjlarida keladi. Shashmaqomning II guruh sho'balari o'ziga xosdir. Ularning Shashmaqom turkumida nisbatan kech shakllanganligi va ularda nazirago'ylik an'anasining o'ziga xos aks etgan. Savt va Mo'g'ulcha nomli sho'balarning yetakchiligi hamda har birining Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar nomli shoxobchalaridan iborat. Ushbu shoxobchalarning yuzaga kelishida asosiy sho'balarning kuy-ohanglari saqlanib, ularda doira usullarining o'zgarib boradi.

Maqom ijrochiligi an'analari. Maqom cholg'u va ashula yo'llarining tinglovchiga to'g'ri yetib borishida ijrochilik san'atining ahamiyati katta, albatta. Sozanda va hofiz maxsus malakaga ega bo'lishi, buning uchun «ustoz-shogird» maktabida tahsil ko'rgan bo'lishi lozim. Maqomlarni ijro etishda ikki cholg'u – tanbur va doiraning o'rni muhimdir. Maqomlarni turli tarkibdan iborat ansambl shakllarida ijro etish an'anasi mavjud. Maqomlarning turkum shaklida ijro etilishi azaldan shakllangan.

Xorazm maqomlari. Xorazm maqomlari Shashmaqom shaklidir. Shashmaqom Xorazm sharoitiga moslanib, katta o'zgarishlarga uchragan. Xorazmlik mashhur bastakorlar - Niyozjon Xo'ja, Feruz. Komil Xorazmiy, Muhammadrasul Mirzo va boshqalar maqomlarga yangi cholg'u qismlari bastalaganlar. XIX asrda Xorazm maqomlarining Komil Xorazmiy ixtiro qilgan «Tanbur chizig'i» vositasida yozib olingan. XX asrning 50- va 80-yillarida Matniyoz Yusupov tomonidan besh chiziqli nota yozuvlariga olinib, nashr ettirilgan.

Xorazm maqomlarining «aytim yo'llari». Xorazm maqomlarining ashula bo'limi «aytim yo'li» deyiladi. Ashula bo'limining tuzilishi, tarkibi o'ziga xos. Shashmaqom turkumi bilan o'xshash va farqli jihatlari ham bor. Xorazm maqomlarining mashhur ijrochilari. Xorazm maqomlarining bizga ma'lum bo'lgan mahoratli ijrochilari bir necha avloddan iboratligi. XIX asr boshlarida Komil Xorazmiy, XIX asr ikkinchi yarmi-XX asr boshlarida Komil Xorazmiyning shogirdlari faoliyati.

Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari. Bu turdagi maqomlar Buxoro va Xorazm maqomlaridan farqli o'laroq yaxlit bir turkumni tashkil etmay, balki alohida-alohida cholg'u va ashula yo'llaridan iboratdir. Xususan, Bayot, Dugoh Husayn, Chorgoh, Gulyor-Shahnoz, Segoh va Nasrullovi kabilar tashkil topgan. Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari tarkibida bir qismli namunalardan, besh- yetti qismgacha bo'lgan turkum asarlarning mavjudligini e'tirof etish mumkin.

Farg'ona-Toshkent maqom ashula yo'llari. Farg'ona-Toshkent maqom yo'llarida «Farg'ona -Toshkent musiqa uslubi»ga xos bo'lgan - yalla, ashula, va katta ashula janrlarining xususiyatlari namoyon bo'ladi. Ashula yo'llari mumtoz she'riyat asosida «o'qilishi» tadqiqot qilingan, ularni ijro etganlar taniqli ijrochilarning nomlari mashhur . Yovvoyi maqom. Farg'ona-Toshkent maqom yo'llarini katta ashula yo'lga moslab aytish amaliyoti mavjud. Yovvoyi maqom iborasi «usulsiz maqom» o'rnida ham ishlatiladi.

Xorijiy davlatlarda vokal maktablari. Vokal ijrochilik san'atida artistik mahorat va sahna madaniyati. Kadrlar tayyorlash bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar. Vokal ijrochiligida zamonaviy texnik vositalar. Xalqaro xonandalar tanlovlari va festivallar. Xonandalikda mahalliy uslublar

Vokal san'atida stilistik yo'nalishlar akademik ijrochilik yo'lida ham shakllangan. G'arbiy Yevropa, Fransiya, Nemis, Rus, O'zbekiston vokal san'ati o'z tarixiga ega.

G'arbiy Yevropa vokal san'ati tarixi. G'arbiy Yevropa vokal san'atining tarixi Italiyalik milliy vokal maktabi. Ilk opera mualliflari. XVI-XVIII asrlarda Italiyadagi florensiyalik, neapoletan, venetsian opera va vokal maktablari. XV-XX asrlarda italyan vokal pedagogikasi. A.Skarlatti - Bel canto asoschisi.

J.Verdingning ijodi-milliy opera maktabining cho‘qqisi. Buyuk xonandalar: V.Arkili, J.Rubini, J.Pasta, A.Patti, F.Tamanyo, M.Kallas, R.Tebaldi, Mario del Monako va boshqalar.

Fransiya vokal san’ati tarixi. Fransuz milliy vokal maktabining tuzilishi va rivojlanishi. J.Lyulli lirik tragediyalarning yaratuvchisi. Operada rechitativ o‘rni. X.Glyukning opera reformasi. Uning qo‘shiqchilarga talablari. Katta fransuz operasining shakllanishi asoslari. F.Ober, D.Meyerber-yangi janr yaratuvchilari. Fransuz vokal pedagogikasi. Fransuz opera ijrochilari: A.Nurri, J.Dyupre, M.Malibran, P.Viardo.

Nemis milliy vokal maktabi. Nemis opera yaratilishi va uning rivojlanishi. G.Shyus - birinchi nemis opera bastakori. Gamburg operasi, Realistik opera dramaturgiya yaratilishida V.Motsart ijodining ahamiyati. K.M.Veber ijodida nemis milliy operasining tasdiqlanishi. Nemis vokal pedagogikasining asoschisi; pedagogika rivojlanishi. Nemis buyuk opera xonandalari: A.Lange, I. Xofer, I.Shikoneder, A.Godlib.

Rus vokal san’ati tarixi. Rus operasining yaratilishi va rivojlanishi. Milliy opera teatri yaratilishining muhim asoslari. M.Glinka-kompozitor, pedagog, ijrochi, rus opera va vokal maktablarining ilk asoschisi. Glinka operalarini sahnaga qo‘yilishi va rus opera qo‘shiqchilarini o‘shida ularning ahamiyati.O.Petrov, A.Vorobyova-Petrova, M.Stepanova, S.Gulak-Artemovskiy-Glinka operalarining ilk ijrochilari. Kamer-vokal janrida Dargomijskiy ijodining ahamiyati. P.Chaykovskiy va Moguchaya kuchka bastakorlarining opera va vokal ijodi. S.Mamontov rejissyor-novator va uning opera teatrlarining roli. Peterburg va Moskvada konservatoriyalar ochilishi. Birinchi ustozlar: G.Nissen-Soloman, I.Pryanishnikov, A.Dodonov, U.Mazetti. Rus vokal pedagogikasining rivojlanishi. Buyuk rus opera xonandalari: N.Figner, F.Shalyapin, L.Sobinov, A.Nejdanova, V.Barsova, I.Arkipova, YE.Obrazsova, T.Milashkina, V.Atlantov va boshqalar.

O‘zbekiston vokal san’ati tarixi. O‘zbek operasi tashkil etishining asoslari. O‘zbek opera va vokal san’atining rivojlanishi. Milliy vokal ma’daniyati. Shoshmaqom-milliy professional san’ati yodgorligi. M.Qori-Yoqubov va Tamara Xonim ijodi. M.Ashrafiy va S.Vasilenkoning ilk «Bo‘ron» o‘zbek operasi. K.Zokirov, X.Nasirova, M.Mullajanov, M.Qori-Yoqubov shu operaning birinchi ijrochilari. A.Navoiy nomidagi davlat teatri qurilishi (1947). Rus va o‘zbek bastakorlari operalarining o‘zbek tilida sahnaga qo‘yilishi. O‘zbek opear ijrochilarining vokal mahorati tiklanishida ularning ahamiyati. O‘zbek operasi taraqqiyotida va uning propagandasida S.Yudakovning Maysaraning ishi spektaklining ahamiyati. M.Ashrafiy-atoqli bastakor, dirijyor,jamoa arbobi. O‘zbek opera san’atida uning ijodining ahamiyati. «Dilorom» operasi. S.Qobulova, S.Yarashev, K.Zokirov- shu operaning ilk ijrochilari. Samarqandda (1964-1991)

opera teatrining mavjudligi. O‘zbek operasi rivojlanishida teatrning ahamiyati. Mustaqillik davri mobaynida M.Burxonovning Alisher Navoiy, A.Ikromovning Buyuk Temur, M.Bafojevning Al-Farg‘oniy va boshqa operalarning yaratilishi.

2.2. Milliy va zamonaviy kuylash uslublari.

“Jaz” va “estrada” atamasiga doir tushunchalar hozirgi davrda barcha ma’lum. G‘arbiy, Markaziy, Janubiy Afrika xalqlari musiqa madaniyati, Afrika xabashlari mehnat va marosim musiqasi, XVI-XVIII asrlar Shimoliy va Janubiy Amerika musiqa madaniyati, XIX asr AQSH arxaik (qadimiy) ijodiyoti asosida jaz uslubi shakllandi.

Jaz musiqasining folklor asoslari. Jaz musiqasining folklor asoslangan. Mumtoz (klassik) jaz musiqasi rivojining asosiy tamoyillari va uslublari mavjud. Yangi Orlean jaz uslubi, Chikago jaz uslubi. Sving jaz uslubi endilikda hammaga ma’lum.

Jaz namoyandalari. Mumtoz (klassik) jaz musiqasining ham taniqli namoyandalari yetishib chiqdi. Zamonaviy (modern) jaz musiqasi uslub va yo‘nalishlari ham shakllandi. Modern jaz musiqasi taniqli namoyandalari nomlari endilikda musiqa tarixi sahifalaridan munosib o‘rin egalladi.

O‘zbek an’anaviy ashula ijrochiligi. O‘zbek an’anaviy ashula ijrochiligida uch xil usul mavjud. Binnigi, gulligi, ishkami atamalarining ma’nolari va ta’riflari shu xil kuylash usullarini belgilaydi. Binnigi va gulligi usulida aytadigan ijrochilar, ishkami uslubida ijro etadigan ashulachilar nomlari elu yurtga tanish. Ishkamning xanaqoyi gumbazli turi va uning ta’rifi tadqiqotdar obyekt bo‘lgan.

Mashhur xonandalarning qisqacha ijodiy faoliyati. XIX asr oxiri XX asr boshlarida yashab ijod etgan Ota Jalol Nosir o‘g‘li 1845-1928 yillarda ijodiy faoliyat olib borgan. Unga Ustozi Kulliy deb nom berilgan. Hoji Abdulaziz Abdurasulov 1852-1936 yillarda yashab ijod qilib, xonanda, sozanda, bastakor sifatida mashhur bo‘lgan. U xonandalikni asosan dutor jo‘rligida amalga oshirgan. Mulla To‘ychi Toshmuhamedov 1868-1943 yillarda yashab, Farg‘ona-Toshkent yo‘llarining mashhur ijrochisi hisoblangan. Qurbonniyoz Avazmatov 1868-1961 yillarda, Abdulla Fayzullayev 1869-1944 yillarda, Levi Boboxonov 1873-1926 yillarda o‘z ijodiy faoliyatini olib borganlar va san’atimiz rivojiga beqiyos xizmat qilganlar.

Yangi davr maqom ijrochiligi an‘analari. Bugungi kunda O‘zbekisonda maqomotning uch turi – Buxoro maqomlari, Xorazm maqomlari va Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llariga doir ijrochilik an‘analarining madaniy merosimizdan birday o‘rin egallagan. Y.Rajabiy va F.Sodiqovlarning badiiy an‘analari ijodiy davom ettirilayapti. Xorazm maqomlariga xos ko‘hna badiiy an‘analar Xorazm viloyatining Hojixon Boltayev nomidagi maqom ansambli tomonidan qayta tiklanmoqda. Shuningdek, Farg‘ona-Toshkent maqom ijro yo‘llariga doir an‘analar

ansambllar faoliyatida davom ettirilmoqda. Maqom ijrochilarining Respublika tanlovlari noyob musiqiy madaniy merosimiz keyingi avlodlarga o'tib borishiga katta turtki bo'lmoqda.

Jazning jahon madaniyatidagi o'rni. Jaz - jahon musiqa madaniyati kesimida alohida o'ringa ega katta ahamiyot kasb etmoqda. Rossiyada jaz musiqasining shakllanish bosqichlari kuzatildi va XX asr ikkinchi yarmida estrada – jaz musiqasi yuksaklarga ko'tarildi.

O'zbekistonda jaz musiqasi. Jaz O'zbekiston musiqa madaniyati kesimida ham bugungi kunda o'z muxlislariga ega. O'zbek kompozitorlari ijodida simfojaz uslubi paydo bo'lganligini musiqashunls-olimlar keyingi davrlarda e'tirof etishmoqda. XX asr ikkinchi yarmida jaz va ommaviy musiqa ijobiy va ayrim hollarda salbiy ta'sir kuchi sifatida ham tortishuvlarga sabab bo'lmoqda. "Ommaviy madaniyat"ning bir ko'rinishi sifatida yoshlar tarbiyasiga ko'rsatayotgan ta'siri OAVlarida tez-tez e'tirof etilmoqda.

Jaz va Rokning ijtimoiy hayotga ta'siri. XX asr AQSH ijtimoiy – qo'shiq folklorida siyosiy qo'shiq janri sifatida shakllanib, XX asr ikkinchi yarmida yoshlar harakati va ijtimoiy-norozilik qo'shiqlari yaratilishiga turtki bo'ldi. XX asr musiqa madaniyatida estrada musiqasi, Rok yo'nalishining shakllanishi va rivoji asosan professional kompozitorlar ijodida namoyon bo'lmoqda. Rok musiqasi uslub va yo'nalishlarining tavsifi ensiklopediyalar sahifasidan ham o'rin olgan.

O'zbek musiqa madaniyatida ommaviy janrlar. Kompozitorlarimizning ommaviy janrlarda yaratayotgan asarlari "ommaviy madaniyat" namunalariga qarshi qo'yilib, yoshlarni kelakka, porloq hayotga ishonch ruhida tarbiyalamoqda. XX asr boshlarida, aniqrog'i 1920-30 yillarda o'zbek musiqa madaniyatining bir yo'nilishi sifatida o'zbek qo'shiqchilik san'ati tez sur'atlarda rivojlandi. 1920-40 yillar o'zbek qo'shiqchilik san'ati, 1940-50 yillar o'zbek qo'shiqchilik san'ati yangi-yangi ijod namunalari bilan alohida-alohida xalqimiz qulog'iga singdi. Bunda mashhur Estrada-simfonik orkestrining faoliyati katta e'tirofga sazovordir. Botir Zokirov o'zbek estrada musiqa maktabi asoschisi sifatida tan olindi. O'zbek qo'shiqchilik san'atida simfojazga asoslangan professional asarlar yaratildi. 1960-1980 yillar estrada xonandalari ijodi yangicha ijro uslublariga qarab burildi. Bunda aranjirovka san'atining ta'siri katta bo'ldi. Estrada qo'shiqi o'zbek kompozitorlari ijodidan munosib shrin oldi. 1980-yillarda "Yalla" kabi vokal-chog'u ansambllari paydo bo'ldi. 1990-2016 yillarda o'zbek estrada musiqasi o'zbek estrada musiqasi shou-biznes tizimida ham o'z shrniga ega bo'ldi.

O'zbekistonda akademik xonandalik ta'limi shakllandi, vokal pedagogikasining rivojlanishi dunyoga mashhur bo'lganini katta sahnalarga

chiqayotgan yosh avlod vakillari mahoratida ko‘rinib turibdi, albatta. O‘zbekistonning buyuk opera xonandalari: M.Qori-Yoqubov, X.Nosirova, N.Axmedova, S.Qobulova, S.Yarashev, A.Azimov, N.Xoshimov, Q.Muhitdinovlar san’at maktablarini bugungi kunda M.Razzoqova, N.Sultonov, A.Rajabov, R.Usmonov kabilar davom ettirmoqdalar.

2.3. Vokal ijrochiligida badihaviylik (improvizatsiya) texnikasi. Xorijiy adabiyotlar tahlili, ta’lim jarayoniga tadbiiq etish masalalari.

Vokal ijrochiligida badihaviylik (improvizatsiya) texnikasi yillar davomida cholg‘u ijrochiligida azaldan mavjud uslubga taqlid sifatida namoyon bo‘ldi. Improvizatsiyaning akademik va djaz yo‘nalishlarida ko‘proq uchratish mumkin. Jaz improvizatsiyasida usulning ahamiyati katta. Jaz usullari va uning o‘ziga xos taraflari professional darajada improvizatsiya qila olishga turtki bo‘ladi. Akkordlarning xarf raqam belgilari (katta va kichik uchtovushliklar, major va minor septakkordlar, ortirrilgan va kamaytirilgan akkordlar va nonakkordlar), alteratsiya belgilari - akkord tovushlarini yarim ton ko‘tarish yoki tushirish belgilari hisoblanib, imprvizatsiyani yoqimli amalga oshirishga ko‘mak beradi. Melodik yo‘nalishlar - jaz improvizatsiyasida arpedjio yo‘nalishining rolini yanada oshiradi. Yordamchi va o‘tkinchi tovushlar, diatonik va xromatik yordamchi tovushlar improvizatsiya qilishda joziba kasb etadi. Blyuz, klassik blyuz shakli, kuyi, o‘ziga xos xususiyatlari, uning ladi va gammasi klassik unsurlarda o‘zgachadir. Blyuz garmoniyasining xususiyatlari, blyuz gammasi va uning xususiyatlari barcha madaniyatlarga mos keladi. Jaz yo‘nalishlari - jaz improvizatsiyasida ohang rivojlanishining ahamiyatini, sekvensiyalar va ularning improvizatsiyadagi o‘rnini oshiradi.

2.4.. Musiqa san’atining an’anaviy uslub va janrlarini inkor etilishi va turli kompozitorlik oqimlari.

Avangardizm bu – XX asrning 1-choragida paydo bo‘lgan zamonaviy musiqaning yangi oqimi ekanligi barchaga ma’lum bo‘lib, XX asr o‘rtalarida taraqqiy topdi. Uni tushunish uchun zamonaviy musiqa yaratgan kompozitorlar: Penderetskiy, Shchedrin, Shnitke va boshqalarning hayoti va ijodi bilan yaqindan tanishish lozim. Musiqa san’atining an’anaviy uslub va janrlarini in’kor etib, XX asrda turli kompozitorlik oqimlari paydo bo‘ldi va jahon musiqasining klassik ko‘rinishlari tubdan o‘zgarishiga asos bo‘ldi. Bizga yaqin va tushunarli bo‘lgan rus musiqasida ham birinchi va ikkinchi avangard davrlari kuzatildi....

Gibrit janrlar paydo bo‘ldi. Konsert — simfoniya, simfoniya —maqom, violonchel, bayan va kamer orkestr uchun partita, simfonik orkestr, 4 ta elektrogitara va djaz — grupp uchun konsert kabi janrlar aralashmalari — odatda turli g‘oyalar, madaniyatning turli xil qatlamlarining to‘qnashuvi sifatida namoyon bo‘ladi. Ba’zi

bir xollarda ular janrlar sintezini yaratishadi: simfoniya — memorial, aralashma (gibrid) va bu garmonik natijaga olib keladi.

Janriy eksperimentlar natijasida stilizatsiya, polistilistika, individual uslublar kabi tushunchalari paydo bo'ldi. Endi shu bildirilgan fikrlar bilan bog'liq musiqa namunalarini amaliy mashg'ulotlarda tinglash joiz.

XXI asr kompozitorlik (kompozitorlik) san'atida ham atom asri hisoblanmish – XX asrda, davr taqozosi bilan o'z-o'zidan paydo bo'lgan seriyaviy musiqa, sonorika, aleatorika, polistilistika, minimalizm, postminimalizm, postmodernizm, neoklassitsizm, elektron musiqa kabi turli musiqa yaratishning turli uslublari yanada rivoj topdi. Bular aynan kompozitorlik san'atida zamonaviy tendensiyalarning bilvosita shakllanishiga, klassifikatsiya qilinishiga olib keldi.

Kompozitorlik o'zining XX asrdagi evolyusiyasi jarayonida xalq musiqasidan tortib, to elektron musiqagacha taraqqiy etdi. 21-asrda yana qaytib xalq musiqasiga qaytish omillarining vujudga keltirmoqda. Temperatsiyalangan sozdan qaytish, o'rta asr musiqa ladlariga qaytish tendensiyasining yuzaga kelishi ham endi-endi kuzatilmogda. Shu bilan birga xalq cholg'ulariga murojaat, xalq cholg'ularida yangi ifoda vositalarining namoyon bo'lishi zamonaviy uslublarda ijod qilayotgan milliy kompozitorlik maktablari vakillariga novatorlik ishlarini amalga oshirishlariga turtki bo'lmoqda. Yangi tembr, yangi musiqiy cholg'ularning kashf etilishi o'z-o'zidan ijodiy izlanishlar natijasida ro'yobga chiqmoqda.

Cholg'ulashtirish san'atida ham “zamonaviy nota grafikasi” tushunchasi paydo bo'lib, hamma uchun tushunarli bo'ladigan belgilar klassifikatsiyasi takomillashayapti. O'rta asr musiqa ladlariga ehtiyojning oshishi tufayli yangi zamonaviy nota grafikasining vujudga kelishi asosli ta'riflanmogda. Zamonaviy musiqaning zamonaviy nota grafikasida aks ettirilishi, klassiq notagrafiya tarafdorlari tomonidan ham qabul qilinib, asta-sekin ijodiy izlanishlar amaliyotiga kiritilmogda. Ifoda vositalarini aks ettiruvchi belgilarning ijodkorlar tomonidan individual holda tizimlashtirilishi, axborot makonida tez sur'atlarda muhokamada bo'lib, boshqalar tomonidan ham ijodiy jarayonlarga tadbiiq etilmogda va yangi avlod musiqachilari tomonidan ham o'zlashtirilayapti.

Penderetskiy, Kshishtof (Penderecki, Krzysztof) 1933 yilda tug'ilgan, polshp musiqiy avangardining yorqin vakili. Uning musiqasi haqida quyidagicha ta'rif keng tarqalgan: “...musiqasi tonlardan emas, balki tovushlardan tashkil topgan”. Penderetskiy o'z odiga tovush unsurlarini noananaviy yo'l bilan kengaytirish va ular tinglovchiga emotsional ta'siri ga erishishni maqsad qilgan. Asarlarida kutilmaganda xushtak chalishlar, xayqiriq-baqiriqlar, pichirlashlar kabi tovush effektlarini qo'llay boshlagan. Torli cholg'ularga chertish, ishqalash kabilarni ham ustalik bilan kiritgan.

K.Penderetskiyga mashhurlik 1966 yilda – Xirosima qurbonlariga “Yig‘i” deb nomlangan asaridan keyin keldi.

Shedrin, Rodion Konstantinovich 1932 yilda tug‘ilgan, rus kompozitori. Ham kompozitor, ham pianinochi sifatida tez mashhur bo‘lib ketdi. Teatr uchun yaratgan asarlari - balet “Konek-Gorbunok” (1960), Karmen-syuita (1967), operasi “Ne tolko lyubov” (1961) kabilar Moskvadagi Katta teatrda sahnalashtirilgan. Rus folklor ohanglariga asoslangan Fortepiano uchun “Ozorniye chastushki” (1963) nomli konserti,

Baletlaridan – “Anna Karenina” (1972), “Chayka” (1980), “Dama s sobachkoy” (1986), opera “Mertviye dushi” (1977) yanada shuhrat cho‘qqisiga ko‘tarilishiga sabab bo‘ldi. Uning yutug‘i musiqiy avangard oqimi texnikasini ustalik, nozik mohirlik bilan asarlariga singdirgani sabab bo‘ldi. Kompozitor o‘z izlanishlarini “so‘ng-avangard” metodi deb ta‘riflab, “eklektik” uslub nomini beradi.

Shnitke, Alfred Garriyevich 1934–1998 yillarda yashab ijod qilgan zamonaviy mashhur rus kompozitoridir. Asarlari orasida opera, balet, simfoniya, kamer va xor musiqasi janrlariga mansub opuslarni uchratish mumkin. Teatr va kino uchun ko‘plab musiqa yozgan. 1990 yil muntazam Germaniyada yashagan.

XX asr ikkinchi yarmida juda keng tarqalgan musiqiy faoliyatning turi ko‘puslubiylik (polistilistika) rivojlandi. Bu - uslub plyuralizm vaziyatini madaniy hayotdan bir badiiy asarning matniga ko‘chirishdir. Buyuk burilish davri albatta yangi san‘atning ko‘p sonli deklaratsiyalarini keltirib chiqardi. Ular o‘tmish bilan aloqalarini uzganliklarini e‘tirof etdilar. An‘ana, kanonga bo‘lgan munosabat teskari tomonga o‘zgarib, birlamchi bo‘lib eksperiment oldinga chiqadi. Bu jarayon XIX asrning oxirgi yillarida boshlanib: simbolizm, impressionizm — ular yangi san‘atning boshlovchilari edi. Xuddi shu vaqtda «san‘atning ichini bo‘shatishdan bosh tortish», «badiiy matndan muallifning intim muammolarini olib tashlash» kabi shiorlar oldinga chiqdi.

Badiiy fikr hodisa va xissiyotlarni tavsiflashning xayoliy yoki epik ko‘rinishlariga murojaat qiladi. Ana shunday zaminda xam fol‘klorizm, xam neoklassitsizmning yo‘nalishlari bo‘lgan — neobarokko, afsona ijodiyoti, urbanizm, fovizm paydo bo‘ladi.

Musiqiy yozuvdagi burilish musiqiy vositalar ifoda bo‘yoqlarini boshqatdan ko‘rib chiqish yo‘lidan borardi.

Agar mumtoz matn asosini kuy va garmoniya tashkil etgan bo‘lsa, yangi musiqiy tilda faktura, tembr, dinamika, artikulyatsiya va agogikaning roli kuchaydi. Melos bilan bog‘liq bo‘lmagan ritmning mustaqil funksiyasi o‘sib boradi. Bunday qayta ko‘rib chiqish ladogarmonik yangiliklar asosida bajarilib, avvalambor, dissonansni bo‘shatish (raskreposhat), garmoniyaning ladlar tovushqatori 12 tonligini major — minorli markazlashgan funkcionallikdan voz kechishdan

boshlandi. Mumtoz garmoniyaning qudratli tashkiliy imkoniyatlari boshqa tashkiliy omillarga joy bo‘shatib berishga majbur bo‘ldi. Bunga yozuv texnikalarini misol qilish mumkin. Bu texnikalarning turli xil bo‘lishlariga qaramay, ularning kesishish nuqtalari va tekis qutblashish tizimlari sezilib turadi. Bu texnikalarning hammasida intonatsion — melodik boshlanish rolining kamayishini ta’kidlash lozim. Uning o‘rniga fonizm yoki ratsional tashkilotchilik rolining o‘ssishi bilan to‘ldirildi. Hamma texnikalarni qarama — qarshilik ko‘rinishida ifodalash mumkin: seriyaliylik — aleatorika, puantilizm — sonoristika, elektron — konkret musiqa, algoritmik — stoxastik musiqa. Vaziyatning qizikligi (paradoksalnost) shundaki, ma’lum bir texnika tarafdorlari individuallashtirishga intilishib, ammo individual yagonalikka erisha olmadilar. Bu musiqani tashkil qilish intonatsion-mazmuniy qatlamini yo‘qligidan kelib chiqadi. Butun keyingi musiqa tarixi bu vaziyatdan chiqib ketish yo‘lini izlashga, musiqiy ifodaviylik bo‘yoqlarini kengaytirishga olib keldi.

Nazorat savollari

1. Ovozlar klassifikatsiyasi haqida gapirib bering.
2. Jahon operasi yulduzlarini sanab bering.
3. Quyidagilar XX asrda qaysi janrning yorqin vakillari hisoblanadilar:
Z.Lodiy, A.Dolivo, N.Dorliak, Z.Doluxanova?
4. L.Pavarotti, SH.Mills, T.Xempson, P.Burchuladze kabilardan qaysi biri zamonamizning eng atoqli tenori hisoblanadi?
5. “Shashmaqom” ashula bo‘limi tarkibi ayting.
6. “Savti Sarvinoz” qaysi maqomdan va g‘azal muallifi kim?
7. “Soqinomial Bayot” qaysi shoirlarning g‘azallari bilan ijro etiladi?
8. “Maqom” iborasi birinchi bo‘lib kim tamonidan qo‘llanilgan?
9. O‘zbekiston estrada qo‘shiqchiligidagi stilistik yo‘nalishlar
10. “Etno-jaz” uslubi nimaga tayanadi?
11. Soul yo‘nalishining zamonaviy namoyondalari?
12. Pop musiqasi qiroli?
13. «Improvizatsiya» tushunchasi nimani anglatadi?
14. N.Abdullayeva, F.Zokirov, K.Razzokovalarning ijodidagi ijro uslubi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Y.Rajabiy. «O‘zbek xalq musiqasi I, II, III, IV, V». – T., 1958.
2. Turli mualliflar. Nota adabiyotlari. 1956-2008.
3. Razzoqova M.Q. Akademik xonandalik asoslariga kirish. – Toshkent: 2014, Sharq. – B. 200.
4. Yeroshina G.Nekotoriye aspekti raboti nad vokalnimi proizvedenyami. – T., 2011.

5. D.Amanullayeva. «Estrada xonandaligi». Magistrlar uchun darslik (qo‘lyozma). – T., 2014.
6. D.Amanullayeva. Vokalizlar (qo‘lyozma). – T., 2014.

3-mavzu: Mashg‘ulot turlari, shakllari. Ixtisoslik fanlarini o‘qitishning zamonaviy metodikasi. Ochiq darslarni o‘tkazish va darslarni tahlil qilish metodikasi.

Reja:

3.1. Ta‘lim jarayonining tuzilmasi. Mashg‘ulot turlari, shakllari. Musiqa fanlari o‘qitilishida zamonaviy yondashuvlar.

3.2. Professional va havaskor ijrochilikning uzviy bog‘lik jihatlari.

3.3. Mashhur cholg‘uchilarning ijodi. Ular yaratgan uslublarni ta‘lim jarayoniga tatbiq etish masalalari.

Tayanch iboralar: *cholg‘u ijrochiligi, professional ijrochilik, havaskor ijrochilik, ustoz-shogird, mumtoz musiqa, repertuar, mushkilot*

3.1. Ta‘lim jarayonining tuzilmasi. Mashg‘ulot turlari, shakllari. Musiqa fanlari o‘qitilishida zamonaviy yondashuvlar.

Musiqa fanlari mashg‘ulotlarlari pedagogikaning didaktik nazariyasi va prinsiplari asosida tuziladi. Mazkur prinsiplar musiqa fanlari o‘qituvchisi hamda talaba tomonidan bajariladigan barcha ta‘lim asoslari-mashg‘ulotlar mazmunining metodlari va mashg‘ulotlarning tuzilishidagi asosiy talablar va uning yo‘nalishlarini belgilab beradi. Mazkur prinsiplar asosan, o‘quv materiallarini qo‘llash, musiqa mashg‘ulotlari (darslari) mazmuni va rejasini tuzish jarayonida qo‘llanadi. Yuqoridagi qayd etilgan umumdidaktik prinsiplari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, musiqa mashg‘ulotlarini davlat ta‘lim standartiga muvofiq milliy xususiyatlarini asos qilib musiqa faoliyati izchilligini ta‘minlaydi.

Musiqa fanlari mashg‘ulotlarlarining didaktik prinsiplari bir necha turdan iborat:

1. *Musiqa fanlari ta‘limi va tarbiyasida tizimlilik, ilmiylik va davomiylik prinsipi.*

Musiqa ta‘limi fanlari va tarbiyasida tizimlilik, ilmiylik va davomiylik prinsipi har bir mashg‘ulotlarda o‘zining tuzilishi va mazmuni bilan ilmiy asosda tashkil topishi lozim. Musiqa haqidagi bilimlar doyrasi, musiqa ta‘limi va tarbiyasining asosiy omilidir. Unda insoniyat yaratgan musiqaga oid qoidalar, xulosalar, umumlashgan musiqiy tajribalar o‘z aksini topgan. Ularni o‘zlashtirish - musiqa amaliyoti yo‘lida bilim va ko‘nikmalar hosil qilish demakdir.

Ilmiylikni, tizimliliksiz amalga oshirish qiyin. Mashg‘ulot (dars)larning barcha o‘quv faoliyatini hamda keyingi mashg‘ulot (dars)larning o‘zaro mantiqiy bog‘lanishi tizimlilik asosini tashkil etadi. Kuylash va tinglash uchun asarlarni bilim va malaka darajasiga ko‘tarib, soddadan murakkabga, noma‘lumdan ma‘lumga qarab o‘zlashtirib borish prinsiplari muayyan tartibga mos bo‘lib, tizimlilik

demakdir. Mashg'ulotlarning har bir faoliyati o'z navbatida, har bir mashg'ulot, darslarning mantiqiy davomi bo'lib, pedagogik maqsadlarni tobora amalga oshirishi davomiylik prinsipi demakdir.

Musiqqa darslarida musiqiy bilimlarni o'zlashtirish mukammal o'ylangan va asoslangan tizim bo'yicha o'tilishi o'ta muhim ahamiyatga ega. Beriladigan bilimlar soddadan murakkabga qarab yo'naltirilgan bo'lmog'i darkor. Ushbu prinsipning buzilishi bolalarning o'quv materialini o'zlashtirishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ularning musiqa madaniyati mashg'ulot (dars)lariga bo'lgan qiziqishlarini so'ndiradi. Musiqiy bilimlarni tushuntirishda musiqa rahbari (o'qituvchisi), avvalo, o'tilgan mavzularga tayanmog'i lozim. Musiqqa savodi, jumladan, musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida beriladigan bilimlar aniq tizimga solingan bo'lmog'i kerak. Yangi tushuncha va bilimlar avval o'zlashtirilgan bilimlarga asoslangan bo'lishi, asta-sekin kengaytirilib va chuqurlashtirib borilishi lozim.

E.B.Abdullin:-«...Musiqiy ta'limning mohiyati, maqsad va vazifalari, yo'nalishi, mazmun va jarayonining harakterini ochib berishda prinsiplar asosiy o'rin egallaydi», deydi. U musiqiy ta'limdagi bir nechta prinsiplarni yo'nalishlarga ajratadi:

1. Falsafiy-estetik yo'nalish (... Musiqiy ta'lim da insonparvarlik qarashi; bola shaxsini san'at bilan muloqotda o'z-o'zini baholashi...).
2. Musiqashunoslik yo'nalishi (... xalq, milliy va zamonaviy musiqa birligiga tayanish; musiqa janrlari va ularning hayot bilan bog'liqligiga tayanish; tinglash, ijro etish, ijod etish faoliyat asosi sifatida...).
3. Badiiy-psixologik yo'nalish (... Musiqiy ta'limda ong va tafakkur birligiga tayanish...).
4. Badiiy-didaktik yo'nalish (... Musiqiy ta'lim -tarbiya birligi, izchillik va tizimlilik, ilmiylik, musiqiy ta'lim natijalari mustahkamligi...).
5. Musiqiy pedagogik yo'nalish (... obrazlilik va butunlik, musiqiy-pedagogik maqsad va vositalar aloqadorligi, badiiylik va texnologiya birligi...)

Oliy musiqa ta'limi mazmunida ixtisoslik o'quv predmetlarining vazifasi tanlangan kasb va ixtisosliklar bo'yicha zarur va yetarli darajadagi bilim, xatti-harakat usullari (ko'nikma va malakalar) va shaxsiy fazilatlarini shakllantirish masalalari nazarda tutiladi. Mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish, talabalarning mustaqil ishlarini hamda o'quv predmeti bo'yicha to'garak ishlarini tashkil etish va meyorlash, tahsil oluvchilarning faol o'quv-bilish faoliyatlarini ta'minlash yo'llarini aniqlash, ta'lim-tarbiya metodlarini tanlab amalga joriy etish, o'zlashtirilganlik darajasini aniqlab, baholash kabi masalalarda metodika o'quv predmeti mansub bo'lgan fanga nisbatan ko'proq didaktika va pedagogik psixologiyaga tayanadi. Lekin, ta'limning quyidagi muhim bir masalasi mavjud-ki, bir tomondan, eng avvalo, metodika o'zi tegishli fanga, ikkinchi tomondan pedagogik psixologiyaga

tayanadi. Bunda soʻz oʻquv predmetining asosini tashkil etuvchi tushuncha (ibora)lar va nazariy konsepsiyalarni shakllantirishning oʻziga xos jihatlari haqida bormoqda: cholgʻu ijrochiligi, xonandalik, solfedjio, garmoniya, musiqiy asarlar tahlili ... kabilar.

Prezidentimizning 2011 yil 20 maydagi «Oliy taʼlim muassasalari moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash boʻyicha chora-tadbirlar toʻgʻrisida»gi Qarori Oliy taʼlim muassasalarini modernizatsiyalash, ularning zamonaviy oʻquv va ilmiy laboratoriya jihozlari bilan taʼminlash, taʼlim jarayonlarini sifat jihatdan yangi bosqichga koʻtarish, ilgʻor pedagogik texnologiyalar hamda oʻqitish shakllarini joriy etish, oʻqituvchi kadrlar mehnatini ragʻbatlantirishni kuchaytirish asosida iqtisodiy soha va tarmoqlarida talab qilinadigan oliy maʼlumotga ega mutaxassislarni tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash maqsadlarini qamrab olgan.

Har bir jamiyatning rivojlanishida taʼlim tizimining rivojlanishi eng muhim rol oʻynaydi. Shunday ekan, rivojlangan jamiyat qurish yoʻlidagi ustozlarning say harakatlari ham taʼlim tizimining sifat bosqichini yuqori saviyada bosib oʻtib, taʼlim samaradorligini oshirishga qaratilgan. Taʼlim jarayoni jadal rivojlanib borayotgan bugungi kunda asosiy mazmun beruvchi yana bir tizim “Ustoz-shogird” tizimidir. Bugungi kunda mustaqil fikrlovchi, ishonch-eʼtiqodli shogirdlarni tarbiyalashda va zamon talabiga mos kadrlar yetkazib berishda bu tizim alohida oʻringa egadir.

“Biz oldimizga qanday vazifa qoʻymaylik, qanday vazifani yechish zaruriyati tugʻilmasin, gap oxir-oqibat baribir kadrlarga borib taqalaveradi. Mubolagʻasiz aytish mumkinki, bizning kelajagimiz, mamlakatimiz kelajagi, oʻrnimizga kim kelishiga yoki boshqacharoq aytganda, qanday kadrlarni tayyorlashga bogʻliqdir” — degan edi Prezidentimiz I.A.Karimov.

Darhaqiqat, har bir mashgʻulot mazmunining kengligi va chuqurligi uning davlat talablariga muvofiqligi, shogirdlarning taʼlim texnologiyalari va metodikaning toʻgʻri usulini tanlashi va undan unumli foydalanishni talab etadi. Fikrimizdan kelib chiqqan holda, ustoz — shogird tizimi samaradorligining ortib borishini jadallashtirish zarur. Bu samaradorlikni esa, ustoz-shogird tizimida innovatsion taʼlim texnologiyalari orqali amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Chunki, shogird ustozidan oʻzadi, degan xalq iborasi ham bejiz emas, albatta.

Mashgʻulot turlari, shakllari. Keyingi vaqtlarda modulli taʼlim tizimida kompleks yondashuv tamoyili kuchayib bormoqda. Unda turli shakl, usullar moslashtirilgan holda joylashtirilmoqda. Bugungi kunda aralash taʼlim innovatsiya sifatida kirib kelmoqda.

Deklan Bern "blended learning" (aralash taʼlim) haqida shunday deydi-ushbu taʼlim boy pedagogik tajribadan samarali foydalanishga qaratilgan. Bunday yondashuv axborotni taqdim etishda turli metodikalardan foydalanishni, taʼlimni

tashkil etishda va ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari, individual va guruhlarda an'anaviy faoliyatni tashkil etishga asoslanishi mumkin. Bunday turlicha yondashuv talabani charchatmaydi va o'qishga bo'lgan motivlarini kuchaytiradi. Asosiy masala tanlangan metodikalarning o'zaro muttanosibligini ta'minlash va kam harajat asosida yuqori samaradorlikka erishish hisoblanadi.

Aralash ta'lim ko'proq treninglarni tashkil etishni talab etadi. Treninglarni tashkil etishda quyidagi bosqichlarga e'tibor qaratish lozim:

1. Tayyorgarlik bosqichi.
2. Maqsadlarni aniqlab olish bosqichi.
3. Treningni o'tkazish bosqichi.

Bugungi kunda blended learning ta'limi deganda kunduzgi an'anaviy ta'lim va masofaviy ta'limning elementlarini kombinatsiyasi ham tushunilmoqda. Bu tizimda o'qituvchi ta'lim markazida qoladi va internet imkoniyatlaridan keng va samarali foydalandi. Aytish joizki, axborot texnologiyalarining ta'lim tizimidagi ahamiyati be'qiyos, tobora uning yangi ko'rinishlari taklif etilmoqda. Ta'lim tizimiga ushbu texnologiyalarning kirib kelishi tarixiga nazar tashlasak.

XVIII asr oxirida Yevropada, muntazam ravishda faoliyat ko'rsatuvchi va ko'pchilik aholi uchun imkoniyatli bo'lgan pochta aloqasining joriy qilinishi natijasida "korrespondentlik o'quvi" paydo bo'ldi. Talabalar pochta orqali o'quv materiallari olar va o'qituvchilar bilan yozma aloqa olib borardilar hamda ilmiy ish shaklida yoki ishonch bildirilgan shaxsga imtihon topshirardilar. Rossiyada bunday shakl XIX asr oxirida paydo bo'ldi. XX asr boshi texnologiyalarning jo'shqin rivojlanishi radio va televideniyaning paydo bo'lishi masofaviy o'qitish usullariga yangi o'zgarishlar kiritdi. Bunday texnologiyalarning kirib kelishi jamiyat hayotining keskin o'sishi bilan bog'liq bo'lib, talabalar auditoriyasi bir necha yuz barobar oshib ketdi. XX asrning 50-yillaridan o'quv-teleko'rsatuvlar tashkil qilina boshladi. Biroq televideniye va radioda olib borilayotgan bunday o'quv mashg'ulotlarining jiddiy kamchiligi mavjud edi, ya'ni talabada qaytaruv aloqa olish imkoniyatlari mavjud emas edi. 1969 yil Buyuk Britaniyada jahonda birinchi bo'lib masofaviy ta'lim universiteti ochildi. Universitet "Buyuk Britaniya ochiq universiteti" deb nomlandi. Uning bunday nomlanishining sababi, mashg'ulot auditoriyalariga tez-tez borish zaruriyati bo'lmagan hollarda, yuqori bo'lmagan haq hisobiga masofaviy bilim olish imkoniyatlarini ochish edi.

Xorijiy mamlakatlarda masofaviy o'qitish dasturlari asosida faoliyat yurituvchi mashhur universitetlar vujudga keldi. Jumladan, University of South Africa 1946. Fern Universitat in Hagen (Germaniya, 1974). Milliy texnologiya universiteti AQSH 1984 (injener mutaxassisligi bo'yicha dasturlar asosida masofaviy mashg'ulotlar olib boriladi), Xagen ochiquniversiteti (Germaniya), INTEC kollejKeyptaun (YUAR), Ispaniya masofaviy o'qitish milliy universiteti,

Britaniya ochiq universitetining ochiq biznes maktabi, Avstraliya hududiy axborot tarmog‘i va hokazolar. Masofadan o‘qitish ta’limining ommaviylashuvida Internet (“on-line”)ning roli, telekommunikatsiyalarning o‘rni, barcha insonlarning Internetga barobar ochiq tashrifi uchun yo‘lak WWW (Web) texnologiyasini yaratgan olim Tim Berners Lining xizmati beqiyosdir. Hozirgi kunda masofaviy ta’lim AQShda mukammal shakllangan bo‘lib, uning vujudga kelishi 1970-yillar oxiriga borib taqaladi. Dunyoda interaktiv ta’lim olishning ko‘plab bazalari vujudga kelyapti. Jumladan, Britaniya ochiq universitetiga qarashli masofaviy ta’lim umumjahon markazining ma’lumotlar bazasini misol qilib keltirish mumkin. Distant uslubida Xalqaro Kengash faoliyat ko‘rsatyapti, “D – Learning” – masofaviy ta’lim olayotgan tinglovchilarning soni tobora ortib boryapti. O‘tgan asrning 80-yillari oxirida shaxsiy kompyuter imkoniyatlarining oshishi o‘qitish tizimini soddalashtirish va avtomatlashtirish bilan bog‘liq yangi imkoniyatlarni vujudga keltirdi. Kompyuter o‘rgatuvchi dasturlar har xil o‘yinlar shaklida paydo bo‘ldi.

XXI asr kompyuterlari va Internet masofaviy o‘qitishning tezkorlik va soddalashtirilgan tartibda keng tarqalishiga imkon berdi. Internet radio va televideniyeiga nisbatan juda katta siljishlarga olib keldi. Har qanday talaba bilan u qayerda joylashganligidan qat’i nazar muloqotga kirishish va qaytaruv aloqaga kirishish imkoniyatlari paydo bo‘ldi. Tezkor internetning tarqalishi o‘qish uchun "onlayn" seminar tizimiga o‘tish imkonini berdi va natijada masofaviy o‘qitish tizimi vujudga keldi. Masofaviy o‘qitish jarayonida tinglovchilarning hamma vaqt auditoriyada bo‘lishi talab qilinmaydi. Masofaviy o‘qitishni amalga oshiruvchi ko‘pchilik o‘quv muassasalarida umumiy mashg‘ulotlar o‘tkazib kelinmoqda, ayrim holatlarda ular kechki vaqt yoki dam olish kunlari o‘tkaziladi. Bunday mashg‘ulotlarda tinglovchilarning qatnashishi shart emas, biroq tinglovchilarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish uchun ularning bunday mashg‘ulotlarda ishtirok etishi juda foydali hisoblanadi.

Masofaviy o‘qish ta’lim berishda ikki asosiy yondashishni izohlab beradi – bular kengaytirish va transformatsiya modellaridir. Kengaytirish modelida o‘qitish texnologiyasi hozirgi an’anaviy usuldan deyarli farq qilmaydi. Transformatsiya modeli o‘qituvchi va tinglovchi hamkorligi uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini o‘zida mujassam qiladi.

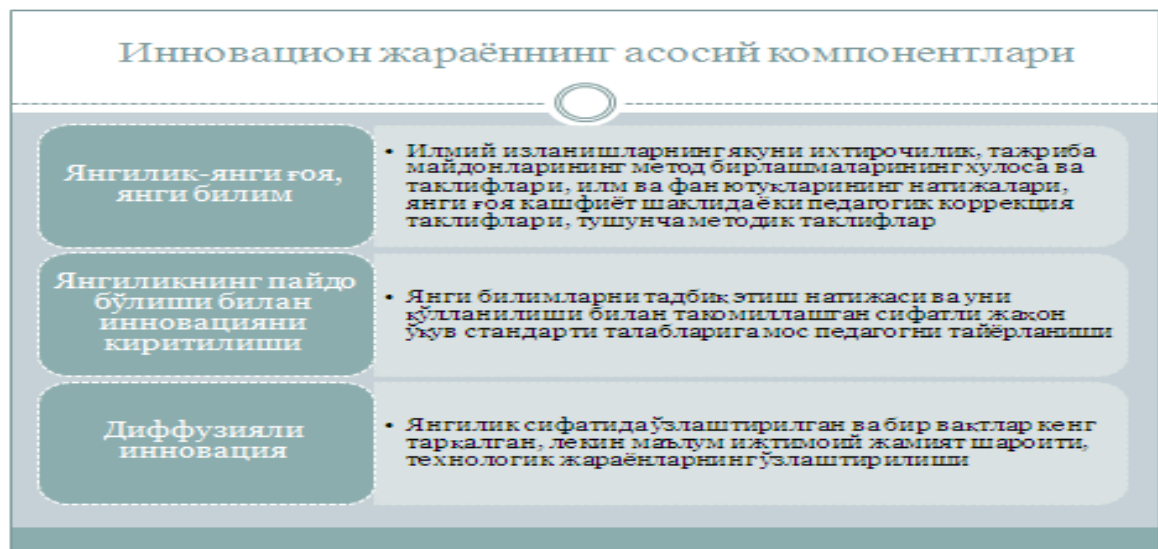
Bugun masofaviy ta’limning yana bir turi «webinar» (1998 yilda bu termin muloqatga kiritildi) texnologiya vujudga keldi. Vebinar texnologiya o‘qitishni web –texnologiya asosida interaktiv holda tashkil etishni nazarda tutadi. Bu texnologiya nafaqat tinglovchilarga axborotni yetkazadi balki, ular bilan muloqatga kirishish (og‘zaki, yozma) imkonini yaratadi, ya’ni seminar ko‘rinishida fikrlarni almashish, o‘z fikrini bayon etish mumkin. Boshqacha qilib aytganda internet tarmog‘i asosida tashkil etiluvchi ta’lim ham subyekt-subyekt paradigmasiga o‘tmoqda.

Talabalarning mustaqil faoliyatini samarali bo'lishi uchun pedagogdan turli xildagi maslahatlar tizimi talab qilinadi. Shu sababli pedagogik usullarning zamonaviy yondashuvlar ko'rinishidagi turlari takomillashib bordi va bugungi kunda pedagogik faoliyatiga ko'ra bir qancha tushunchalar kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

Musiq­ fanlari o'qitilishida zamonaviy yondashuvlar haqida gap ketadigan bo'lsa, biz qo'yidagilarga e'tibor qaratishimiz zarur

Musiq­ san'ati fanlarini o'qitishni zamonaviy innovatsiyalarni qo'llashsiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. A.I.Prigojin **innovatsiya** deganda *muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg'un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir.*

Tadqiqotchilar (A.I. Prigojin, B.V. Sazonov, V.S. Tolstoy, A.G.Kruglikov, A.S.Axiyezer, N.P.Stepanov va boshqalar) innovatsion jarayonlar tarkibiy qismlarini o'rganishning ikki yondashuvini ajratadilar: *yangilikning individual mikrosathi va alohida-alohida kiritilgan yangiliklarni o'zaro ta'siri mikrosathi.*

Birinchi yondashuvda hayotga joriy etilgan qandaydir yangi g'oya yoritiladi.

Ikkinchi yondashuvda alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'siri, ularning birligi, raqobati va oqibat natijada birining o'rnini ikkinchisi egallashdir.

Olimlar innovatsion jarayon mikrotuzilmasini tahlil qilishda hayotning davriyligi konsepsiyasini farqlaydilar.

Bu konsepsiya yangilik kiritishga nisbatan o'lchanadigan jarayon ekanligidan kelib chiqadi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda innovatsiya jarayoni sxemasi beriladi. U quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1. *Yangi g'oya tug'ilishi yoki yangilik konsepsiyasini paydo qilish bosqichi, u kashfiyot bosqichi deb ham yuritiladi.*

2. *Ixtiro qilish, ya'ni yangilik yaratish bosqichi.*

3. *Yaratilgan yangilikni amalda qo'llay bilish bosqichi.*

4. *Yangilikni yoyish, uni keng tadbiq etish bosqichi.*

5. *Muayyan sohada yangilikning hukmronlik qilish bosqichi. Bu bosqichda yangilik o'zining yangiligini yo'qotadi, uning samara beradigan muqobili paydo bo'ladi.*

6. *Yangi muqobillik asosida, almashtirish orqali yangilikning qo'llanish doirasini qisqartirish bosqichi.*

V.A.Slastenin yangilik kiritishni maqsadga muvofiq yo'naltirilgan yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanish jarayoni majmui, uning maqsadi insonlarning ehtiyoji va intilishlarini yangi vositalar bilan qondirish deb biladi.

Yangilik kiritishning tizimli konsepsiyasi mualliflari (A.I.Prigojin, B.V.Sazonov, V.S. Tolstoy) innovatsion jarayonlarning ikki muhim shaklini farqlaydilar.

Birinchi shaklga yangilik kiritishni oddiy ishlab chiqish kiritiladi. Bu ilk bor mahsulot o'zlashtirgan tashkilotlarga taalluqlidir.

Ikkinchi shaklga yangilikni keng ko'lamda ishlab chiqish taalluqlidir.

Pedagogik innovatsiyada "yangi" tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Shuningdek, pedagogik fanda xususiy, shartli, mahalliy va subyektiv yangilikka qiziqish uyg'otadi.

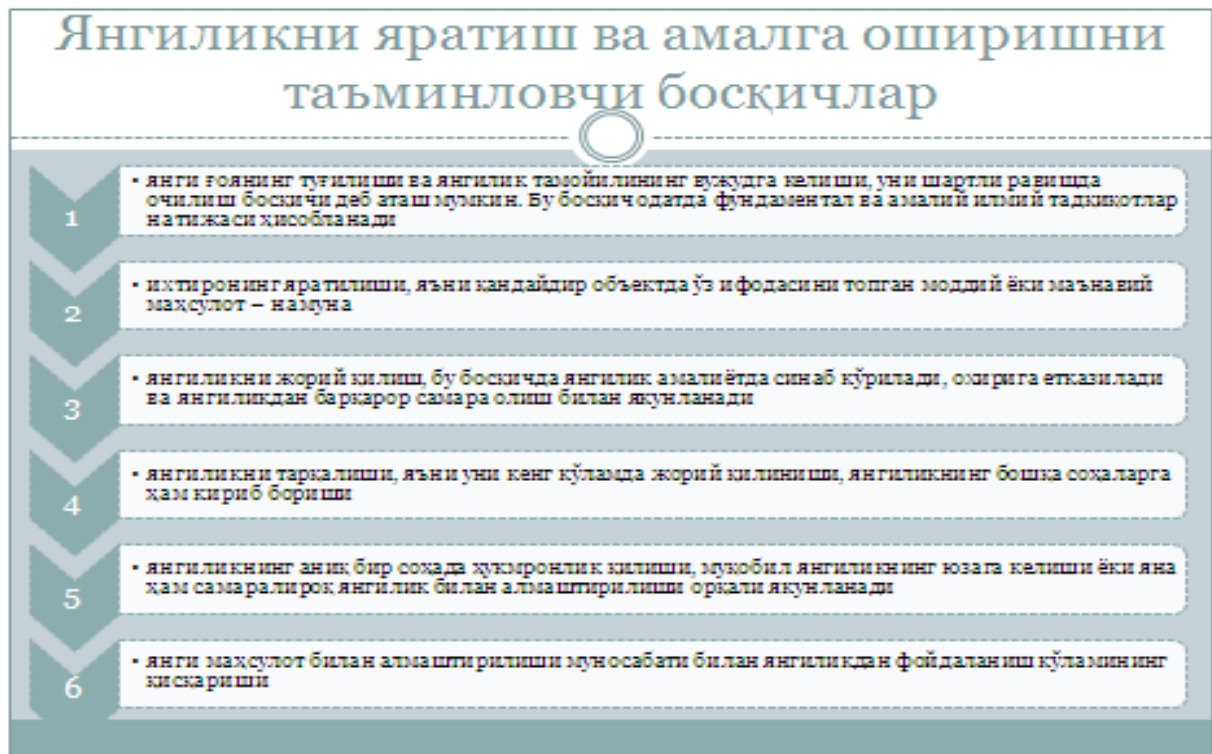
Yangilik kiritish ham ichki mantiq, ham vaqtga nisbatan qonuniy rivojlangan va uning atrof-muhitga o'zaro ta'sirini ifodalaydigan dinamik tizimdir.

Xususiy yangilik V.A. Slasteninning aniqlashicha, joriy zamonaviylashtirishda muayyan tizim mahsuloti unsurlaridan birini yangilashni ko'zda tutadi.

Murakkab va progressiv yangilanishga olib keluvchi ma'lum unsurlarning yig'indisi **shartli yangilik** hisoblanadi.

Mahalliy yangilik konkret obyektida yangilikning foydalanishi bilan belgilanadi.

Subyektiv yangilik ma'lum obyekt uchun obyektning o'zi yangi bo'lishi bilan belgilanadi.

V.I. Zagvyazinskiy **yangi** tushunchasiga ta'rif berib, pedagogikadagi **yangi** bu faqatgina g'oya emas, balki hali foydalanilmagan yondashuvlar, metodlar, texnologiyalardir, lekin bu pedagogik jarayonning unsurlari majmuan yoki alohida olingan unsurlari bo'lib, o'zgarib turuvchi sharoitda va vaziyatda ta'lim va tarbiya vazifalarini samarali hal etishning ilg'or boshlanmalarini o'zida aks ettiradi.

R.N.Yusufbekova **pedagogik yangilikka** o'qitish va tarbiya berishda avval ma'lum bo'lmagan va avval qayd qilinmagan holat, natija, rivojlanib boruvchi nazariya va amaliyotga eltuvchi pedagogik voqelikning o'zgarib turishi mumkin bo'lgan mazmuni sifatida qaraydi.

Pedagogik innovatsiyada R.N.Yusufbekova *innovatsion jarayon tuzulmasining uch blokini farqlaydi:*

Birinchi blok - pedagogikadagi **yangini** ajratish bloki. Bunga pedagogikadagi yangi, pedagogik yangilikning tasnifi, yangini yaratish shart-sharoiti, yangilikning meyorlari, yangining uni o'zlashtirish va foydalanishga tayyorligi, an'ana va novatorlik, pedagogikadagi yangini yaratish bosqichlari kiradi.

Ikkinchi blok - yangini idrok qilish, o'zlashtirish va baholash bloki: pedagogik hamjamiyatlar, yangini baholash va uni o'zlashtirish jarayonlarining rang-barangligi, pedagogikadagi konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, pedagogik jamiyatlarning yangini idrok etish va baholashga tayyorligi.

Uchinchi blok - yangidan foydalanish va uni joriy etish bloki, ya'ni yangini tadbiiq etish, foydalanish va keng joriy etish qonuniyatlari va turlaridir. M.M.Potashnikning innovatsiya jarayonlari talqinlari kishi e'tiborini o'ziga tortadi. U innovatsiya jarayonining quyidagi tuzilmasini beradi:

- faoliyat tuzilmasi - motiv - maqsad - vazifa - mazmun - shakl - metodlar - metodika komponentlari yig'indisi;

- subyektiv tuzilma-innovatsion faoliyat subyektlarining xalqaro, mintaqaviy, tuman, shahar va boshqa sathlari;
- sathiy tuzilma-innovatsion faoliyat subyektlarining xalqaro, mintaqaviy, tuman, shahar va boshqa sathlari;
- mazmun tuzilmasi - o‘quv-tarbiyaviy ishlar, boshqaruv (va b.)da yangilikning paydo bo‘lishi, ishlab chiqilishi va o‘zlashtirilishi;
- bosqichlilikka asoslangan hayot davriylik tuzilmasi – yangilikning paydo bo‘lishi - ildam o‘shish - yetuklik – o‘zlash tirish - diffuziya (singib ketish, tarqalish) – boyish (to‘yinish) – qoloqlik - inqiroz – irradiatsiya(aldanish) – zamo naviylashtirish;
- boshqaruv tuzilmasi - boshqaruv harakatlarining 4 ta turining o‘zaro aloqasi: rejalashtirish - tashkil etish - rahbarlik qilish - nazorat qilish;
- tashkiliy tuzilma - diagnostik, oldindan ko‘ra bilish, sof tashkiliy, amaliy, umumlashtiruvchi, tatbiq etuvchi.

Innovatsiya jarayoni tarkibiy tuzilmalar va qonuniyatlarni qamrab olgan tizimdan iboratdir.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda innovatsion jarayoni kechishining 4 ta asosiy qonuniyati farqlanadi:

- *pedagogik innovatsiya muhitining ayovsiz bemaromlik qonuni;*
- *nihoyat amalga oshish qonuni;*
- *qoliplashtirish (stereotiplashtirish) qonuni;*
- *pedagogik innovatsiyaning davriy takrorlanishi va qaytishi qonuni;*

Ayovsiz bemaromlik qonunida pedagogik jarayon va hodisalar to‘g‘risidagi yaxlit tasavvurlar buziladi, pedagogik ong bo‘linadi, pedagogik yangilik baholanadi va u yangilikning ahamiyati va qimmatini keng yoyadi.

Nihoyat amalga oshish qonuni yangilikning hayotiyligi bo‘lib, u erta yo kech, stixiyali yoki ongli ravishda amalga oshadi.

Qoliplashtirish (stereotiplashtirish) qonuni shundan iboratki, unda pedagogik innovatsiya fikrlashni bir qolipga tushirish va amaliy harakatga o‘tish tendensiyasiga ega bo‘ladi. Bunday holatda pedagogik qolip (stereotip) qoloqlikka, boshqa yangiliklarning amalga oshish yo‘liga to‘siq bo‘lishga majbur bo‘ladi.

Pedagogik innovatsiyaning davriy takrorlanishi va qaytishi qonunining mohiyati shundaki, unda yangilik yangi sharoitlarda qayta tiklanadi.

Pedagogik innovatsiya tadqiqotchilari innovatsiya jarayonining ikki tipini farqlaydilar:

Innovatsiyaning birinchi tipi stixiyali o‘tadi, ya’ni innovatsion jarayonda unga bo‘lgan ehtiyoj hisobga olinmaydi, uni amalga oshirishning barcha shart sharoitlari tizimi, usullari va yo‘llariga ongli munosabat bo‘lmaydi.

Innovatsiyaning ikkinchi tipi ongli, maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan faoliyat mahsulidir.

Oliy maktabdagi innovatsion jarayonlar V.A.Slastenin, M.M.Levina, M.Y.Vilenskiy va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

Oliy maktab innovatsion jarayonlari negizida quyidagi yondashuvlarni belgilash mumkin:

- *madaniyatshunoslik jihatidan (insonni bilishning ustuvor rivojlanishi) yondashuv;*
- *shaxsiy faoliyat jihatidan (ta'limdagi yangi texnologiyalar) yondashuv;*
- *ko'p subyektli (dialogik) yondashuv, kasbiy tayyorgarlikni insonparvarlashtirish;*
- *individual - ijodiy (o'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatlari) yondashuv.*

Oliy maktabda **innovatsion faoliyatning subyekt**i o'qituvchi, uning shaxsiy imkoniyati hisoblanadi. Bunda o'qituvchi shaxsining ijtimoiy-madaniy, intellektual va axloqiy imkoniyatlari yuksak ahamiyatga molik bo'ladi.

S.M.Godninning ishlarida *talabaning shaxsiy xislatlari pedagogik jarayonning subyekt*i sifatida yoritiladi. Unga quyidagilarni kiritadi: o'qitishning hozirgi va kelgusi bosqichlari uchun qabul qilingan o'quv - tarbiya jarayonining maqsadi, vazifasi va ko'rsatmalarini anglay bilish; intellektual mehnatning yangi tadbirlarini egallash; maqsadga muvofiq kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash va mustaqil tahsil olish, qiyinchiliklarni a'lo darajada yenga bilish, o'sish va mustahkam o'rin egallashning kengayayotgan intellektual va kasbiy imkoniyatlari, istiqbollari bilan qoniqish, o'zining sotsial roli funksiyasini bajarishida faol munosabatda bo'lish va hokazo.

Innovatsion pedagogik jarayonning muhim unsurlari *shaxsning o'z-o'zini boshqarishi va o'zini- o'zi safarbar qila olishi hisoblanadi*. Uning eng muhim yo'nalishlaridan biri **talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirish**.

Bunday yo'nalish talabalarning o'quv ishlarini faollashtirish, ularning kasbiy ixtisoslashishini aniqlab olish faolligini o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, innovatsion faoliyat omillari nazariyasi tahlili uning eng muhim yo'nalishi **gumanistik aksiologiya** ekan degan xulosaga olib keladi.

3.2. Professional va havaskor ijrochilik.

Professional ijrochilik o'zining mukammalligi, har bir kuyga oqilona yondashishi bilan ajralib turadi. Mukammalligi shundaki: ijro paytida o'zini tutishi, har bir shtrix, har bir zarb, har bir parda o'z o'rnida bo'lishi; har bir kuyga oqilona yondashishini shunday izohlash mumkin: cholg'uchi ma'lum bir kuyni ijro etishdan oldin yaxshilab o'rganib chiqadi, kuyning murakkab jihatlari, pardalari, tarixiy kelib chiqishi, ruhiyatidan kelib chiqib, ijodiy yondashadi.

Havaskor ijrochilik esa aksincha, sahnada o'zini tutishi, kuyning ba'zi jihatlari, unsurlarini sezmay tashlab ketishi, shtrix va zarblarini poyma-poy ketishi, chalayotgan kuyga xos bo'lmagan pardalarini ijro etishi bilan farqlanadi.

Cholg'u ijrochiligida ustoz-shogird an'anasi, tizimining paydo bo'lishi juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Buni shunday izohlash mumkin: musiqa yoki

musiqiy cholg'ular yaralibdiki ustozdan shogirdga, otadan-o'g'ilga musiqa madaniyatimiz davom etib kelmoqda. Ustozlar musiqada erishgan o'z yangilik va yutuqlarini shogirdlariga o'rgatib, bu maqom bo'ladimi, dostonchilikmi yoki boshqa bir janrlarmi barchasida usto-shogird an'anasi mavjud.

O'zbekiston davlat konservatoriyasidagi An'anaviy ijrochilik va an'anaviy xonandalik kafedralari aynan qadimiy ustoz-shogird an'anasining zamonaviy ko'rinishidir.

Maqom san'ati. Mumtoz musiqani o'rgatish uslublari. Ta'lim tizimida cholg'u ijrochiligini o'rgatish borasida ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalar.

Mumtoz musiqani o'rgatish uslubining zamonaviylashtirilishida asosan ustoz, ya'ni professor-o'qituvchi va jurnavozlarning ahamiyati juda katta. Bu jarayon shunday kechadi: dastlab ustoz ijro etadi, eng yaxshi ijrochilarni ta'kidlab, ovoqli yozuvlaridan eshittiradi. Keyin nota misolida kuyni birgalikda tahlil etadi, talaba-shogirdga uyga vazifa etib kuyni yod olish topshiriladi. Navbatdagi darsda talaba o'zi ustoz yordamisiz ijro etadi, tushunmagan joylarida to'xtab, ayrim jihatlarini so'raydi. Ustoz talabaning ijrosidagi kamchiliklarini to'g'rilaydi va kuyni mukammal ijrosini ta'minlash uchun uyga vazifa etib, kuyni ko'p bora chalib mukammallashtirish topshiriladi. Bu jarayon kuyni katta yoki kichikligi, murakkab va soddaligiga ham bog'liq. Bir yoki ikki darsda ma'lum bir kuyni o'rganishi qiyin. Ustozimiz O'zbekiston xalq artisti, buyuk hizmatlari ordeni nishondori Turg'un Alimatov aytganlaridek: "Bir kuyni o'rganish uchun ko'p vaqt ketmaydi, ammo uni chalish uchun, tayyor ijod mahsuliga keltirish uchun yillar kerak bo'ladi".

3.3. Mashhur cholg'uchilarning ijodi. Ular yaratgan uslublarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalalari.

Ta'lim tizimida cholg'u ijrochiligini o'rgatish borasida ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalar borasida shunday bir ibora bor: "Ta'lim bergan ustozingdan ayrilma". Bu degani an'anaviy ijrochilik borasida, uni rivojlantirish, o'rganishda o'zimizni mahalliy uslublarga teng keladigani butun dunyoda topilmasa kerak. Milliy san'atimizni barcha jabhalarini qayta tiklash, o'rganish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgandir. O'zimizni mahalliy uslub, ya'ni milliy ijrochilik maktablari ustoz-shogird an'anasiga tayangan bo'lib, milliy musiqamizda shunday bir unsurlar borki, buni faqat ustozning ijrolaridan, dono fikrlaridan shogird bahramand bo'lmasa, milliy ijrochilik maktablariga xos ijro yo'qolib ketadi. Bizni millatimizga xos an'ana ham aynan shunda.

Musiqiy asarlarni o'zlashtirishda ijrochilikning an'anaviy va zamonaviy uslublari shunday: an'anaviy uslubda shogird ustozni yonida yurib, ijrolaridan bahramand bo'lib, ustozning ilxomi kelgan paytda kuylarni ijrosini birgalikda mashq natijasida o'rganiladi. Bu uslubning unumdorligi ham shunda.

Zamonaviy ustoz-shogird uslubi esa ustoz ishga keladi, uning kayfiyati, ishga layoqatiga hech kim e'tibor bermaydi. O'quvchi-shogird darsga kelishi bilan bir soat davomida dars o'tishga majbur, chunki bu o'quvchini bu darsdan keyin boshqa darsi bo'lishi mumkin, ustoz shogirdini uzoq ushlab o'tira olmaydi. Ammo ustoz kayfiyati chog' bo'lsa, ilxomi jo'sh urib turgan bo'lsa shogirdining baxti. U shogird ustozni mukammal ijrochidan, noyob maslahatlaridan bahramand bo'lishi mumkin.

Repertuar tanlash va cholg'u ijrochilarini tayyorlashda individual yondashuv masalalari borasida har bir sozanda talaba yakkama-yakka ustoz bilan mashq qilishi lozim. Har bir talabaning qiziqishi, qobiliyatini ustoz sozanda darrov payqab, ichki hissiyotidan kelib chiqib ijro dasturini tanlashi kerak. Talabaning xarakteriga mos, qobiliyatiga xos kuy tanlansa talaba ijro mukammal bo'lishiga erishiladi. Agar talabaning qobiliyati zo'r bo'lib, berilgan kuy uning xarakteriga mos kelmasa yoki kuy ruhiyatiga mos kelib, bu kuyni chalish uchun qobiliyati o'rtacharoq bo'lsa ham ijro mukammal bo'lmaydi.

Mashhur dirijyor va musiqachilarning ijodi bilan talabalarni tanishtirib borish ham ustoz sozanda zimmasidagi vazifalardan biridir. Har bir kuyni ijro etishdan oldin ushbu kuyni mashhur ijrochilari, ijrochilarning qaysi maktab vakillari ekanligi haqida gapirish ustoz uchun ham qarz, ham farzdir. Bu ijrolarni magnit yozuvlarini eshitirib, dars o'tilsa nur ustiga a'lo nur bo'lar edi.

Cholg'u ijrochiligida yaratilgan yangi uslublarning ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalalari hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Mazkur vazifa yana ustozlar zimmasiga yuklatiladi. Har bir berilgan kuyni ijrochi ustoz kayfiyati chog' paytida uz uslubida ijro etib, magnit tasmalariga yozmog'i kerak. Ushbu berilgan kuyni boshqa ijrochilar, boshqa ijrochilik maktabi vakillarini ham magnit yozuvlarini topib talaba sozandaga navbatma-navbat eshittirib, ustoz ijrochilik maktablarini farqini, yutuq va kamchiliklarini aytib talabaga tushuntirsa ustoz-shogird tizimining zamonaviy ko'rinishi bo'ladi.

Nazorat savollari

1. An'anaviy ijrochilikda ustoz-shogird tizimining talabalarga foydasi nimada?
2. Zamonaviy va qadimiy ustoz-shogird an'anasining farqi qanday?
3. Ijro dasturi tanlashda talabaning qanday jihatlariga e'tibor berish lozim?
4. Ustoz darslarga qanday kayfiyatda kelishi kerak?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.Yunusov "Maqom asoslari" T.1990 y.;
2. M.Matyakubov "An'anaviy ijrochilik uslubi" T. 2015 y.;

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

О'qituvchi tinglovchilarni 2- (3 yoki 4) guruhga bo'ladir. Mavzu bo'yicha tayyorlangan topshiriqlarni tarqatadi. O'quv natijalari nima berishini aniklashtiradi, erishiladigan natijaning yutuq va kamchiliklarining mohiyatini aytadi. Qanday qo'shimcha materiallardan foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot beradi. (darslik, ma'ruza matni, internet materallari). Guruhlarda ish boshlash vaqtini e'lon qiladi.

Guruhlardagi hamkorlik ishlarining takdimotini tashkillashtiradi va boshqaradi. Takdimot muddati 20 minutdan oshmasligini e'lon qiladi.

O'qituvchi har bir savolga yakun yasaydi.

Mashg'ulotni baholash. Voqeliklarning ketma-ketligi, topshiriqlarni asoslab berish, shuningdek tinglovchilar bilim saviyasini shakllantirishga, tushunchalaridan to'g'ri xulosalar chiqarishiga e'tibor qaratadi.

Mavzu bo'yicha yakunlovchi xulosalar qiladi. Mavzu maqsadiga erishishdagi talabalar faoliyatini tahlil qiladi va baholaydi.

Guruhda ishlash qoidalari

Har kim o'z o'rtoqlarini tinglashi, hurmat bildirishi kerak.

Har kim aktiv, birgalikda, berilgan topshiriqqa mas'uliyat bilan qaragan holda ishlashi kerak.

Har kim zarur bo'lgan holda yordam so'rashi lozim.

Har kim undan yordam so'ralganda albatta yordam berishi kerak.

Har kim guruh ishi natijasini baholashda ishtirok etishi shart.

Har kim aniq tushunishi kerakki:

- boshqalarga o'rgatib o'zimiz o'rganamiz.

- kemaga tushganning joni bir: yo birga qutilamiz yoki birga cho'kamiz.

Topshiriqni bajarish ketma-ketligi va reglamenti.

1. Individual o'qish-2 minut.
2. Muhokama qilish –3 minut.
3. Prezentatsiya (takdimot) varag'ini tayyorlash- 5 minut.
4. Prezentatsiya (takdimot) qilish –5 minut.
5. Guruhlar boshqa guruhlarni prezentatsiya (taqdimot)lari vaqtida ularni baholash.
6. Baholash natijalarini rahbarga aytish.

1-ilova

Birinchi guruh uchun vazifa.

Savollar	Tushuncha va sharh	Izoh
“Avangardizm” atamasi nimani anglatadi?		
Avangardizmning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari haqida gapirib bering.		
Dodekofoniya nima?		

Ikkinchi guruh uchun vazifa.

Savollar	Tushuncha va sharh	Izoh
Aleatorika metodini tushuntirib bering.		
Arnold Shyonberg haqida so'zlab bering.		
Zamonaviy musiqiy kompozitsiya uslublarini qanday tasniflash mumkin?		

2-ilova

Guruhni baholash jadvali.

Guruh-lar	Javoblarning aniq, ravshanligi	Axborotning ishonchliligi	Guruh a'zosining faolligi	Umumiy ballar	Baho
1-guruh					
2-guruh					

2-amaliy mashg'ulot: Mashg'ulot turlari, shakllari. Ixtisoslik fanlarini o'qitishning zamonaviy metodikasi. Ochiq darslarni o'tkazish va darslarni tahlil qilish metodikasi.

Ishdan maqsad – Ta'lim tizimida musiqiy avangardizm oqimida - Dodekofoniya, Sonorika, Puantilizm, Aleatorika, Minimalizm kabi musiqiy kompozitsiya tuzish metodlari; zamonaviy musiqa yaratgan kompozitorlar: Penderetskiy, Shchedrin, Shnitke va boshqalarning ijodi; uslublar plyuralizmi; musiqiy til evolyusiyasi va uning shakl, musiqiy obraz hosil qilish mexanizmiga ta'sirini o'rgatish borasida ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalarni tahlil qilish. O'zbekiston kompozitorlari ijodida zamonaviy shakl va uslublar. Kompozitor va folklor. Sharq va G'arb musiqasining integratsiyasi. Zamonaviy dirijyorlik san'ati maktablari. Tinglangan audio yoki tinglab tomosha qilingan video lavha yuzasidan asosli fikr-mulohaza yuritish ko'nikmalariga ega bo'lish.

Masalaning qo'yilishi: Tinglovchilar kichik guruhlariga bo'lingan holda ularga har bir vazifa bo'yicha berilgan savollarga javob tayyorlab, asosli sharhlab berishlari talab etiladi.

Ishni bajarish uchun namuna

O'qituvchi talabalarni 2- (3 yoki 4) guruhga bo'ladi. Mavzu bo'yicha tayyorlangan topshiriqlarni tarqatadi. O'quv natijalari nima berishini aniklashtiradi, erishiladigan natijaning yutuq va kamchiliklarining mohiyatini aytadi. Qanday qo'shimcha materiallardan foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot beradi. (darslik, ma'ruza matni, internet materallari). Guruhlarda ish boshlash vaqtini e'lon qiladi.

Guruhlardagi hamkorlik ishlarining takdimotini tashkillashtiradi va boshqaradi. Takdimot muddati 20 minutdan oshmasligini e'lon qiladi.

O'qituvchi har bir savolga yakun yasaydi.

Mashg'ulotni baholash. Voqeliklarning ketma-ketligi, topshiriqlarni asoslab berish, shuningdek talabalar bilim saviyasini shakllantirishga, tushunchalaridan to'g'ri xulosalar chiqarishiga e'tibor qaratadi.

Mavzu bo'yicha yakunlovchi xulosalar qiladi. Mavzu maqsadiga erishishdagi talabalar faoliyatini tahlil qiladi va baholaydi.

Guruhda ishlash qoidalari

Har kim o‘z o‘rtoqlarini tinglashi, hurmat bildirishi kerak.

Har kim aktiv, birgalikda, berilgan topshiriqqa mas’uliyat bilan qaragan holda ishlashi kerak.

Har kim zarur bo‘lgan holda yordam so‘rashi lozim.

Har kim undan yordam so‘ralganda albatta yordam berishi kerak.

Har kim guruh ishi natijasini baholashda ishtirok etishi shart.

Har kim aniq tushunishi kerakki:

- boshqalarga o‘rgatib o‘zimiz o‘rganamiz.

- kemaga tushganning joni bir: yo birga qutilamiz yoki birga cho‘kamiz.

Topshiriqni bajarish ketma-ketligi va reglamenti.

1. Individual o‘qish-2 minut.
2. Muhokama qilish –3 minut.
3. Prezentatsiya (takdimot) varag‘ini tayyorlash- 5 minut.
4. Prezentatsiya (takdimot) qilish –5 minut.
5. Guruhlar boshqa guruhlarni prezentatsiya (taqdimot)lari vaqtida ularni baholash.
6. Baholash natijalarini rahbarga aytish.

1-ilova

Birinchi guruh uchun vazifa.

Savollar	Tushuncha va sharh	Izoh
“Puantilizm” atamasi nimani anglatadi?		
K.Penderetskiy haqida gapirib bering.		
A.Shnitke kim?		

Ikkinchi guruh uchun vazifa.

Savollar	Tushuncha va sharh	Izoh
Minimalizm metodini tushuntirib bering.		
R.Shchedrin haqida so‘zlab bering.		
Tonalligi bo‘lmagan musiqani qanday tasniflash mumkin?		

2-ilova

Guruhni baholash jadvali.

Guruhlar	Javoblarning aniq, ravshanligi	Axborotning ishonchliligi	Guruh a'zosining faolligi	Umumiy ballar	Baho
1-guruh					
2-guruh					

3-amaliy mashg'ulot: Ilg'or xorijiy tajribalar asosida darslarni tashkil etish uslubi. Musiqa fanlarini o'qitishda "Ustoz-shogird" an'analari.

Ishdan maqsad – Xorijiy davlatlarda vokal maktablar. Vokal ijrochilik san'atida artistik mahorat va sahna madaniyati. Kadrlar tayyorlash bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar. Vokal ijrochiligida zamonaviy texnik vositalar. Xalqaro xonandalar tanlovlari va festivallar. Xonandalikda mahalliy uslublar. Ta'lim tizimida xorijiy davlatlarda vokal maktablar; vokal ijrochilik san'atida artistik mahorat va sahna madaniyatini o'rgatish borasida ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalarni tahlil qilish. Tinglangan audio yoki tinglab tomosha qilingan video lavha yuzasidan asosli fikr-mulohaza yuritish ko'nikmalariga ega bo'lish.

Masalaning qo'yilishi: Tinglovchilar kichik guruhlariga bo'lingan holda ularga har bir vazifa bo'yicha berilgan savollarga javob tayyorlab, asosli sharhlab berishlari talab etiladi.

Ishni bajarish uchun namuna

O'qituvchi talabalarni 2- (3 yoki 4) guruhga bo'ladi. Mavzu bo'yicha tayyorlangan topshiriqlarni tarqatadi. O'quv natijalari nima berishini aniklashtiradi, erishiladigan natijaning yutuq va kamchiliklarining mohiyatini aytadi. Qanday qo'shimcha materiallardan foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot beradi. (darslik, ma'ruza matni, internet materallari). Guruhlarda ish boshlash vaqtini e'lon qiladi.

Guruhlardagi hamkorlik ishlarining takdimotini tashkillashtiradi va boshqaradi. Takdimot muddati 20 minutdan oshmasligini e'lon qiladi.

O'qituvchi har bir savolga yakun yasaydi.

Mashg'ulotni baholash. Voqeliklarning ketma-ketligi, topshiriqlarni asoslab berish, shuningdek talabalar bilim saviyasini shakllantirishga, tushunchalaridan to'g'ri xulosalar chiqarishiga e'tibor qaratadi.

Mavzu bo'yicha yakunlovchi xulosalar qiladi. Mavzu maqsadiga erishishdagi talabalar faoliyatini tahlil qiladi va baholaydi.

Guruhda ishlash qoidalari

Har kim o'z o'rtoqlarini tinglashi, hurmat bildirishi kerak.

Har kim aktiv, birgalikda, berilgan topshiriqqa mas'uliyat bilan qaragan holda ishlashi kerak.

Har kim zarur bo'lgan holda yordam so'rashi lozim.

Har kim undan yordam so'ralganda albatta yordam berishi kerak.

Har kim guruh ishi natijasini baholashda ishtirok etishi shart.

Har kim aniq tushunishi kerakki:

- boshqalarga o‘rgatib o‘zimiz o‘rganamiz.
- kemaga tushganning joni bir: yo birga qutilamiz yoki birga cho‘kamiz.

Topshiriqni bajarish ketma-ketligi va reglamenti.

1. Individual o‘qish-2 minut.
2. Muhokama qilish –3 minut.
3. Prezentatsiya (takdimot) varag‘ini tayyorlash- 5 minut.
4. Prezentatsiya (takdimot) qilish –5 minut.
5. Guruhlar boshqa guruhlarini prezentatsiya (taqdimot)lari vaqtida ularni baholash.
6. Baholash natijalarini rahbarga aytish.

1-ilova

Birinchi guruh uchun vazifa.

Savollar	Tushuncha va sharh	Izoh
Vokal maktablari deganda nimani tushunasiz?		
Italyan vokal xonandalaridan kimlarni bilasiz?		
Maqom ijrochiligi haqida fikr bildiring.		

Ikkinchi guruh uchun vazifa.

Savollar	Tushuncha va sharh	Izoh
Zamonaviy xonandalik maktablari haqida qanday firklar bildira olasiz?		
O‘zbekiston vokal maktablarining yorqin vakillari kimlar?		
Zamonaviy estrada-jaz xonandaligi haqida firklaringiz.		

2-ilova

Guruhni baholash jadvali

Guruh-lar	Javoblarning aniq, ravshanligi	Axborotning ishonchliligi	Guruh a'zosining faolligi	Umumiy ballar	Baho
1-guruh					
2-guruh					

4-amaliy mashg'ulot: Talabalar bilimni nazorat qilish va baholash metodikasi. Ixtisoslik fanlarini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish.

Ishdan maqsad – Ta'lim tizimida cholg'u ijrochiligini o'rgatish borasida ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalar va mumtoz musiqani o'rgatish uslubining zamonaviylashtirilishini tahlil qilish. Tinglangan audio yoki tinglab tomosha qilingan video lavha yuzasidan asosli fikr-mulohaza yuritish ko'nikmalariga ega bo'lish.

Ta'lim tizimida musiqiy asarlarni o'zlashtirishda ijrochilikning an'anaviy va zamonaviy uslublar; repertuar tanlash va cholg'u ijrochilarini tayyorlashda individual yondashuv masalalarini tahlil qilish. Tinglangan audio yoki tinglab tomosha qilingan video lavha yuzasidan asosli fikr-mulohaza yuritish ko'nikmalariga ega bo'lish.

Ta'lim tizimida mashhur dirijyor va musiqachilarning ijodi; mashhur cholg'uchilar yaratgan uslublarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalalarini tahlil qilish. Tinglangan audio yoki tinglab tomosha qilingan video lavha yuzasidan asosli fikr-mulohaza yuritish ko'nikmalariga ega bo'lish.

Masalaning qo'yilishi: Tinglovchilar kichik guruhlarga bo'lingan holda ularga har bir vazifa bo'yicha berilgan savollarga javob tayyorlab, asosli sharhlab berishlari talab etiladi.

Ishni bajarish uchun namuna

O'qituvchi talabalarni 2- (3 yoki 4) guruhga bo'ladi. Mavzu bo'yicha tayyorlangan topshiriqlarni tarqatadi. O'quv natijalari nima berishini aniklashtiradi, erishiladigan natijaning yutuq va kamchiliklarining mohiyatini aytadi. Qanday qo'shimcha materiallardan foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot beradi. (darslik, ma'ruza matni, internet materallari). Guruhlarda ish boshlash vaqtini e'lon qiladi.

Guruhlardagi hamkorlik ishlarining takdimotini tashkillashtiradi va boshqaradi. Takdimot muddati 20 minutdan oshmasligini e'lon qiladi.

O'qituvchi har bir savolga yakun yasaydi.

Mashg'ulotni baholash. Voqeliklarning ketma-ketligi, topshiriqlarni asoslab berish, shuningdek talabalar bilim saviyasini shakllantirishga, tushunchalaridan to'g'ri xulosalar chiqarishga e'tibor qaratadi.

Mavzu bo'yicha yakunlovchi xulosalar qiladi. Mavzu maqsadiga erishishdagi talabalar faoliyatini tahlil qiladi va baholaydi.

Guruhda ishlash qoidalari

Har kim o'z o'rtoqlarini tinglashi, hurmat bildirishi kerak.

Har kim aktiv, birgalikda, berilgan topshiriqqa mas'uliyat bilan qaragan holda ishlashi kerak.

Har kim zarur bo'lgan holda yordam so'rashi lozim.

Har kim undan yordam so'ralganda albatta yordam berishi kerak.

Har kim guruh ishi natijasini baholashda ishtirok etishi shart.

Har kim aniq tushunishi kerakki:

- boshqalarga o'rgatib o'zimiz o'rganamiz.

- kemaga tushganning joni bir: yo birga qutilamiz yoki birga cho'kamiz.

Topshiriqni bajarish ketma-ketligi va reglamenti.

1. Individual o'qish-2 minut.
2. Muhokama qilish –3 minut.
3. Prezentatsiya (takdimot) varag'ini tayyorlash- 5 minut.
4. Prezentatsiya (takdimot) qilish –5 minut.
5. Guruhlar boshqa guruhlarni prezentatsiya (taqdimot)lari vaqtida ularni baholash.
6. Baholash natijalarini rahbarga aytish.

1-ilova

Birinchi guruh uchun vazifa.

Savollar	Tushuncha va sharh	Izoh
Havaskorona ijro tushunchasi nimani anglatadi?	Havaskorona ijro har taraflama sodda, mukammal bo'lmagan ijro tushuniladi, sahnada o'zini tutishi, kuyning ba'zi jihatlari, unsurlarini sezmay tashlab ketishi, shtrix va zarblarini poyma-poy ketishi, chalayotgan kuyga xos bo'lmagan pardalarini ijro etishi bilan farqlanadi.	Oddiy ijro.
Professional ijrochilik haqida gapirib bering	Professional ijrochilik o'zining mukammalligi, har bir kuyga oqilona yondashishi bilan ajralib turadi. Mukammalligi shundaki: ijro paytida o'zini tutishi, har bir shtrix, har bir zarb, har bir parda o'z o'rnida bo'lishi; har bir kuyga oqilona yondashishini shunday izohlash	Mukammal ijro.

	mumkin: cholgʻuchi maʼlum bir kuyni ijro etishdan oldin yaxshilab oʻrganib chiqadi, kuyning murakkab jihatlarini, pardalari, tarixiy kelib chiqishi, ruhiyatidan kelib chiqib, ijodiy yondashadi.	
Anʼanaviy ijrochilik nima?	Anʼanaviy ijrochilik sohasi qadim musiqiy sanʼatimiz borasida chuqur izlanishlar olib borib, ustoz-shogird tizimi orqali bizgacha yetib kelgan musiqiy asarlarni asl holicha ijro etish, uch vohta maqomlarini chuqur oʻrganish, tahlil etish va mohirona ijro etish bilan shugʻullanadi.	OʻzDK anʼanaviy ijrochilik kafedrasini va shu yoʻnalish boʻyicha ijod qiladigan sozandalar

Ikkinchi guruh uchun vazifa.

Savollar	Tushuncha va sharh	Izoh
Maqom ijrochiligining subyektlari va obyektlarini tushuntirib bering.		
Anʼanaviy ijrochilikning yshnalishlari haqida soʻzlab bering.		
Anʼanaviy ijrochilikda oʻqitish uslublarini qanday tasniflash mumkin?		

2-ilova

Guruhni baholash jadvali.

Guruhlar	Javoblarning aniq, ravshanligi	Axborotning ishonchliligi	Guruh aʼzosining faolligi	Umumiy ballar	Baho

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

V. KEYSLAR BANKI

1-keys. Pedagogika bo'yicha yaratilgan adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, ularda —Ta'lim jarayoni tushunchasining mohiyati turlicha yoritilgan.

Ta'lim jarayoni – bu:

1. O'quvchilarga bilimlarni berib, ularda ko'nikma, malakalarni berish orqali u yoki bu darajada ularning o'zlashtirilishini ta'minlash (o'qitish)ga qaratilgan faoliyat.

2. O'quvchilar tomonidan BKMning o'zlashtirilishi (o'qishi)ni ta'minlovchi jarayonini boshqarishga yo'naltirilgan o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati (chunki o'qitish va o'qitish – ta'limning o'zaro aloqador va o'zaro shartlangan tomonlaridir).

3. O'qituvchining o'quvchilar tomonidan BKMni ongli va puxta o'zlashtirilishiga yo'naltirilib, bu jarayonda bilimlarning mustahkamlanishi, aqliy va jismoniy mehnat madaniyati elementlarini o'zlashtirish, dunyoqarashni boyitish va o'quvchilar xulq-atvorining shakllanishini ta'minlovchi rahbarligi va harakatlarining izchilligi.

4. O'quvchilarning o'qituvchi rahbarligida BKMni o'zlashtirish, qobiliyatlarini rivojlantirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga qaratilgan faol bilish faoliyati.

Savollar:

1. Ulardan qaysi biri ta'lim jarayonining mohiyatini to'la yoritadi?
2. Fikringizni qanday asoslaysiz?

Tinglovchilarga tavsiya etiladigan manbalar:

—Pedagogikal faniga oid bir necha manbalar.

Tinglovchilar uchun ko'rsatmalar:

1. Keys mohiyatini yetarlicha anglab oling.
2. Berilgan manbalarga tayangan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlang.
3. Aniqlangan omillar orasidan muammoga barchasidan ko'proq dahldor bo'lgan omil (yoki ikkita omil) ni ajrating.
4. Ana shu omillar asosida yechimni asoslashga uring.
5. Yechimni bayon eting.

Keysni yechish jarayoni:

1. Talabalar keys mohiyatini u bilan ikki-uch marta tanishish orqali, sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda yetarlicha anglab oladi.

2. Talaba sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlaydi.

3. Talaba (juftlik, kichik guruh, jamoa) aniqlangan omillar orasidan muammoga barchasidan ko'proq dahldor bo'lgan omil (yoki ikkita omil)ni ajratib oladi.

4. Talaba (juftlik, kichik guruh, jamoa) yechimni ajratib olingan omil (ikkita omil) asosida bayon etadi.

5. Yechim individual, kichik guruhlar yoki jamoa ishtirokida muhokama qilinadi.

O'qituvchining yechimi

1. Mazmuniga ko'ra barcha ta'riflar ham ta'lim jarayonining mohiyatini yoritishga xizmat qiladi. Biroq, muayyan fan har bir kategoriya bo'yicha o'zining

aniq terminologiyasiga ega bo‘lishi, tushunchalar voqea, hodisa yoki jarayonning umumiy tavsifini, obyekt va predmetlarga xos muhim belgilarni yoritishga xizmat qilishi zarur.

2. Keltirilgan ta’riflar asosida tegishli jarayonga xos umumiy tavsiflar negizida tushunchani quyidagicha sharhlash maqsadga muvofiq: ta’lim jarayoni – o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida tashkil etilgan holda ilmiy bilim, ularni amaliyotda qo‘llash ko‘nikma, malakalarini o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon.

2-keys.

Birinchi sinfda o‘qiyotgan Dilshod she’rni ifodali o‘qib bergani uchun —besh baho oldi. O‘qituvchi uni buning uchun maqtadi. Dilshod uyga qaytgach, shoshganicha, bu xabarni oyisiga aytdi. U, hatto, o‘zi yod olgan she’rni oyisiga ham o‘qib bermoqchi bo‘ldi. Ammo, oyisi Dilshodning xabarini sovuqqonlik bilan tingladi va o‘g‘liga qayrilab ham qaramasdan dedi:

- Besh oldingmi? Juda soz, barakalla, - endi ovqat tayyorlashimga xalaqit bermagin-da, o‘ynab kel!

Dilshod tushlik ham qilmay ko‘chaga chiqib ketdi.

Savollar:

1. Vaziyatni qanday baholaysiz?
2. Dilshodning onasi tarbiyaning qaysi tamoyillariga zid ish qildi?
3. Shu kabi vaziyatlar Dilshodning tarbiyasiga qanday ta’sir o‘tkazadi.

Tinglovchilarga tavsiya etiladigan manbalar:

- Pedagogika va
- Psixologiyaga oid adabiyotlar.

Tinglovchilar uchun ko‘rsatmalar:

1. Keys mohiyatini yetarlicha anglab oling.
2. Berilgan manbalarga tayangan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi tarbiya tamoyillarini aniqlang.
3. Aniqlangan tarbiya tamoyillari orasidan muammoga barchasidan ko‘proq dahldor bo‘lgan, eng muhim tamoyil (yoki ikkita tamoyil) ni ajrating.
4. Ana shu tamoyil (tamoyillar) asosida yechimni asoslashga uring.
5. Yechimni bayon eting.

Keysni yechish jarayoni:

1. Talabalar keys mohiyatini u bilan ikki-uch marta tanishish orqali, sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda yetarlicha anglab oladi.

2. Talaba sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi tarbiya tamoyillarini aniqlaydi.

3. Talaba (juftlik, kichik guruh, jamoa) aniqlangan tarbiya tamoyillari orasidan muammoga barchasidan eng muhim tamoyil (yoki ikkita tamoyil) ni ajratib oladi.

4. Talaba (juftlik, kichik guruh, jamoa) yechimni ajratib olingan tarbiya tamoyili (ikkita tamoyil) asosida bayon etadi.

5. Yechim individual, kichik guruhlar yoki jamoa ishtirokida muhokama qilinadi.

O'qituvchining yechimi

1. Nihoyatda yoqimsiz vaziyat. Onasi Dilshodning maktabga qanday borib kelganligi bilan ham qiziqmadi.

2. Dilshodning onasi tarbiyada bolaning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish, tarbiya jarayonida rag'batlantirish tamoyillariga zid ish qildi.

3. Shu kabi vaziyatlar Dilshodning tarbiyasiga salbiy ta'sir o'tkazadi, asta-sekin unda qo'rslik, befarqlik, o'z-o'zini past baholash, o'ziga va atrofdagilarga ishonmaslik kabi xislatlar shakllanadi.

3-keys.

1. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari asosida talabalar ma'naviyatini yuksaltirishda samarali bo'lgan shakllarni aniqlash.

2. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari asosida talabalar ma'naviyatini yuksaltirishda samarali metodlarni tanlash.

3. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari asosida talabalar ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qiluvchi tarbiya vositalari belgilash.

Tinglovchilar uchun metodik ko'rsatmalar

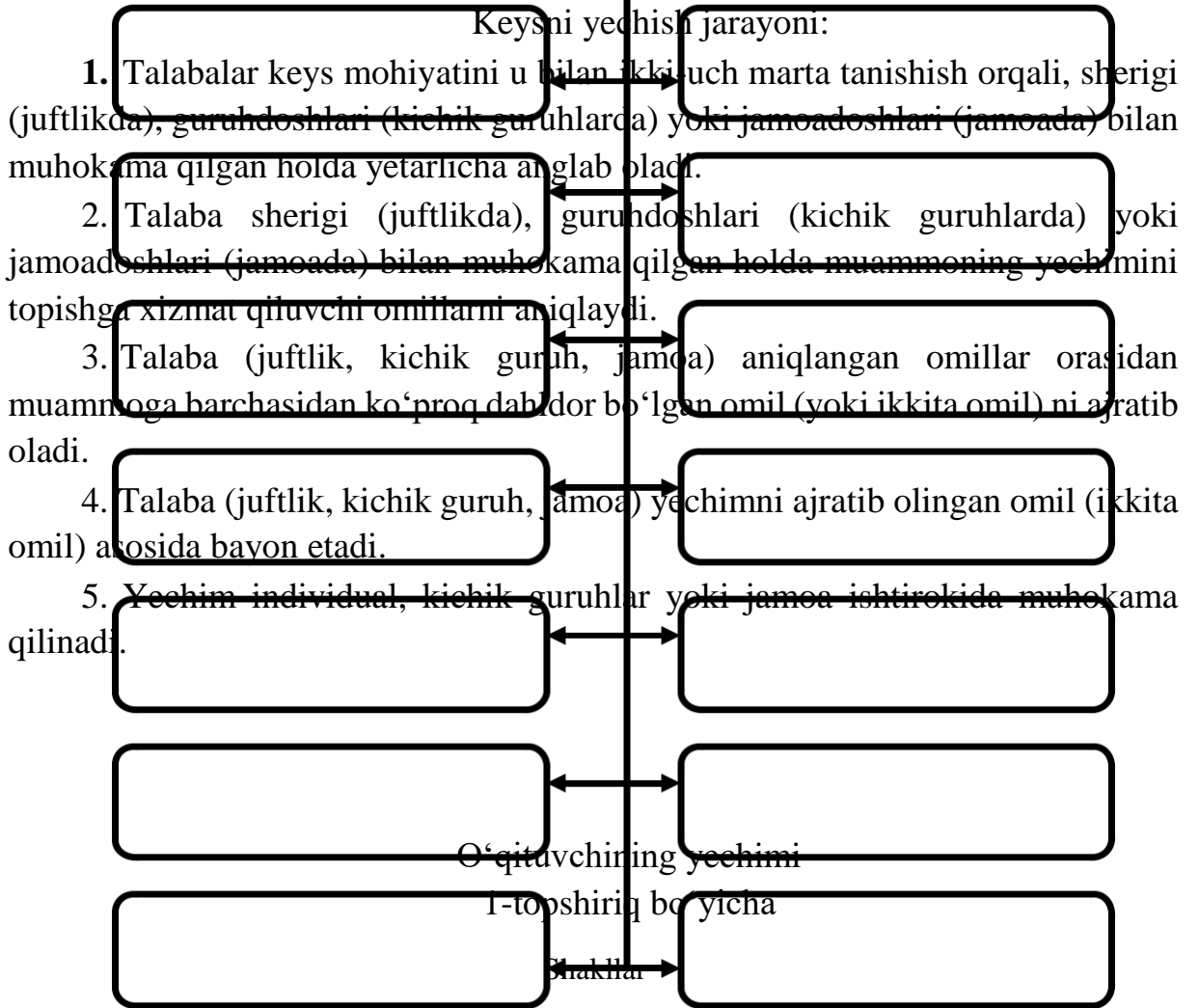
1. Tegishli adabiyotlardan shakl, metod va vosita tushunchalari qanday ma'no anglatishini yodga oling.

2. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari va shaxs ma'naviyatini shakllantirish jarayonlarining mohiyatini chuqur o'rganing.

3. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari asosida talabalar ma'naviyatini yuksaltirishda samarali bo'lgan shakl, metod va vositalar aniqlang.

4. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari asosida talabalar ma'naviyatini yuksaltirishda samarali bo'lgan shakl, metod va vositalarini tizimlashtiring.

5. —Ko'zga ko'ringan ushbu metod yordamida oila tarbiyasining talabalar ma'naviyatini yuksaltirishdagi samarali shakl, metod va vositalari asosida plakat ishlang.

Allomalar yubileylari

**“Bilimdon pedagog”
tanlovi**

Ma’ruzalar

Bayramlar

Musobaqalar

Mushoiralar

**Ilmiy anjumanlar
minarlar**

Davra suhbatlari

**“Yosh mafkurachilar”
klubi**

Bahs-munozaralar

Bukletlar

Oilaviy klub

Ijodiy ishlar tanlovi

Uchrashuvlar va b.

VI. ГЛОССАРИЙ

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Modulli texnologiyalar	eng zamonaviy texnologiya bo‘lib, modul bloklaridan tashkil topgan axborotni tizimli ravishda qayta ishlash va tahlil qilishga, talabaning mustaqil faoliyatiga asoslangan yaxlit jarayon.	Module technologies – the most contemporary technology, module consists of blocks it’s process of student’s self education which is based on analysis systematically process of information.
Modul	mazmuniy va mantiqiy yakunga ega bo‘lgan, didaktik jihatdan ishlab chiqilgan, natijaga qaratilgan, kirish va chiqish nazoratlaridan iborat bo‘lgan birlikdir.	Module – has content and logical ending, produced by didactic way, interested in result, entry and exit test units.
Modul dastur	bir fan doirasidagi modul bloklarining yig‘indisi bo‘lib, erishish lozim bo‘lgan didaktik maqsad, qo‘llaniladigan usullar va vositalar yig‘indisidir.	Module curriculum-it in total collection of blocks of a particular area of a subject, and means and ways which are used to gain for didactic purpose.
O‘quv moduli	nisbatan mustaqil, mantiqiy yakunga ega bo‘lgan o‘quv kursining bo‘lagidir. U o‘quv-uslubiy ta’minotdan nazariy va amaliy qismlardan, topshiriq va joriy hamda yakuniy nazorat kabi qismlardan iborat	Curriculum module-comparatively independent, a part of a course which has logical ending. It comprises theoretical practical parts of curriculum, which have tasks, current and final tests.
Tyuter	(lot. <i>tutorem</i> – maslahatchi) faoliyati talabalarga o‘quv jarayoniga moslashish, vujudga keluvchi ayrim savollarga javob topishga yordamlashishga qaratilgan.	Tutor-(latin-tutorem-counsellor) activity is to facilitate solutions of some problems and adaptation of students to teaching process.

Edvayzer	(advisor - qadimgi fransuz so‘zi “avisen”, “o‘ylamoq” so‘zidan olingan) yakka holda diplom ishi, kurs ishini ishlab chiqish, ilmiy tadqiqot olib borish, yakka dasturlarni ishlab chiqish jarayonida maslahatchidir.	Advisor (ancient French Word “avisen ” which taken from the Word,to think)-who of reseach or diploma and course activities
Fasilitator	(ingl. facilitator, lot. facilis — “yengil, qulay” degan ma’noni bildiradi) fasilitatorguruhlarda faoliyatni tashkil etishda ko‘maklashadi.	Facilitator-(inglish. Facilitator, latin facilis gives the meaning “light, convenient”) facilitator assists to form group activities.
Moderator	(lot. <i>moderor</i> — meyorlash tiraman, tekshiraman) qabul qilingan qoidalarga amal qilishni tekshiradi, talabalarning qobiliyatlarni ochilishiga, bilish faoliyatini aktivlashtirishga yordam beradi.	Moderator-(Lat.moderor-normalization, check)checks activation of learning activity and forming of students abilities and abide accepted rules.
Supervizor	quyidagi to‘rt vazifani bajaradi: o‘qituvchi sifatida o‘rgatadi, fasilitatorlik, maslahatchi, ekspert vazifani bajaradi.	Supervisor-does 4tasks, teaches as a teacher facilitator,advisor and expert.
Superviziya	o‘zaro munosabatlar tizimi bo‘lib, supervizor tomonidan kasbiy faoliyatga oid boshqa mutaxassisga maslahatlar berishni ko‘zda tutadi.	Supervision-gives advice to other specialists on their professional, activities and interrelation system.
Kredit (zachet birligi)	o‘lchov birligi bo‘lib, talabaning auditoriyada va mustaqil o‘quv faoliyatini, baholaydi (o‘quv yuklamasini).	Kredit (standard units) it is a unit of dimension which is assisted independent curriculum activity of a student in the room.
Reyting baholash tizimi	joriy, modulli va semestr nazoratida talabaning bajargan o‘quv faoliyatini va egallagan bilimlari va shakllangan ko‘nikma, malalkalarini ballar ko‘rinishida baholash tizimi.	Assessment system-it is point of system as the scorethe skills and knowledge of students which formed during the academic activity in current, module and semester.

Reyting (reyting bahosi)	talaba erishgan darajasini sifatini baholovchi ball tizimi.	GPA-score of system which learner's obtained quality level the quality of level of knowledge assessment system.
Kreativlik	termini angliya-amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo'ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi.	Creativness-appeared in the 60s America psychology and termin England to create new conception and form new abilities and qualities (characteristics)
Kreativ ta'lim	bu ta'lim oluvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga, takomillashtirishga yo'naltirilgan ta'lim bo'lib, u ta'lim oluvchidagi yaratuvchanlik, bunyodkorlik qobiliyatlarini o'stirishga xizmat qiladi.	Creative learning-this education is directed (trend) to perfection of development creative abilities of a learner and services to rise the abilities of creative ness and to produce something new or a work of art.
Muammoli ta'lim	ilmiy bilishni rivojlantirishga asoslangan ta'lim shakli bo'lib, muammoli vaqtning ya'ni, jamiyat rivojlanishi jarayonida bilish va bilmaslik o'rtasida obyektiv ravishda vujudga keladigan vaziyat.	Problematic learning- it is based on to develop scientific learning,problematic time,it is a sitivation which appear betweyen knowledge and ignorant in the process of development society.
Transferancy	bu ECTS (European Credit Transfer System) tizimiga xohlagan shaxs yoki tashkilotning to'siqsizkirishiga shart - sharoit yaratish.	Transferancy-ECTS(European Credit, Transfer System)- creation entry facilities for any person or organization to this system without any challenges.
Sintez	elementlardan, bo'limlardan yangilikka ega bo'lgan yaxlitlikni yaratish ko'nikmasini anglatadi.	Syntheses-expresses totally creation skill which combined elements and units.
Texnologiya	yunoncha "tehne", ya'ni "mahorat", "san'at" va "logos" – "fan", degan so'zlardan olingan. Uning yordamida manbalarda sifat o'zgarishlar ro'y beradi.	Technology-greek Word which derived from "tehne e i", "competence", "art" and "logos"- "science" with the help it quality changes of

	Texnologiya - biror ishda, mahoratda, jarayonda, san'atda qo'llaniladigan yo'llar, uslublar to'plamidir (talqinli lug'at).	sources will happen. Technology-collection of using ways and methods in the competence, process and art.
Masofali ta'lim	masofada turib o'quv axborotlarini almashish vositalariga asoslanuvchi maxsus axborot ta'lim muhiti yordamida ta'lim xizmatlari to'plamidan iborat.	Distance learning it is collection of education services with the help of exchanging academic information based on special information environment from a distance
Blended learning	(aralash o'qitish)	Blended learning (interference teaching)
Vebinar	ma'ruza, seminar yoki konferensiya Internet orqali bir vaqtda hozir bo'lgan talabalar bilan audio video bilan jonli olib boriladi.	Vebinarreport seminar or conference. It is conducted with lively audio visual through the internet.
Evristik metodlar	evristik metodi o'qituvchilardan ijodiy xususiyat kasb etuvchi yuqori darajadagi bilish faoliyatini tashkil eta olish ko'nikma va malakalariga ega bo'lishni taqozo etadi. Buning natijasida o'quvchilar mustaqil ravishda yangi bilimlarni o'zlashtira oladilar.	Evristik methods- it requires to organize high level of knowledge skills from students. As a result of it learners will obtain new knowledge independently.

VII. АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

ADABIYOTLAR

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘ taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev SH.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarori.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847- sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-14-sonli Farmoni.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Oliy ta’limning meyoriy - huquqiy xujjatlari to‘plami. -T., 2013.
2. O‘rinov V. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarida ECTS

kredit-modul tizimi: asosiy tushunchalar va qoidalar. O‘quv qo‘llanma. Nyu Bransvik Universiteti, 2020.

3. The European Higher Education Area. - Joint Declaration of the Ministers of Education. - Bologna, 1999, 19 June.

4. Shaping our Own Future in the European Higher Education Area // Convention of European Higher Education Institutions. - Salamanca, 2001, 29-30 march.

5. Virtualnaya realnost kak novaya issledovatel'skaya i obrazovatel'naya sreda. Serfuz D.n. i dr. // JURNAL Nauchno-analiticheskiy jurnal «Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta Gosudarstvennoy protivopozharnoy sluzhbi MCHS Rossii», 2015. – s.185-197.

6. Ibraymov A.YE. Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. Metodik qo‘llanma. – T.: “Lesson press”, 2020. -112 b.

7. Ignatova N. Y. Obrazovaniye v sifrovuyu epoxu: monografiya. M-vo obrazovaniya i nauki RF. – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

8. Kiryakova A.V, Olxovaya T.A., Mixaylova N.V., Zaporojko V.V. Internet-texnologii na baze LMS Moodle v kompetentnostno-oriyentirovannom obrazovanii: uchebno-metodicheskoye posobiye / A.V. Kiryakova, T.A. Olxovaya, N.V. Mixaylova, V.V. Zaporojko; Orenburgskiy gos. un-t. – Orenburg: OGU, 2011. – 116 s. http://www.osu.ru/docs/fpkp/kiryakova_internet_technologies.pdf

9. Kononyuk A.YE. Oblachniye vichisleniya. – Kiyev, 2018. – 621 s.

10. Oliy ta’lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

11. Emelyanova O. A. Ta’limda bulutli texnologiyalardan foydalanish // Yosh olim. - 2014. - № 3. - S. 907-909.

12. Moodle LMS tizimida masofaviy kurslar yaratish. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T.: Toshkent farmatsevtika instituti, 2017.

13. Tendensi i razvitiya vsshego obrazovaniya v mire i v Rosii. Analiticheskiy doklad-daydjest. - M., 2021.- 198 s.

14. A.S. Zikriyoyev. Dunyo universitetlari reytingidagi tadqiqotchi olimlar orasida o‘zingizni kashf qiling. -T.: Navro‘z,2020. ISBN.9789943659285

15. Sherzod Mustafakulov, Aziz Zikriyoyev, Dilnoza Allanazarova, Tokhir Khasanov, Sokhibmalik Khomidov. Explore Yourself Among World – Class Researchers. Grand OLEditor, Tashkent 2019, ISBN: 8175 25766-0.

16. Ackoff, Russell L., Scientific Method, New York: John Wiley & Sons, 1962.

17. Barzun, Jacques & Graff. F. (1990). The Modern Researcher, Harcourt, Brace Publication: New York.

18. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.

19. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.

20. Pecherkina, A. A. Razvitiye professionalnoy kompetentnosti pedagoga: teoriya i praktika [Tekst] : monografiya / A. A. Pecherkina, E. E. Simanyuk, YE. L. Umnikova : Ural. gos. ped. un-t. – Yekaterinburg : [b.i.], 2011. – 233 s.
21. O.S. Frolova. Formirovaniye innovatsionnoy kompetensii pedagoga v protsesse vnutrishkolnogo povisheniya kvalifikatsii. Diss.k.p.n. Voronej 2018.
22. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronniy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.
23. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsoliyeva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.
24. Ishmuhamedov R, Mirsoliyeva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.
25. Kodjaspirova G.M. Pedagogika v sxemax, tablitsax i opornix konspektax./ -M.:Ayriss-press, 2016.
26. Natanzon E. SH. Priyemi pedagogicheskogo vozdeystviya. - M, 2012. - 202 s.
27. Sergeyev I.S. Osnovi pedagogicheskoy deyatel'nosti: Uchebnoye posobiye. – SPb.: Piter, 2014.

IV. Elektron ta’lim resurslari

1. www.edu.uz.
2. www.aci.uz.
3. www.ictcouncil.gov.uz.
4. www.lib.bimm.uz
5. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
6. www.sciencedirect.com
7. www.acs.org
8. www.nature.com
9. <http://www.kornienko-ev.ru/BCYD/index.html>.